

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Донецький національний університет
економіки і торгівлі
ім. М. І. Туган-Барановського

Кафедра іноземної філології,
українознавства та соціально-правових дисциплін

І. Ю. Сіняговська

**ПОРІВНЯЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ
АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ**

Конспект лекцій

Кривий Ріг
2019

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Донецький національний університет
економіки і торгівлі
ім. М. І. Туган-Барановського

Кафедра іноземної філології,
українознавства та соціально-правових дисциплін

І. Ю. Сіняговська

ПОРІВНЯЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Конспект лекцій

Ступінь: бакалавр

Затверджено на засіданні
кафедри іноземної філології,
українознавства та соціально-
правових дисциплін
Протокол № 5
від “23” травня 2019 р.

Схвалено навчально-методичною
радою ДонНУЕТ
Протокол № _____
від “__” травня _____ 2019 р.

Кривий Ріг
2019

УДК 81'38 : 811.111(042.3)

ББК 81.432.1-7

С 76

Сіняговська, І. Ю.

С 76 Порівняльна лексикологія англійської та української мов: Конспект лекцій, ступінь бакалавр / М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін; І. Ю. Сіняговська. – Кривий Ріг : [ДонНУЕТ], 2019. – 149 с.

У запропонованій методичній розробці представлені основні питання лексикології англійської та української мов, що включають їх визначення, класифікацію, опис лексичних функцій тощо. Викладення теоретичних понять супроводжується великою кількістю прикладів як з англійської, так і з української художньої літератури. Виділяються спільні й відмінні риси у лексичних системах двох мов.

Зміст посібника викликає зацікавленість, пов'язану з актуальністю розроблених тем. Посібник відповідає сучасним методичним вимогам до навчальної літератури.

ББК 81.432.1-7

© Сіняговська І. Ю., 2019

© Донецький національний

університет економіки і торгівлі

ім. М. Туган-Барановського, 2019

ЗМІСТ

Змістовий модуль 1. Мова як функціональна система. Словотвір в англійській та українській мовах.	7
Лекція 1. Предмет і завдання контрастивної лексикології.	7
Лекція 2. Структурні методи дослідження лексики.	13
Лекція 3. Слово, його структура та мотивація.	22
Лекція 4. Словотвір (деривація). Зворотний словотвір. Конверсія. Синтаксичний словотвір. Складні слова.	30
Лекція 5. Словотвір (деривація). Скорочення. Акроніми. Оказіоналізми. Семантичний словотвір.	57
Змістовий модуль 2. Лексична семасіологія	69
Лекція 6. Функціональна диференціація лексики.	69
Лекція 7. Семасіологія. Семантичні процеси. Полісемія слова. Синоніми.	81
Лекція 8. Семасіологія. Антоніми. Омоніми. Пароніми.	104
Лекція 9. Фразеологія.	111
Лекція 10. Етимологія.	130
Лекція 11. Сленг як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень.	137
Список рекомендованих джерел	148

ВСТУП

Порівняльна лексикологія є важливою дисципліною циклу лінгвістичних дисциплін, яка надає студентам системні знання із етимології, словотвору, семасіології, фразеології. Навчальна дисципліна «Порівняльна лексикологія англійської та української мов» базується на знанні таких предметів, як вступ до мовознавства, сучасна українська мова та сучасна англійська мова.

Основна **мета** дисципліни – надати студентам теоретичні основи розуміння мови як інтегрованої сигніфікативної одиниці, що розвивається, зокрема принципів організації та функціонування лексичних систем англійської та української мов у їх зіставленні, установити закономірності й розбіжності в обох мовах на лексичному рівні.

Завдання курсу:

- ознайомити студентів з категоріальним апаратом та ввести в курс основних понять дисципліни; розширити знання студентів про основні напрями досліджень у галузі лексикологічних студій;
- навчити студентів розпізнавати аломорфні та ізоморфні риси у лексичних системах англійської та української мов;
- домогтися від студентів вміння виявляти спільні та відмінні явища лексичних систем англійської та української мов у зіставленні на семасіологічному зрізі;
- сприяти розвитку у студентів умінь та навичок користування різними видами словників;
- засобами феномена негомогенності і неконгруентності семантичного обсягу лексичних одиниць у зіставляюваних мовах виявляти можливі труднощі при перекладі та вчити студентів пошуку адекватних засобів перекладу.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- методологічні принципи порівняльної лексикології як науки, історію та основні напрями її розвитку;
- сутність основних лексикологічних категорій (лексична система мови та її структура, синтагматика, парадигматика, синхронія, діахронія, семантична структура слова, семасіологія, етимологія);
- семантичну структуру англійських та українських слів, типи значень слова, денотативний і конотативний компоненти лексичного значення слова, аспекти конотацій;
- мотивацію значення як лінгвістичну універсалью, кореляцію типів мотивації в англійській та українській мовах;
- історичні зміни в семантичній структурі слова;
- семантичні паралелі в лексикології, специфіку полісемії, синонімії, антонімії, омонімії в англійській та українській мовах та ін.;
- особливості фразеологічної номінації в англійській та українській мовах, проблему диференціації слова, вільного словосполучення і фразеологічної

одиниці, характерні ознаки фразеологічних одиниць, різні підходи до їх вивчення;

- процеси словотворення в англійській та українській мовах, особливості афіксації, словоскладання, скорочення й конверсії;

- етимологію словникового складу англійської та української мов;

- шляхи й джерела запозичень, типи запозичень за ступенем асиміляції, неологізми й інтернаціоналізми; лексичні паралелі в залежності від варіантів і діалектів англійської та української мов;

- стилістичну диференціацію лексики англійської та української мов;

- функціональні стилі;

- нейтральну лексику, книжкову й офіційну лексику, стилістично знижену лексику, колоквіалізмами й сленг;

- проблеми лексикографії;

- історію розвитку британської та української лексикографії, типи словників.

ВМІТИ:

- працювати зі словниками різних типів;

- використовувати різні методи порівняльного аналізу лексичних одиниць англійської та української мов в умовах білінгвізму;

- порівнювати специфічні особливості лексичної системи англійської мови з лексичними системами рідного і близькоспоріднених мов;

- аналізувати лексеми англійської та української мов з точки зору їх структури, значення, походження й функціонування під час практичної діяльності перекладача.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. МОВА ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА. СЛОВОТВІР В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Лекція 1. Предмет і завдання контрастивної лексикології

ПЛАН

1. Лексикологія як наука.
2. Зовнішня структура слова.
3. Внутрішня структура слова.
4. Еквівалент слова.

Література: 1, 2, 4, 7

Поняття і терміни: *лексикологія, лексична одиниця, слово.*

1. Курс лексикології входить, до циклу лінгвістичних дисциплін, що формують філологічну базу перекладача. Основні поняття і терміни, якими оперує лексикологія, згадувалися в курсі вступу до мовознавства. Наше завдання у цьому курсі – розкрити сутність основних понять на матеріалі лексичних одиниць англійської мови у порівнянні з їх відповідниками в українській мові.

Лексикологія як наука про словниковий склад мови вивчає слово у всіх аспектах – від визначення слова та його меж, його вмотивованості – фонетичної, морфологічної, семантичної – до особливостей стилістичної структурованості словника.

Лексичний склад мови, або її словник, включає всі слова мови та еквіваленти слів. Слово – це основна одиниця мови, що характеризується певним значенням, яке має певна група звуків у певному граматичному оточенні. Еквівалент слова – це стійке семантично зв'язане словосполучення, що, на відміну від подібного до нього синтаксичного утворення, не створюється у процесі мовлення, а входить до нього у фіксованому співвідношенні семантичної структури та певного лексико-граматичного складу – тобто як готова одиниця. Еквівалентами слів є фразеологізми різного ступеня вмотивованості.

Слово можна розглядати з точки зору його внутрішньої та зовнішньої структури.

2. Зовнішня структура слова – це його морфемний склад, він розглядається в термінах вільних та зв'язаних морфем; одиницями зовнішньої структури слова є префікси, суфікси, корені, основи та їх комбінації у двох мовах. Зовнішня структура слова – предмет вивчення словотвору. Словотвір в англійській та українській мовах має багато спільних рис, і слова часто мають схожу структуру. Виявити відмінності у правилах та закономірностях сполучуваності морфем, питомій вазі тих чи інших способів словотворення –

завдання контрастивної лексикології. Значна кількість префіксів та суфіксів мають аналоги у двох мовах (writer; student; teacher / письменник; студент; вчитель), і еквівалентом англійського слова з тим чи іншим афіксом буде також афіксальне утворення в українській. Частина ж українських суфіксів (а суфіксальна система української мови значно розвиненіша та багатша за англійську) не має словотворчих аналогів в англійській мові (сонце і сонечко, хвилина і хвилинка). І навіть там, де такі аналоги є – пестливі звертання до батьків чи дітей – мамо і матусю, тату і татусю, (mummy, daddy), все ж в українській мові словотворення і тут значно потенційно багатше – мамочко, мамусенько, матусенько, мамцю, матінко; татку, татуню, таточку.

3. Внутрішня структура слова – це його значення, види значень та їх відтінки розглядаються у частині лексикології, що називається семасіологією.

Семасіологія вивчає значення слова, мотивованість значення, зв'язок між зовнішньою формою та значенням слова, семантичні групи слів, зміни значення слова. Деякі слова мають досить прозору фонетичну мотивацію: buzz, splash, snore / дзижчати, хлюпати, хропіти – та у двох мовах і навіть абсолютно однакових звуках – українцю чується у хропінні хр, а англійцю s.r. Семантичні процеси, що відбуваються у мові, мають універсальний характер, отже, є спільними для обох мов, та конкретний прояв, скажімо, звуження чи розширення значення слова, зниження чи підвищення, а особливо стилістичні обмеження на вживання тих чи інших слів виявляє типові випадки розбіжностей. Мовна свідомість кожного народу виділяє ключові, центральні і периферійні чи вторинні елементи значення, які в одних випадках співпадають, а в інших – ні.

Мотивація слова може бути і структурною, тобто морфологічною – варто знати значення основних суфіксів та префіксів, особливості взаємодії основ у складних словах, і значення слова стане мотивованим. І тут знову поруч зі спільним знаходимо специфічно англійські та специфічно українські типи мотивації. Так, наприклад, широко розповсюджений в українській мові тип складних прикметників, із сурядним зв'язком між його частинами (механіко - математичний, курортно - реабілітаційний тощо) для англійської мови не характерний, а надзвичайно простий англійський перехід слова з однієї частини мови у іншу, конверсія (monkey – to monkey, microwave – to microwave) та лексикалізація слівних груп типу a don't-wake-the-baby voice чи soldier-of-fortune ambition не мають рівних за статусом лексичних еквівалентів в українській, хоча мотивація слів у всіх вищеназваних випадках явна і прозора.

Розділ лексикології, що вивчає походження слів, – етимологія – є важливим для порівняльного вивчення словникового складу англійської та української мов. Обидві мають значну кількість слів спільного походження, та багато з них втратили чи то фонетичну, чи і семантичну подібність. В одних випадках слова схожі як фонетично, так і за своєю семантикою (nose/ніс, son/син, sun/сонце), деякі слова мають відмінності у звуках, що носять системний характер (two / два, that / той, sit / сидіти, eat / їсти). Пересуви приголосних, асимілятивні зміни голосних та приголосних у давні часи

спричинили те, що звукова форма англійських та українських слів не співпадає, та у багатьох випадках значення слів збігаються (вода і water, тонкий і thin, яблуко і apple тощо).

У тих випадках, коли в одній із мов пройшли ще і семантичні зміни, спорідненість слів вгадати важко, та все ж вона є. І за значенням, і за формою англійське слово work мало схоже на українське вергати, та все ж обидва слова мають спільне походження. Англійське starve колись мало значення “помирати”, а українське стерво стало лайкою, хоч яструб-стерв’ятник – це все-таки той птах, що харчується мертвечиною. Контрастивна етимологія визначить, як розходяться у значеннях та сферах вжитку слова спільного походження, і проллє світло на характер, джерела та особливості функціонування запозичень у двох мовах.

4. Під терміном еквівалент слова ми розуміємо семантично інтегровані усталені вирази, такі, що можуть мати однослівний відповідник у цій самій мові to give a kiss – to kiss, дати оцінку – оцінити, і не мати його, take a powder – to leave in a hurry; depart without taking leave, as to avoid something unpleasant. В українській мові дати одкоша – відмовити, взяти ноги на плечі – швидко тікати. Такі сполучення входять у мовлення як цілісні одиниці, що не розкладаються на самостійні компоненти. Аналіз функціонування таких сполучень свідчить, що стійкість таких одиниць може бути різною – в одних випадках один чи навіть кілька компонентів можуть змінюватися, як, наприклад, pull the wool over smb’s eyes / throw dust in / into somebody’s eyes (дурити когось, замилювати очі); eat crow / dirt / humble pie – (терпіти принижен-ня), або ж українські відігрівати / відігріти (вигодувати) змію (гадюку) біля (коло) [свого] серця (за пазухою); співати (виводити, розливатися, заливатися) соловейком (солов’єм).

Слово як одиниця мови існує незалежно від того, вважає його прийнятним яка-небудь нормалізуюча лінгвістична інстанція чи ні. А от сфери вживання, допустимість чи неприйнятність того чи іншого слова у різних видах мовлення, стилістичну маркованість, як правило, визначає авторитетна лінгвістична громадськість тієї чи іншої спільноти. Так, загальновідомо, що англійська мова є відносно ліберальною щодо вживання розмовної лексики не тільки у писемному мовленні – наприклад, у публіцистиці, чи, як доводять останні дослідження наукового мовлення, навіть у наукових публікаціях – українська мовна свідомість, натомість, не пропускає колоквіалізмів (розмовних слів) у будь-який більш-менш офіційний текст. Наприклад, в українській розмовній мові історик, математик, філософ – звичайні найменування викладачів даних дисциплін, що не сприймаються як знижені у повсякденному мовленні; “хвіст” – загальновідомий студентський сленгізм, і секретарка спокійно скаже студентам “Філософ приймає хвости там-то”, що не порушить правил усного спілкування, не матиме відтінку пейоративності і нормально сприйметься як викладачем, так і студентом, але вже на дошці оголошень біля деканату буде написано “Викладач філософії приймає академічну заборгованість в аудиторії 18”. Порівняймо з англійською – стаття з поважного журналу The Economist за 12 квітня 2001 “All shall have prizes”, де

Йдеться про зниження вимогливості в американських вузах, згадує одного з викладачів як Harvey C. Mansfield, a political philosopher (ми б сказали викладач політичної філософії). Отже, контрастивна лексикологія мусить враховувати не тільки особливості мовних одиниць, що об'єктивно виникли, розвинулись у двох мовах, а і мовну політику держав та загальноприйняті мовні умовності.

Англійська та українська мови мають спільне індоевропейське коріння, і певна частина словника співпадає. Проте розвиток, історичні умови та особливості становлення літературної норми у цих мовах різні, і навіть те, що єднає ці дві мови, настільки “замулено” історією, що спільні та відмінні риси англійського та українського словника можна розглядати “з чистої сторінки”.

В англійській та українській мовах є багато спільного – обидві мови є індоевропейськими за походженням; обидві свого часу відчували значний вплив іншої мовної спільноти, що домінувала і значною мірою вплинула на склад словника (що не кажи, а сумнозвісній проблемі українського суржику можна знайти аналог і в англійській мові, правда, віддалений від сьогодення сімома століттями її розвитку). Після трьохсотлітнього панування норманської династії англійська мова запозичила неймовірну кількість французьких слів. Оскільки англійськомовними були лише села з невисоким рівнем освіченості (до того ж школи, якщо вони і були, то були французькими), а то і зовсім неписьменним населенням, то неважко собі уявити, як міг регулюватися розвиток англійської мови. Мова зазнала непоправних втрат – так, вона майже зовсім втратила граматику іменних частин мови, дуже спростилося вираження особи у дієслів. Цілі сфери життя обслуговувалися виключно словами французького походження – судочинство, сфера управління державою, церква, армія, міське життя, школа, будівництво, розваги – всі вони відчували значний вплив “офранцуження”. У численних випадках англійська мова запозичувала слова з французької зовсім не тому, що відповідника просто не було у мові. Наприклад, усім відома войовничість германців, і військова термінологія була однією з найкраще розроблених і деталізованих семантичних груп у давньо-англійській період. Історія розпорядилась таким чином, що сучасні військові терміни майже всі запозичені з французької мови (з невеликим додатком з інших романських мов). Навіть титул герцога (германське *here-toga* – воєвода змінилося на *duke* – те ж саме значення), в Англії став називатися словом французького походження.

Входження русизмів (та советизмів) в українську мову було таким же агресивним і масовим; близькості родності української та російської мов значно полегшувала проникнення зрозумілих і схожих на українські слова. Та умови розвитку української мови були дещо іншими – прошарок освічених, небайдужих щодо своєї мови людей завжди був, проте їхня мова набувала рис елітарності, відірваності від основної маси населення, а нетерпимість щодо вживання “неправильних слів” мала двонаправлену дію – з одного боку, у населення завжди був взірець мови правильної, довершеної, а з другого – щоденний узус, звичка до слів неправильних, запозичених, робила з норми своєрідний парадний, офіційний спосіб спілкування, від якого у повсякденному

житті здебільшого відмовлялися на користь чи то суржику, чи й просто російської мови, за правильністю якої менше слідкували, і, отже, вона була більш неформальною та звичною у побуті.

У той же час не можна абстрагуватися і від відмінного: англійська – це мова глобальна, а українська – це мова, що тільки починає повертатися до свого етносу. Англійська мова, за рахунок втрати “імунітету” до запозичень (знову ж таки, в сиву давнину, коли нікому було слідкувати за чистотою словника), збагатилася і лібералізувалася настільки, що нова номінація не являє собою аж ніяких труднощів, і походження нового слова мало кого хвилює. Мова, що на 80% складається із запозичених слів, з надзвичайною легкістю маніпулює морфемами, дозволяє міняти функції та категоріальний статус слова (і не тільки слова – лексикалізація, хай хоч і оказіональна, словосполучень і навіть цілих речень, для англійської мови річ звичайна), не має проблем з асиміляцією лексичної одиниці будь-якого походження. Мова, проблем зі статусом якої не було вже багато століть, може собі дозволити будь-що.

Українська мова донедавна обслуговувала досить вузькі сфери життя – побутове спілкування та парадне мовлення офіціозу. У ній були малорозроблені технічна термінологія (послугувалися російською), військова (власної армії Україна не мала). Міське населення під тиском російської цивілізації виробило своєрідний українізований варіант російської (часто вживані слова на кшталт мой малой, он такой дурной не переслідувалися і не висміювалися, на відміну від русизмів в українській). Молодіжний сленг легко всотував російські елементи (знову ж таки, за чистотою української мови у школах слідкували), так само професійний (бо в умовах єдиної країни було легше і економічніше перевести підготовку фахівців на російську мову, з багатьох спеціальностей взагалі професійна підготовка проводилася тільки в Росії чи інших союзних республіках, звісно, мовою загальнозрозумілою), а арго (криптомова злодіїв) взагалі формувався у тюрмах, де офіційно панувала російська. Зі здобуттям незалежності України постало питання заповнення лексичних лакун, і кількість лексичних неологізмів значно зростає. Водночас посилюється тиск щодо вживання “правильних” з точки зору норми слів. З розширенням сфери функціонування української мови виникають слова, які буденна свідомість пересічного українця заледве сприймає, отже, прослідковується певна іронічність у мовній свідомості основної маси населення. Якщо раніше запозичення йшли переважно з російської мови (навіть якщо це були слова латинського, англійського чи французького походження), то тепер прямі запозичення з західних мов стали звичайним явищем.

Знайти спільне та відмінне у лексичних системах двох мов і визначити особливості вживання мовних одиниць, що виражають подібні поняття, дати перекладачеві ключ до вибору адекватного варіанта перекладу з фахової, а не інтуїтивної точки зору – ось завдання цього курсу. Для цього послугуватимемося елементами давновідомих, та все ж корисних для контрастивного аналізу структурних методів дослідження мови. Не всі вони

використовуються для вивчення лексики у повному обсязі, деякі з них продуктивніші для граматичних досліджень, деякі більш наочно виявляють особливості однієї з порівнюваних мов і не так ефективно “працюють” при вивченні іншої, та все ж слід дати невеликий огляд цих методик.

У посібнику наводяться приклади функціонування лексики в реальних (англійських та українських) текстах художньої літератури та найновішої періодики. Деякі вживання можуть бути ненормативними, такими, що не рекомендуються або і засуджуються у прескриптивних підручниках мови. Тут вони наводяться для того, аби показати, які процеси та які явища є на сьогодні активними у лексиці двох мов, яким є співвідношення структури і стилістичного забарвлення відповідних моделей.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні завдання лексикології?
2. З якими дисциплінами пов'язана лексикологія?
3. Дайте визначення слова.
4. Що означає внутрішня форма слова?
5. Що означає зовнішня форма слова?

Лекція 2. Структурні методи дослідження лексики

ПЛАН

1. Дистрибутивний аналіз.
2. Аналіз за безпосередніми складниками.
3. Компонентний аналіз.
4. Трансформаційний аналіз.

Література: 1, 2, 3, 4, 8

Поняття і терміни: валентність слів, структурі методи лінгвістичного аналізу.

Порівнювати слова та словосполучення можна, користуючись власною інтуїцією та власним мовним досвідом. Проте при цьому не уникнути суб'єктивізму. Точнішими будуть результати при застосуванні наукових структурних методів лінгвістичного аналізу. При контрастивному вивченні лексики англійської та української мов корисними будуть:

- дистрибутивний аналіз;
- аналіз за безпосередніми складниками;
- трансформаційний аналіз;
- компонентний аналіз.

1. Дистрибутивний аналіз, тобто вивчення всіх можливих оточень мовної одиниці, у нашому випадку – слова (без урахування смислової сторони слів). Традиційно оточення позначається так. Частина мови позначаються такими символами: N – іменники та слова, що займають ту саму позицію у реченні, що й іменник, переважно займенники; V – дієслова (з подальшою деталізацією Vinf, Ving); A – прикметники та займенники-прикметники; D – прислівники.

Потенційна валентність слів – тобто можливість сполучуваності слова – таким чином отримує формальне вираження і для контрастивного вивчення мов може стати важливим інструментом визначення, яке саме значення багатозначного слова у даній дистрибуції реалізується. Ми можемо легко знайти українські еквіваленти багатьох англійських слів, та дистрибутивний аналіз покаже, що еквівалентами вони є лише у певних оточеннях і можуть зовсім не співпадати у інших.

Так, наприклад:

get + N має значення отримувати (get a letter), get + Adj (get angry) ставати, робитися,

get + V inf – починати (get to think) тощо.

Так само stop + Vinf – зупинятися (stop to smoke), а stop + Vger – припиняти (stop smoking).

Дистрибутивний аналіз виявляє особливості кожної з мов. Так, наприклад, в англійській мові одне і те ж дієслово може мати різні значення

залежно від дистрибуції. Розглянемо кілька випадків співвідношення значень у вживанні перехідних та неперехідних дієслів.

В англійській мові значна кількість дієслів може вживатися з прямим додатком або бути самодостатніми, неперехідними. Які ж значення характерні для пар V tr – V intr?

Традиційно неперехідне дієслово, вжите із додатком, має каузативну семантику (в українській мові це часто інше слово або ж неперехідне має частку -ся):

to delay v. i. зволікати, баритися

He delayed until it was too late

to delay v. t. затримувати

The pilot delayed the flight until the eather cleared (відкладати політ);

The dense fog delayed the plane's landing (затримувати);

to enlist v. i. записуватися

He decided to enlist in the Marines (він записався у морську піхоту)

to enlist v. t. вербувати

to enlist men for the army (вербувати людей в армію)

to fly v. i. літати

birds fly, bits of paper flying about

to fly v. t. запускати, вивішувати тощо

to fly a kite; they flew the flag

to grow v. i. рости

The plants that grow in this desert;

to grow v. t. вирощувати

They grow corn;

to melt v. i. танути

snow melts at zero temperature

to melt v. t. розтоплювати

melt the ice;

to shrink v. i. зменшуватися, збігатися

This cloth will not shrink if washed in lukewarm water;

to shrink v. t. декотувати, обробити тканину водою для того, щоб вона збіглася

shrink the cloth before sewing;

to lunch v. i. снідати

We lunched quite late today;

to lunch v. t. пригощати сніданком

They lunched us in regal fashion.

А також порівняймо такі вживання слів:

to walk v. i. гуляти

We can walk in the park after lunch;

to walk v. t. водити, вигулювати

They were walking him around the room soon after his operation

We walked our horses the last quarter of a mile;

to starve v. i. голодувати

that week they starved;

to starve v. t. морити голодом

to starve a besieged garrison into a surrender;

to drop v. i. падати, капати

Rain drops from the clouds. The prices dropped;

to drop v. t. кидати, накапати

to drop lemon juice into tea;

Let's drop the matter her hair bleached in summer (вигоріло, посвітлішало) / she bleached her hair (вона освітлила волосся)

the fire burned in the grate (у каміні горів вогонь) / he burned coal to heat the house (він палив/топив вугіллям, щоб обігріти кімнату)

we must hurry not to be late / that incident hurried him into a decision

В українському розмовному мовленні теж можливе вживання неперехідного дієслова у каузативному значенні; таким структурам притаманна іронічність та експресивність (як завжди при порушенні певного правила):

Цього року ми не відпочивали – вступали свого сина до вузу. Хто дівчину вечеряє, той її і танцює.

Іншим значенням у протиставленні перехідне/неперехідне є граматичне значення стану – так зване активно-пасивне вживання дієслова. Тоді, коли зазвичай перехідне дієслово вживається як неперехідне, то маємо український відповідник – дієслово зі зворотною часткою -ся: he sells vegetables / the books sells well (продає/продається);

He offered me a cigarette / Whenever an opportunity offered, he slipped off to town (пропонувати/з'являтися).

He opened the door / a door that opens into a garden (відчинив / відчиняються)

Please pay your bill / It pays to be courteous (заплатить по рахунку – ввічливість винагороджується)

to read a book; to read music the ad reads / a rule that reads in two different ways (читати книгу – в оголошенні йдеться)

They rented a car / This apartment rents cheaply (орендували машину / Квартира здається дешево)

wear a coat / to wear a saber / to wear a disguise a

strong material that will wear / colors that wear well

She smelled the meat to see if it was fresh / Do the yellow roses smell? (нюхати / пахнути)

He cut his finger / Butter cuts easily (різати / різатися) to polish a brass doorknob / a flooring that polishes easily (полірувати / поліруватися)

В англійській мові досить поширеним є вживання неперехідного дієслова у функції перехідного для вираження способу дії:

to frown one's displeasure; He moaned his response; to smile approval; The little boy grinned his approval of the gift – в українській мові від-повідниками

будуть словосполучення – незадоволено насупився; простогнав у відповідь; посміхнувся у відповідь; схвально посміхнувся.

Перехідне дієслово може вживатися як неперехідне для позначення якоїсь якості людини чи вміння або звички робити щось (тут англійська та українська мови мають прямі відповідники):

англ: the children drink milk / He never drinks / They won't find jobs until they stop drinking; Susan married Ed / such people usually never marry. укр. діти п'ють молоко / її чоловік п'є; вона гарно малює, вона шиє / вишиває / пече / співає.

Нарешті, є такі випадки, коли дієслово перехідне має значні відмінності під неперехідного:

to attend a lecture; to attend church / to attend to a sick person. to attend to one's work.

choose a dress for the party / You may stay here, if you choose.

to conceive v. t. to form (a notion, opinion, purpose, etc.):

He conceived the project while he was on vacation to conceive v. i. to become pregnant with (young)/He divorced his wife after she conceived

He counted the books / Every bit of help counts

to mix v. t. to combine (substances, elements, things, etc.) into one mass

Mix some salt into the flour to mix v. i. to come or cause to come into association socially

Pauline has never mixed well

to obtain v. t. to get, to acquire

to obtain permission; to obtain a better income

to obtain v. i. to be prevalent, customary, or in vogue; prevail:

the morals that obtained in Rome.

В українській мові:

N + ставати (чоловік став на ноги) = приймати вертикальне положення, а ставати + Adj – (небо стало синім) = робитися.

Також актуальним в українській мові є визначення дистрибуції, що може бути субстантивованим і виступати як самостійний елемент висловлювання або бути означенням при іменнику:

Зверніться до чергового – Сьогодні о 19.00 за київським часом на новенькій мюнхенській арені збірні Німеччини й Коста-Ріки відкриють черговий чемпіонату світу (УМ, 06.06) (у першому випадку це особа, що виконує певні обов'язки і постійно перебуває на своєму робочому місці – у другому прикметник зі значенням “наступний”).

Отже, дистрибутивний аналіз актуальніший для вивчення семантики англійського слова, бо воно у ній може бути частиною граматикизованої структури, категоріально відрізнитися від аналогічного українського слова. Можна сказати, що фактично значення англійського слова значною мірою залежить від його дистрибуції, в той час як українське більш самодостатнє і лише в окремих випадках його значення може залежати від оточення.

Детальніше формальне вивчення дистрибуції (аналіз семантичної сполучуваності) виявить інші складники значення слова (залежно від особливостей семантики іменника, з яким сполучується дієслово, можна говорити і про інші особливості тих чи інших значень слів та реалізацію їх у мовленні (іти + іменник: іти + адвербіальне сполучення):

йде дощ іти + N явище природи rain falls
йде поїзд іти + N неістота train runs
йде чоловік іти + N істота man goes(walks)
йде дим іти + N неістота it smokes
йде зима іти + N неістота winter approaches
чи: іде заміж marries
іде на пенсію retires
іде конем (у шахи) moves the knight.

Для чого потрібен дистрибутивний аналіз у порівняльній лексикології?

Він допомагає визначити контекстуальне значення слова залежно від його сполучуваності. Так, наприклад, загальновідомо, що у англійській мові іменники із суфіксом -er мають в українській мові суфіксальні аналоги, (reader, runner, writer – читач, бігун, письменник). Та у дистрибуції V + Adj + N-er еквівалентом іменника здебільшого буде дієслівна парафраза, тоді як без прикметника ті ж самі іменники можуть мати суфіксальний аналог в українській.

Judy, who was always a slow eater, stuffed her toast into her mouth (Howard)
Джуді, яка завжди їла дуже повільно...

She was a heavy smoker until the last two years of her life, and the emphysema was very bad. (King) – вона багато палила.

При створенні комп'ютерних перекладацьких програм цей аналіз допоможе уникнути помилок, таких, наприклад, як у комп'ютерному перекладі телевізійного каяття колишнього президента США Вілла Клінтона “Я дійсно мав зв'язок з промахом Левінські”, (with Miss Levinski), бо у дистрибуції Miss + N proper слово Miss обов'язково позначає міс, звертання до незаміжньої жінки.

2. Аналіз за безпосередніми складниками (immediate constituents) – це аналіз мовної одиниці (у нашому випадку – слова) шляхом її репрезентації як ієрархії вкладених один в одного елементів, що утворюють певну структуру. При цьому у слові слід вичленити мінімальну двочленну пару морфем, що мають значення. Так, у випадку слова non-governmental ми спочатку виділяємо два компоненти - non /-govern – mental, оскільки воно утворене не від слова non-government, згодом government/al, і, нарешті govern/ment. Так само ungentlemanly → ип/gentlemanly → gentleman/ly → gentle/man. Приклади такого аналізу українських слів: незвичайний → не/звичайний → звичай/ний, проти/ракет/н/ий; без/по/серед/н/ий; роз/збро/ен/ня тощо, свідчать про те, що в українському словотворі використовується значно більша кількість зв'язаних морфем, і що тут набагато частіше нове слово утворюється додаванням суфіксів і префіксів одночасно, тоді як в англійській мові легше вичленити чисто суфіксальні і чисто префіксальні деривати.

Аналіз за безпосередніми складниками вказує на зв'язок морфем у слові, визначає напрямок словотворення та допомагає визначити значення новоутворень, якщо вони є okazіоналізмами та неологізмами. Цікаво, що у багатьох випадках хибної етимології причиною похибки є неправильно проведений поділ на безпосередні складники. Слово *hamburger* має два складники: *hamburg/er*, тобто гамбурзький бутерброд. Подальший (хибний) поділ виділив морфему *ham/burg/er* якої, фактично, у слові не було, звідки нонс-морфема *burger* набула значення “булочка для бутерброда”, і з'являються нові різновиди *cheeseburger*, *fishburger* тощо. Те ж саме можна спостерігати і з поширенням морфем – *holic* – *workaholic*, *chocoholic*, *shopoholic*; слово *alcoholic* хибно поділено на морфемі *aso+holic* замість *alcohol+ic*, і *holic* стало синонімом слова *addict*.

(Випадки в українській мові такої гри словами поодинокі, проте вони потроху проникають у рекламні тексти).

У контрастивному дослідженні мов аналіз виявить суттєву різницю у морфемному складі українських та англійських слів – здебільшого у тому, що англійські слова розкладаються на значно більшу кількість вільних, незв'язаних морфем, ніж українські, де словотвір базується на утворенні нових слів із морфем зв'язаних.

Порівняймо:

англ.: *teach/er*; *drunk/ard*; *old/ie*; *detain/ee*; *in/come*; *mis/take*; *child/less*; *joy/ful*; *un/happy*; *dis/honest*; *im/prison*; *be/little*; *en/large*; *dis/charge*
un/protect/ed; *law/ful/ness*; *un/come/ly*; *dis/agree/ment*; *un/ attract/ive*
без/совіс/н/ий; не/роз/суд/л/ив/ий; за/турк/ан/ий; роз/важ/л/ ивий;
ні/куди/ш/ній; без/перспектив/ний; без/пом/іч/н/ий; не/гід/н/ик; зрад/н/ик;
с/пад/ко/єм/ець; за/прод/ан/ець.

Аналіз за безпосередніми складниками допомагає виявити морфо-логічну мотивацію слова, продуктивність морфем, що утворюють це слово, виявити закономірності, що лежать в основі творення нових слів у кожній окремій з порівнюваних мов. Особливо він важливий, коли аналізується неологізм (нове слово) чи okazіоналізм (авторське слово, утворене поєднанням продуктивних морфем). Для прикладу розглянемо кілька випадків в англійській мові:

payee bank: *pay/ee pay* = give money; -ee suffix indicating a person who is the recipient of an action bank into which the payment should be directed (банк-отримувач платежу)

A balding, thin, storklike man in a pinstripe suit (Crichton).

stork/like = looking like a stork (схожий на журавля)

He reached the bottom of the basket and pulled out two scratched and faded datahedra (McCafrey).

data/hedra: *data* = information; -hedron, pl -dra = combining form, indicating a geometric solid having a specified number of faces or surfaces: = two polyhedra with faces showing data (датчики у формі багатогранника)

і в українській:

Директор енергетичних програм Центру ім. Разумкова Володимир Саприкін у коментарі “УМ” сказав, що теоретично підписанти угоди можуть її розірвати за вказівкою суду (УМ, 04.06)

під/пис/ант/и від підтіс-увати + -ант, суфікс, що позначає особу, яка виконує якусь дію – практикант тощо. Отже підписати = той, хто підписався.

Існують інші механізми легітимізації записів як доказів у кримінальних справах (УМ, 04.06)

легітим/із/аці/ї: легітим- ний + суфікс -із/ація зі значенням надання чомусь якості чи ознак предмета, позначеного коренем; отже загальне значення слова легітимізація = визнання легітимним (законним).

Рік минав, країну то путчило, то референдило. Тривали вже перші тижні української незалежності. (УМ, 05.06) (путч + дієслівний суфікс -ити; референд/ум + -ити = країна потерпала від путчу, проводила референдум).

Отже, аналіз за безпосередніми складниками однаково плідний і для української, і для англійської мови для семантизації (визначення значень) слів, що не увійшли до словника.

3. Компонентний аналіз – це метод лінгвістичного аналізу лексичних одиниць, що полягає у розкладанні лексичного значення на мінімальні семантичні складники (семи) та у репрезентації лексичного значення як семної структури. В основу компонентного аналізу покладено гіпотезу про те, що значення лексичних одиниць складаються з сем, і що словник можна описати з допомогою обмеженої кількості сем. Саме вичленування – процедура досить суперечлива. Мовна інтуїція, що має слугувати критерієм такого процесу – явище суб’єктивне, а формальний метод, спроба конструювання алгоритму визначення сем так чи інакше мусить базуватися на вже зроблених словникових визначеннях. І все ж спостереження за великою кількістю визначень, близькоспоріднених слів дають підстави стверджувати, що таку процедуру встановити можна. Відомі класичні приклади компонентного аналізу починалися з дослідженням лексики, що позначає родинні зв’язки. У Дж. Катца та Дж. Фодора є приклад компонентного аналізу слова:

bachelor – (фізичний об’єкт)(живий)(людина) (чоловік) (дорослий) (той, що ніколи не одружувався).

Водночас, є ще два:

(фізичний об’єкт)(живий) (людина) (чоловік) (той, хто має академічний ступінь після перших чотирьох курсів коледжу) (фізичний об’єкт) (живий) (людина) (чоловік) (лицар, що служив під штандартом іншого лицаря).

Можемо дати приклади ще кількох слів:

father (фізичний об’єкт) (живий) (людина) (чоловік) (той, хто має хоча б одну дитину)

свекор (фізичний об’єкт) (живий) (людина) (чоловік) (той, хто має одруженого сина) (по відношенню до дружини сина)

father-in-law (фізичний об’єкт) (живий) (людина) (чоловік) (той, хто має дорослу одружену дитину)(по відношенню до дружини чи чоловіка своїх дітей).

Із позицій компонентного аналізу вивчаються семантичні поля, синонімічні ряди. Семантичне поле – це група слів, що мають у своєму складі спільні семантичні ознаки і водночас розрізняються хоча б за однією ознакою. У семантичному полі виділяється спільна, об'єднуюча ознака – що виражається лексемою з певним узагальнюючим значенням. Її називають архілексемою. Наприклад, для дієслів руху це пересування у просторі (go, walk, run, slide, fly, crawl, swim) (йти, їхати, повзти, летіти, пливти) move та рухатися, а далі можна визначити і диференційні ознаки, що будуть такими: “швидкість”, “спосіб”, “середовище, де здійснюється рух”.

walk (рухатися) (щодо живої істоти) (по землі) (пересуваючи ноги)
плентатися (рухатися) (щодо живої істоти) (по землі) (пересуваючи ноги)
(повільно, через силу) та (рухатися) (щодо живої істоти) (по землі)
(пересуваючи ноги) (неохоче).

У контрастивному вивченні лексики дуже важливо звертати увагу: якраз на ці диференційні ознаки. Часто буває, що за наявності всіх інших спільних сем тільки одна стане підставою для вживання при перекладі архілексеми, лексеми більш загальної з додаванням уточнення (в разі його релевантності) або при наявності достатнього контексту перекладач вдається до звуження значення (his father-in-law – його тещь; her father-in-law – її свекор).

Якщо ж одна з диференційних ознак відсутня у мові перекладу, а в мові оригіналу вона є ключовою, це може призвести до неперекладності

swim (to move) (in water) (by movements of the limbs, fins, tail, etc.)

плавати (на воді) (пересуватися) (з допомогою рухів кінцівок) (на воді)
(триматися) (на поверхні) (внаслідок меншої питомої ваги).

Отже, пливе човен, води повен та глянь, як красиво пливуть – он ті у смугастих купальниках матимуть різні еквіваленти в англійській мові. А анекдот “Офіціанте, в моїй тарілці плаває муха” “Що ви, такого не може бути, мухи плавати не вміють” належить до класу таких, що не мають перекладу.

Для чого потрібен компонентний аналіз? Словникові визначення слова, що стоять першими не завжди дадуть адекватний перекладацьким еквівалент. Сему, якої не вистачає у слові мови перекладу, треба обов'язково компенсувати додатковими лексичними елементами.

4. Ще один із структурних методів дослідження мови – трансформаційний аналіз. Його сутність полягає у тому, що мовна одиниця будь-якого рівня змінюється на іншу без зміни змісту. У нашому випадку ми можемо говорити, що певні слова чи вирази шляхом трансформації можуть виявляти значення, що не мають формального вираження. Так, наприклад, to give help – to help; to receive help – to be helped. Значення активного чи пасивного стану у словосполученнях явно не виражені, та трансформації їх виявляють (Надавати допомогу – отримувати допомогу).

Трансформаційний аналіз плідно використовується для виявлення семантичних зв'язків між компонентами складного слова; він дасть повну картину можливих значень похідних слів тоді, коли здається, що суфікс чи префікс може бути багатозначним, або у випадку омонімічних морфем.

heartache – heart aches (відношення між частинами складного слова: підмет – присудок)

schoolteacher – teacher at school (місце роботи вчителя)

sunray – ray of the sun (відношення родового відмінка)

steamboat – boat set in motion by steam (з допомогою чого приводиться у рух)

snowball – ball made of snow (матеріал)

skateboard – board for skating (призначення) etc.

Так само трансформаційно можна визначити значення, скажімо, суфікса -ник у таких словах і виділити, з одного боку, кілька значень одного суфікса та його омонім.

болільник – той, хто уболює

зрадник – той, хто зрадив

чайник – те, що призначено (посуд) для заварювання чаю

спільник – той, хто діє спільно з кимсь у незаконній справі

здирик – той, хто здирає, вимагає шляхом примусу і погроз

супутник – той, хто йде разом

могильник – сховище чогось шкідливого, непотрібного, відпрацьованого

намордник – те, що надівають на морду

полярник – той, хто досліджує полюс

ливарник – той, хто відливає металеві вироби

хабарник – той, хто бере хабарі

Питання для самоконтролю:

1. Дистрибутивний аналіз.
2. Аналіз за безпосередніми складниками.
3. Трансформаційний аналіз.
4. Компонентний аналіз.

Лекція 3. Слово, його структура та мотивація

ПЛАН

1. Слово як основна структурно-семантична одиниця мови.
2. Морфема.
3. Алломорф.
4. Вільні й звязані мофеми.
5. Словотворчі афікси.
6. Фонетична мотивація.

Література: 1, 2, 3, 4, 5

Поняття і терміни: *семантичний трикутник, морфема, алломорф, словотворчі афікси.*

Визначення слова в українській та англійській мовах, на перший погляд, відмінностей не має. Слово як одиниця мови – звуковий комплекс, що позначає певне поняття, – є спільним у мовознавстві. Семантичний трикутник як схема називання – денотат, або референт (тобто конкретний предмет, явище, ознака, дія, процес) – поняття (тобто узагальнення суттєвих ознак референта у мисленні) – символ (тобто сам звуковий комплекс, за яким закріплене певне значення) наводиться без особливих варіантів у працях з вивчення лексики будь-якої мови. Для контрастивного аналізу важливо порівняти обсяги понять, що позначаються словами у двох мовах, структурну організацію і межі слова, співвідношення слова і словоформи (англійська мова, на відміну від української, має значну кількість парадигматичних форм, що є кількаслівними), вмотивованість слова тощо.

1. Слово – це основна структурно-семантична одиниця мови, що служить для називання предметів, явищ, їхніх ознак, дій, станів та відношень. Воно характеризується сукупністю семантичних, фонетичних та граматичних ознак, характерних для кожної мови зокрема. Характерними ознаками слова є його цілісність, здатність бути вичленим та вільна відтворюваність у мовленні. У слові розрізняємо його фонетичну структуру (набір фонем), морфологічну (морфемний склад) та семантичну (сукупність значень). Слово має лексичне та граматичне значення. Залежно від сукупності лексичних та граматичних значень слова розподіляються на частини мови.

В українській мові лексичні та граматичні значення в переважній більшості випадків виражаються відповідними морфемами, в англійській же позиції слова у реченні дуже часто і буде індикатором як його граматичного, так і лексичного значення. Finally he abandoned his task, shaking his head gravely. – The President's head national-security guy shook hands with somebody who works for the drug Cartel...? – Head me in the right direction and I'll walk to the store.

В українській мові всі додаткові значення – як лексичні, так і граґматичні – передаються з допомогою афіксів та флексій – голова, голоґвний, головна, головними, головувати.

Проблема виділення слова включає такі аспекти, як його окремість (тобто, слово чи послідовність знаків між двома пробілами у тексті – для комп'ютерного аналізу це, безумовно, є достатнім критерієм). У той же час ми знаємо про умовність правил правопису, і практика мови нам дасть доволі багато прикладів, коли, скажімо, в українській мові частка не- пишеться разом чи окремо з різними частинами мов, а в англійській мові дуже часто постпозитиви пишуться разом у іменниках, а в дієсловах – окремо (blackout – to black out). Те ж саме можна сказати про деякі складні слова, що у словниках можуть подаватися у вигляді двох чи й трьох варіантів first aid/first-aid (перша допомога), blackland /black land (чорнозем).

Зі структурної точки зору, слово – це послідовність звуків, посеґред яких не може бути вставлений інший елемент без порушення його граґматичної та семантичної цілісності. Справді, у сполучення give up можна вставити займенник – give it up, тоді коли слово blackout не сприйме жодного вставлення. У той же час цілісне слово у своїй параґдигмі може перетворюватися на словосполучення (наприклад, ніхто у родовому відмінку перетворюється на нікого). Парадигма англійського дієслова просто-таки переобтяжена аналітичними формами do – will do, is doing, has done, will have done тощо. Отже словоформа в обох мовах може бути аналітичною і складатися з двох/кількох слів. Цікаво, що допоміжні дієслова можуть лексикалізуватися і отримувати лексичне значення, як-от:

The secret was to quit while you were at the top, go out like a champion and not fade into an object of pity like a has-been fighter who couldn't quit the ring (Niven), де has-been, допоміжні дієслова для утворення перфектного часу, стають повнозначним словом зі значенням колишній.

Що стосується семантики, то цілісність значення при визначенні слова, на відміну від словосполучення, є досить-таки умовною. І якраз це виявляється у порівнянні, співставленні мов. Так, наприклад, добре знайомі кількаслівні відповідники слів як в українській, так і в англійські мовах, такі як доба – twenty four hours, day and night та fortnight – два тижні. Навіть обсяг значень простих слів при їх міжмовному порівнянні виявиться різним – англійський прикметник blue позначає узагальнено, що в українській мові має два позначення – синій та голубий, хоча це зовсім не означає, що англійця відтінки кольору не цікавлять, просто уточнення кольору йде через словотвір, і складні слова типу navy-blue, light blue є надзвичайно поширеними в англійській мові. Тим більше, що деталізація значення може бути вираженою і синтаксично, уточнюґючим словом, що передуватиме чи йтиме після прикметника.

The real Lockhart was wearing robes of forget-me-not blue that exactly matched his eyes (Rowling) (незабудково-блакитний).

Так само українське місто в залежності від його величини має два англійські відповідники city і town.

Ще складніше, коли навіть на матеріалі однієї мови еквівалентом слова маємо фразеологізм чи навіть такі структури, як *stand up, give up, sit down* або *pull someone's leg – trick someone* (водити за носа – дурити).

Зв'язок між предметом і звуковим комплексом, що його позначає, у більшості випадків є довільним. Мотивація слова переважно з'являється тоді, коли слово є похідним (до значення кореневої морфеми додають значення афіксів) чи коли слово є складним. Крім того, у кожній з мов є слова фонетично мотивовані.

2. Слово складається з морфем. Морфема (грецьк. морфе – форма) – це мінімальний знак, мінімальний фонетичний комплекс, у якого є значення і який не розчленовується більше на простіші одиниці такого ж рівня. У певних випадках, правда, говорять про “нульову морфему” (Це, наприклад, коли іменник переходить у дієслово в англійській мові чи коли знахідний відмінок іменника повторює називний). Вияв морфеми у слові називається ще просто морф.

3. Аломорф – це варіант певної морфеми, що зазнав фонетичної модифікації, зумовленої звуковим складом сусідніх морфів або формальною будовою слова. Наприклад, коли взяти такі англійські слова, як *incoolest, irresistible, immobile*, можна побачити, що у всіх словах є один і той же префікс *in-*. Та в залежності від того, яким є перший звук кореня, він зазнає фонетичної модифікації. Те ж саме в українських словах *зробити, спитати, зіставити*, маємо аломорфи префікса *з-*. Отже, у морфему об'єднуються однойменні морфи (кореневі, суфіксальні, префіксальні та ін.). Морфема може бути представлена одним морфом або його ало-морфами.

Залежно від ролі, яку виконують морфеми, і значень, які вони виражають, вони поділяються на кореневі й афіксальні. Кореневі виявляються в коренях слів. Афіксальні поділяються на префікси та суфікси. Ми не торкаємося тут флексій, це морфеми, значення яких не лексичне, а граматичне.

Розбираючи склад слова, ми необхідно стикаємося ще і з поняттям основи. Основа – це частина слова, що виражає його лексичне значення. При морфемному поділі слова основою є та частина, що залишається після вилучення афіксів із граматичним значенням. *Вода, широкий, стороною* / англ. *calls, corrected, playing* мають у своєму складі граматичні морфеми (*-а* – флексія називного відмінку іменника, *-ий* – чоловічий рід, називний відмінок прикметника, *-ою* – орудний; англійські *-s* – це або 3 особа однини теперішнього часу дієслова, або ж множина іменника, *-ed* – минулий неозначений час дієслова, *-ing* – суфікс діє-прикметника). Для української мови поняття основи має набагато ширше застосування, бо це мова флективна, і будь-який лексичний аналіз починається якраз із вилучення граматичних морфем.

4. Морфеми бувають вільними і зв'язаними. Вільна морфема – це та, яка матеріально збігається з основою хоч в одному повнозначному слові – *дуб /oak, син/son*. Зв'язані морфеми ніколи не збігаються з основою, тобто зустрічаються тільки в сполученні з іншими морфемами. *Піднімати, припасати* /

discombobulated, unrequited. Вільними морфемами можуть виступати лише корені, зв'язаними – афікси і значна кількість коренів в українській мові та певна кількість коренів (переважно запозичених з інших мов) в англійській. Саме це і визначає ту різницю між двома мовами, що словотвір в англійській мові дає набагато прозоріші, морфологічно мотивовані деривати, утворення нових слів є відносно простою процедурою, що дозволяє розширювати словник до безконечності.

5. Афікси можуть бути словотворчими і формотворчими в українській мові і переважно словотворчими в англійській. Так, в українській мові формотворчими є такі, як суфікс, що утворює інфінітив -ти, суфікси –в/-л- для утворення форми минулого часу дієслів, суфікси –иш-/іш- для утворення ступенів порівняння прикметників. В англійській мові суфікс інфінітива давно втрачений, суфікс утворення минулого часу -d/-t після практичної втрати граматичних закінчень перестає сприйматися як суфікс, і все більше граматики називають його закінченням, урівнюючи у статусі з власне закінченням (морфемою формотворчою) дієслова у третій особі однини (play – plays – played). І тільки суфікси творення ступенів порівняння лишаються в англійській мові формотворчими, хоча сфера їх вживання істотно звузилась за рахунок апаратичної форми з more і most.

Словотворчі афікси – і в англійській, і в українській мові – це префікси та суфікси (інфікси для цих мов не характерні, хоча дехто схильний вважати, що їх таки можна вичленити, принаймні в англійській мові, а в українській іноді інфіксом називають з'єднувальний голосний у складних словах). Насправді голосний o/e є залишком осново творчого суфікса першої основи.

Префікс – це морфема, що стоїть перед коренем. В англійській мові префікси мають лише словотворчу функцію, в українській вони часто є граматичними (робити – зробити). В англійській мові префікси здебільшого служать для творення нових слів у чисто префіксальному та комбінованому префіксально-суфіксальному словотворі; в українській мові частка префіксів, що вживаються у комбінованому префіксально-суфіксальному словотворі, набагато більша, ніж тих, що можуть використовуватися самостійно.

Суфікс, приєднуючись до кореня, утворює слово і переводить його до класу слів із якимось загальним категоріальним значенням -ness, -ity/ -ість, -от-а – це суфікси творення абстрактних іменників (kind + ness, infinite + ity – kindness, infinity – доброта, безконечність); -ful -less прикметникові (пор. care + ful, child + less – careful, childless – турботливий, бездітний). Такі суфікси можна назвати транспонуючими. Ті ж, що змінюють значення слова, не переводячи його в іншу частину мови, – нетранспонуючі. Нетранспонуючі суфікси, однак, теж переводять слово в межах однієї частини мови з одного класу в інший – скажімо, конкретні іменники в абстрактні (child – childhood, friend – friendship), назви неживих предметів у назви осіб (bank – banker, backbench – backbencher) тощо. Суфікси можуть мати і певне граматичне значення. Так, наприклад, англійський іменниковий суфікс -ee (addressee, refugee, blackmailee), крім позначення особи, має ще і пасивне значення; це

особа, що є об'єктом дії, вираженої дієслівним коренем. Таке ж пасивне значення спостерігаємо і у прикметникового суфікса -able – readable, manageable (той, що може бути прочитаним, тепер уже суфікс із цим значенням запозичено і в українську мову і можна зустріти форму читабельний; керований, той, з яким можна упоратись).

Навіть в англійській мові говорити про транспонуючу силу суфікса не завжди вдається. Так, наприклад, у таких словах, як banker і adventurer, суфікс можна віднести як до одного, так і до іншого типу (в англійській іменники і дієслова можуть збігатися у формі). Оскільки в українській мові коренева морфема не настільки вільна, як в англійській, то говорити про транспонуючі суфікси можна у випадку жорсткої прив'язаності кореня до тієї чи іншої частини мови.

Словотворчі афікси служать для уточнення предметного значення кореня; загалом похідні, утворені з їх допомогою є морфологічно мотивованими. Так, уже згадувані нами такі слова, як teacher, thinker, (вчитель, мислитель) містять у своєму складі морфему – суфікс, що позначає особу, діяча, foolish, childish, brutish – відіменникові прикметники, які мають значення “що має властивості кореневого іменника”. У той же час деякі деривати втратили мотивацію, або ж мають у своєму складі морфему, що не вживається окремо та втратила мотивацію (так, англійське answer (давньоанглійське andswarian) вже не асоціюється зі словом swear (давньоанглійське swarian) і може вважатися словом, морфологічно немотивованим.

Мотивація притаманна і більшості складних слів, хоча зв'язок між частинами може бути різним: standstill, worksheet, basketball, fishbone – кожна складова частина дає мотивацію слова.

Англійське farewell, що складається з двох морфем (fare, зі значенням їхати та well – добре) з випадінням із вжитку першого слова стає немотивованим і вживається зі значенням “прощавай” як відносно того, хто від'їжджає, так і того, хто залишається, як у farewell to the mountains. У слові twilight не відчувається числівникова морфема: етимологічно воно є напівсвітло, тобто світло, поділене на два. Так само в українському піднімати морфема -нім- є зв'язаною, і її етимологія (брати) не стане ключовою для морфологічної мотивації, а формула подяки спасибі не сприймається як складне слово: спаси+ бог,біг.

Складні слова можуть бути ідіоматичними, тобто містити елементи, що вживаються метафорично і не називають прямо предмет чи дію (a young tearaway; to blackmail / шибайголова, шантажувати), і тоді слово теж може вважатися таким, що має стерту чи неявну мотивацію. Тобто морфологічно воно прозоре, а значення частин уже переходить у сферу складніших семантичних стосунків між елементами, що розглядаються в розділі семасіології.

Слово, що є морфологічно мотивованим, легко сприймається мовним загалом, і продуктивні моделі словотворення можуть створювати безліч нових

слів, що не потребують у читача звертання до словника. Так, наприклад, цілком зрозумілими є такі слова, що виділені у наступних реченнях:

He sat up. He was in a sloping-ceilinged room. (Brooks)

‘Do you know much about LSD?’ she asked with a little cornerwise grin that he liked very much (King).

If you don’t tell the newsies, neither will I (Clancy).

He looked upon reporters as a semiuseful form of domesticated vulture (Clancy).

Так само українські слова не потребують додаткового пояснення, якщо вони містять продуктивні, добре знайомі морфеми – корені, афікси:

Добре, що міліції, яка вчасно зреагувала, вдалося швидко розняти мітингувальників. (День, 07.06)

Надмірні податкові вимоги в Україні є одним з основних факторів тінізації економіки й корумпованості влади. (День, 07.06)

На шляху до карпатського туристичного раю ще немає дороги, наближеної до євростандартів, навіть у напрямку Гути, де розташована урядова резиденція (УМ, 05.06).

На післяматчевій зустрічі з журналістами головний тренер збірної України вже почав розповідати про гру (УМ,06.06).

Восени в Донецьку має відкритися кінотеатр-шестизальник (УМ, 05.06).

Морфологічна мотивація не завжди є достатньо прозорою, можливі випадки хибної мотивації, спроб віднайдення знайомої морфеми у слові (це називається “народна етимологія.”). Так, англійське слово wormwood (полин) не має нічого спільного ні з деревом, ні з червами, а є спробою додати мотивації немотивованому германському слову wermuota. Hamburger містить добре знайоме англійське ham (шинка), і не важливо, що гамбургери не робилися з шинкою, псевдоморфема burger увійшла до англійської мови як самостійне слово і як частина значної кількості складних слів.

Така реетимологізація чи примусове внесення знайомої морфеми у морфологічно немотивоване (зазвичай запозичене) слово може бути використана і як стилістичний прийом, привнесення власної оцінки у значення слова, форма якого перекручується. Народне ставлення до методів приватизації, наприклад, влучно виражене у слові прихватизація. Так само бачимо експресивну оцінку у таких реченнях:

Незабаром, через півстоліття, дітям нічого буде й показати; не дивитимуться ж тоді хроніку чублень у бедламенті;

Терпіння – і ви побачите, як Господь очищує; лица в чварламенті мало значать; означає напрям дії: тільки собі чи людям? (Є. Пашковський, УМ, 2.06.06).

6. Фонетична мотивація слова базується на явищі ономапопеї. Ономапопея – це спосіб творення слів шляхом звуконаслідування, імітації звуків, які видають тварини чи відтворення у слові тих звуків, які вчуваються чи асоціюються з певною дією, що має звукове вираження чи супроводжується характерним звуком. Цікаво, що в той час коли звуки, що супроводжують дію в

англійській та українській мовах часто співпадають, то вже “мова тварин” чується дещо по-іншому. Прикладами ономотопеї в англійській мові можуть бути такі слова: buzz; splash; baa; bam; bang; bay; beep; bleep; blubber; blurt; bong; boom; bowwow; brattle; bumble; cackle; saw; chatter; choo-choo; chuffle; clack; click; clop; cock-a-doodle-doo; coo; croak; dong; gaggle; giggle; glug; gnar; gnarr; guffaw; ha-ha; harrumph; haw; hee-haw; hem; hiss; honk; hoot; hum; jabber; jar; jingle; lall; meow; mew; moo; munch; ping; plop; pule; purr; quack; rattle; rub-a-dub; rumble; rustle; skelp; squeal; tick-tack; ticktock; tweedle; tweet; ululate; whiz; yap; zoom.

В українській це такі дієслова:

свистіти; шипіти; хропіти; хлюпати; дзижчати; торохтіти; гриміти; бубоніти; мимрити; шепотіти; дзвеніти; гриміти; цокотіти; квакати; мурчати; муркотіти; крякати; клацати; каркати; белькотіти; тутукати; гарчати; воркувати; бемкати; кудкудакати; бекати; мекати; мукати; нявчати; скавучати; шелестіти; цвірінчати; лулукати та споріднені з ними іменники, прикметники, прислівники тощо (дзенькіт, скавучання, клацання тощо).

Pat rang the bell. It had a strange echoing chime, not a buzz (Binchy).

Гримить! благодатна пора настає (П. Грабовський)

Он смерть твоя лулукас совою (Л. Костенко)

До звукоімітаційних слів належать дієслова та іменники, що позначають крики тварин, такі, наприклад, як: meow – кіт та mew – кошеня, (порівняймо нявкати), purr – кіт (мурчати, муркати); too – корова – мукати, quack – качка (крякати), ululate – про собаку, вовка чи сову (в українській мові такі звуки передаються по-різному, вити, завивати та лулукати); bowwow – про собаку, гавкати, cackle – про курку, кудкудакати, saw – воронячий крик, тобто каркати, cock-a-doo dle-doo – ку-курікати, coo – про голубів, воркувати; croak – крякати та квакати, heehaw – крик віслюка (і-а), honk – гусей (гелгати).

Звукоімітаційні слова можуть виступати у дитячому мовленні як іменники, що позначають тварин, машини або служать як своєрідні дитячі евфемізми для певних фізіологічних функцій організму – bow-wow (a dog – собачка, гав-гав), cock-a-doo dle-doo (a rooster – півник, кукуріку), choo-choo (a train – поїзд, чух-чух); pooh (a childish word for faeces or defecate).

Цікаво, що як в українській, так і в англійській мовах ці слова часто вживаються метафорично, коли говориться про людей, і мають емоційні конотації (в експресивному мовленні з негативною оцінкою про жінку кажуть, що вона розкудкудакалась англійською cackle). Імітація може дещо відрізнитися, в українських звуконаслідувальних словах частіше вчувається звук р, англійські звуконаслідувальні слова частіше мають свистячі та шиплячі.

Часто етимологія фонетично мотивованих слів дещо стерта, особливо коли йдеться про наслідування звуків якихось дій чи процесів. Так, такі дієслова як blurt, flick / бовкнути, зблиснути у словниках відзначаються як імітаційні, хоча ступінь імітаційності є вельми наближеним. Близько до фонетичної мотивації слів стоїть звуковий символізм, що достатньо не вивчений у лінгвістиці, проте широко використовується в художній літературі,

зокрема в поезії. Такими словами часто є такі, що позначають різноманітні види руху, світлові явища, форму, розмір, віддаленість об'єктів та особливості поверхні, ходу, міміку, фізіологічний та емоційний стан людей та тварин (totter, glitter, glide, glass).

Українські звуконаслідувальні слова (особливо дієслова та іменники, утворені на основі ономапопеї) мають більш розмовний, знижений статус, ніж англійські, і тому, навіть якщо англійське слово має прямий відповідник в українській мові, для нейтрального мовлення іноді запозичуються слова з англійської: zoomer – не дзижчалка, а зумер; beeper – не пищалка, а біпер.

Питання для самоконтролю:

1. Слово як основна структурно-семантична одиниця мови.
2. Морфема.
3. Алломорф.
4. Вільні й звязані морфеми.
5. Словотворчі афікси.
6. Фонетична мотивація.

Лекція 4. Словотвір (деривація). Зворотний словотвір. Конверсія. Синтаксичний словотвір. Складні слова.

ПЛАН

1. Морфологічний словотвір.
2. Зворотний словотвір.
3. Конверсія.
4. Синтаксичний словотвір.
5. Складні слова.

Література: 1, 2, 3, 5, 7, 9

Поняття і терміни: *деривація, конверсія, зворотній і синтаксичний словотвір.*

1. Словниковий склад мови постійно поповнюється. Він може поповнюватися за рахунок як зовнішніх резервів (запозичення), так і використовувати внутрішні резерви мови. Розділ мовознавства, що вивчає слова з погляду способу їх утворення у мові, називається словотвором.

Існує кілька видів словотвору: деривація, або морфологічний словотвір (творення слів з допомогою афіксів), синтаксичний словотвір (утворення складних слів) та семантичний словотвір (тобто вживання вже існуючих слів у новому значенні).

При морфологічному словотворі ми маємо справу з утворенням нових слів способом додавання до однієї чи кількох морфем, причому хоча б одна морфема повинна бути кореневою. Службові, або афіксальні морфем, в залежності від місця їх розташування у слові, поділяються на префікси та суфікси.

Афікси мають певне закріплене в мові значення і можуть бути носіями словотвірного та граматичного значень слова. Вони уточнюють значення кореня, видозмінюють первісне лексичне значення та вказують на відношення його до інших однокоренових слів. Коротше кажучи, вони і є носіями морфологічної мотивації похідних слів.

Значення афіксів виявляється в єдності з коренем слова. Так, добре відомий англійський префікс in- (заперечне) у словах indiscreet, indecent, incorrect, intransitive (нетактовний, непристойний, невірний, неперехідний) утворює, скажімо, з коренем different, слово, яке вже має не таку просту морфологічну мотивацію: значення слова indifferent (байдужий) не зводиться до простого додавання заперечного значення до кореневої морфем. Тим більше, коли якийсь із афіксів семантично розширився до меж омонімії (візьмемо для прикладу українське начепити, наклеїти, і наговорити, намилити, накричати).

Деривація притаманна як українській, так і англійській мові, проте слід відзначити як спільне, так і відмінне у цьому виді словотвору у двох мовах.

Почнемо з особливостей утворення похідних слів в англійській мові та спробуємо порівняти сумірне і несумірне у вживанні цього типу словотворень в українській мові.

Перш за все, у морфологічному словотворі англійської мови частка вільних кореневих морфем набагато вища за частку вільних морфем в українській. По-друге, англійська деривація частіше являє собою чисто префіксальне або чисто суфіксальне утворення, в той час як в українській це префіксально-суфіксальні утворення.

Префікс стоїть перед кореневою морфемою і модифікує її значення. В українській мові він ніколи не служить самостійним транспонуючим елементом (тобто не переводить слово із однієї частини в другу); в англійській мові такі префікси, хоч і небагато, але можуть утворювати іншу частину мови. Так, наприклад, префікси *en-* (*enable, enact, enclose, encircle, enlarge* etc.) та *be-* (*bedazzle, belittle*) служать для утворення дієслів від інших частин мови. Та здебільшого префіксальні деривати все ж лишаяються в межах тієї самої частини мови.

Класифікації префіксів здебільшого базуються на таких критеріях: значення, походження, продуктивність. Той самий префікс може одноково приєднуватися до різних частин мови, отже, будемо розглядати їх разом (*unkind, unclean, undo, untie, unaccompanied, etc.*).

Отже, серед англійських префіксів можна виділити:

а) префікси зі значенням заперечення *in-*, *in-* (та його алломорфи *-il/-ir/-im*), *de-* *dis-*, *non-* *a-*). Ці префікси здебільшого додаються до основ прикметників, дієприкметників та прислівників, але є цілком природними і в іменниках та дієсловах. Вони надзвичайно продуктивні, кількість похідних з ними постійно збільшується:

unclean, ungrateful, unaccompanied, unadvised, unemployment, unbalance;
intact, illegal, illegitimate, immaterial, irregular, irrelevant, immutability,
debug, decaffeinate, dehydrate, decentralize, debase, decode, decolonization;
disadvantage, disagree, dishonest, distrust, disappear, disarmament;
non-interference, nonprofessional, non-alcoholic, nongovernmental;
acentric, acellular, asymptomatic, asymmetric, asynchronism, asyllabic.

Префікс *un-* германського походження, в той час як *in-* та *dis-* походять з латинської мови. Існує думка, що перший частіше утворює слова із заперечним значенням з основами незапозиченими, а два інші – з запозиченнями. Таке твердження правильне лише частково, бо із загальної кількості дериватів із суфіксом *in-* лівова частка – це так звані утворення гібридні, тобто префікс додається до основи, запозиченої з якось іншої мови. А от щодо інших двох префіксів, то тут, справді, переважна більшість коренів похідних слів є запозиченими, хоча гібридних утворень теж немало.

Продуктивність префікса виявляється в утворенні okazіonalізмів (слів, не засвідчених у словнику, але морфологічно мотивованих і тому цілком зрозумілих):

All deceptions were over; all lies that I believed, I'd have to unbelieve all at once (Card).

He opens it (a folder) and takes out a European History midterm, one of those multiple-choice monstrosities upon which the department in its great unwisdom, insists (King).

Hey, you should have me in the car when you're lost. I'm great at getting unlost (King).

В українській мові найбільшу продуктивність виявляє префікс не-, що походить від заперечної частки і служить для утворення прикметників та іменників зі значенням, протилежним значенню мотивуючої основи (легкий – нелегкий, правда – неправда, воля – неволя). Кількість прикметників та іменників, утворених за допомогою цього префікса, практично необмежена – нечистий, невдячний, нелегальний, незаконний, нечесний, невтручання, несиметричний, непрофесійний. Система відкрита, і не кожне новоутворення фіксується словниками, бо всі слова цього типу є морфологічно мотивованими.

Для дієслова цей префікс нехарактерний, але може вживатися у скланіших дериваційних моделях суфіксально-префіксального типу (знесилити, зневоднювати). Основне значення англійського похідного дієслова з префіксом ип- – “виконати дію, зворотню до вираженої кореневою морфемою”; його відповідниками найчастіше будуть похідні дієслова з префіксами роз-, від-: unlock – відімкнути; unseal – розклеїти.

Nick unbuttoned his blue workshirt and took it off (King), (розстібнув)

His response to this revelation was so complexly tangled that he could not quickly unknot it, so dark that he could not easily see the entire shape of it (Koontz) (розв'язати)

Англійський дієприкметник із префіксом ип- залежно від його функції в реченні може мати відповідник як із префіксом не-, так і з роз-. Якщо дієприкметник є означенням до іменника або частиною іменного складеного присудка, то його відповідником буде ад'єктивований діє-прикметник із префіксом не-, а якщо частиною аналітичної форми дієслова – то тоді матиме дієслівний префікс (від- або роз-).

Although his shirt was pulled up over his unbuttoned vest, the facts white tunic were unbuttoned and his dark hair was mussed, giving him a rumpled Ben Casey look (King), (незастебнуті)

“Your door was unlocked, ” Brian began, “so I thought” - “Of course it's unlocked,” the tall man said. “I decided to open for a little while this afternoon as a kind of... of preview (King). (незамкнені – відімкнуті – я вирішив відімкнути їх).

Заперечне значення має і префікс без-. Особливістю його вживання є те, що коли префікс не- може приєднуватись до будь-якого типу основ (зв'язаних чи незв'язаних, у супроводі суфікса чи ні), префікс безхарактерний для префіксально- суфіксального словотвору бездарний (untalented), безкарний (unpunished), беззастережний (unreserved), безконтрольний (uncontrolled). Він може вживатися і з іншими частинами мови, що утворилися від прикметників, – безлад, безмір, безцінь, бездоріжжя, безумовно, безнадія. В англійській мові

цьому префіксу у багатьох випадках відповідає суфікс -less (безперестанний, беззахисний – ceaseless, defenseless або unprotected тощо), у випадку відприкметникових іменників додається ще й іменниковий суфікс -ness.

Maybe it was just his country's obvious sign of weakness that gave him a sense of hopelessness (Clancy), (безнадія).

Sleeplessness murders judgment... (Clancy), (безсоння).

Запозичені з латинської мови префікси де-, дис-, та з грецької – префікс а- вживаються переважно у складі іншомовних слів і не виявляють значної продуктивності (асинхронний, афазія, алогічний; диспропорція, дисбаланс, дискредитувати, децентралізація, дезактивація).

В англійській мові заперечні деривати можуть утворюватися з до-помогою одного чи більше заперечних префіксів без особливої різниці у значенні, причому для іменника та однокорінного з ним прикметника префікси можуть бути різними, в той час як в українській мові префікс не- є універсальнішим, хоча можливе паралельне функціонування і деривата з префіксом без-. Порівняймо:

unable (inability)	нездатний (нездатність)
unjust (injustice)	несправедливий (несправедливість)
unauspicious (inauspicious)	несприятливий
incalculable (uncalculable)	незліченний
inconstant (unconstant)	непостійний
inconsolable (unconsolable)	невтішний, безутішний
incontrollable (uncontrollable)	неконтрольований
unerring (inerrant)	безпомилковий, непогрішний
unmistakeable	безпомилковий
unsuccessful	безуспішний, невдалий

б) Префікси, що надають кореневі значення повторної чи зворотної дії un-, dis- re-:

unfasten, undo, disconnect, re-write, rearrange, remarry.

Їхніми відповідниками в українській мові будуть роз-, пере-: розв'язати, роз'єднати, переписати, передумати.

I had to run it through the computer a few times to filter out all the crap - sea sounds, the other subs, you know - then I rerecorded it at ten times normal speed (Clancy). (перезаписав)

You see that the electrical parts have been disconnected, except for the test circuit, which was rewired (Clancy).

(роз'єднані, перепідключений).

в) префікси, що уточнюють часові та просторові координати кореня fore-, pre-, post-, super-, та префікси прийменникового походження under-, after-, in-, over-, by-, out- (afternoon, afterglow, inbred, include, overcome, overcook, bypass, by-election, bystreet, outstanding, outcast, foresee, prehistoric, postwar, overcome, underwater). Відповідно українські до-, перед-, над-, під-, по-, пере-,

при-, об-, о-, після- (передбачати, доісторичний, післявоєнний / повоєнний, підводний, приїжджати, переходити, включити, перебігти, пересолити, об'їхати, оминути).

“Well, given some other preconditions, you might call this ominous (Clancy) (передумови)

But he had outlived many small-fry agents (Clancy). (пережив)

Small stones clattered down on the exposed undercarriage of the car (Koontz). (шасі, нижня частина авто)

He took the cassette out of the machine, dropped it on the floor, and stomped it underfoot until the plastic casing was well crushed (Koontz).

Крім первинних, тісно пов'язаних з прийменником, вони можуть у словотворі надавати й інших значень; так само і відповідні українські префікси можуть мати додаткові (не часові і просторові) значення: What stung worse for Hanson was being outmaneuvered by this young upstart in front of him (Clancy).

(перехитрити, обігнати, перевершити)

The food was cold and every dish had an undertaste of volcanic ash (Koontz). (присмак).

Більшість англійських префіксів, проте, мають дещо розмите, нечітке (значення і у поєднанні з різними коренями дають різні значення. Посеред тих, значення яких можна більш-менш окреслити, можна виділити:

a- (перебувати у певному стані) abroad, alive, afloat (не має українського аналога);

The nape of his neck was acrawl with gooseflesh. He rubbed it with one hand (Koontz).

with- (префікс зберігає первинне значення прийменника проти, та українські відповідники можуть мати різні префікси, чи й не мати їх зовсім): withstand, withdraw, withhold (протистояти, виводити, утримувати);

Even if their electronic components can withstand the electromagnetic effects, they are too fragile structurally to tolerate the physical forces (Clancy).

on- – onset, online (наступ; той, що працює в оперативному режимі “завжди на лінії”);

There was plenty of noise from the dock, plus a fifteen-knot onshore wind (Clancy).

in- – inborn, insight, income (природжений/ вроджений, розуміння, дохід):

There were, on the map, hundreds of cities, and promontories and peninsulas, and rivers and inland lakes and seas (Norman).

up- – upright, upgrade, update, upbringing (вертикальний, модернізувати, виховувати);

He would not go back upriver, back to the Borderlands (Jordan).

On the upslope of the Sierra Nevada he found two cars riding side by side at fifty miles an hour (Card).

ad- (to) та його алофони (ac, - af-, ag-, al-, an-, ap-, ar-, as-, at-) – accustom, accept, addict, affix, affirm, aggravate, allot, annihilate, annotate, approximate,

appoint, arrange, arrest, assign, assure, attract, attune (призвичаїтись, прийняти, з'єднувати, призначати тощо);

hi-, bis- (зі значенням два) bipolar, bimetal, bilingual (двополюсний, біметал, двомовний);

He had already noticed that all ship's notices were bilingual (Clarke).

com-, con-, cog-, cor- (разом) – collect, compact, compile, correspond (збирати, компактний, укладати, відповідати);

en- (для утворення дієслів) – enlarge, encase, enchain (збільшувати, запакувати, закувати);

It was some minutes before Floyd could really accept the silence that now enfolded him (Clarke).

ex- (зі значенням вилучення, виключення) – excavate, exclude, explain, extract (викопувати, виключати, пояснити, видаляти);

та ex- зі значенням колишній – в українській мові існує відповідне запозичення, щоправда здебільшого вживане з обмеженою кількістю основ) ex-president, ex-convict (екс- президент, але – злочинець, що відбув покарання)

demi-, hemi (напів-) – hemisphere, demiofficial (півкуля, напівофіційний).

super- (над, а тепер і супер) – supernatural, supersonic, superman, supermarket;

She had seen those shows as a kind of super-exam on which she would be graded by fierce teachers (King).

Jake thought for a moment that what he was seeing was only pollen which had been invested with the supernatural glow (King).

Запозичений префікс супер- останнім часом набуває значного поширення і в українській мові – не тільки у запозичених словах, а і з українськими морфемами:

НАНУ – суперцентралізована система, яка нараховує понад 170 установ (УМ, 06.06).

Хоча особливої цінності у, чесно кажучи, безглуздому сюжеті шукати марно. Всі ці суперагенти, суперзброя – краще вже вкотре подивитися “Матрицю” (УМ, 06.06).

Привіт Борису Олександровичу Рибаківу – авторові Днів Києва, авторові двох суперкниг із давньоруського язичництва (УМ, 05.06)

Суфікси зазвичай класифікуються відносно того, яку частину мови вони утворюють.

Тут ми виділяємо суфікси іменників:

а) такі, що позначають особу (професію, національність, місце проживання), дають якісну характеристику особи (а в англійській мові – ще і того, хто в даний момент перебуває у якомусь стані чи виконує якусь дію).

В англійській мові:

-er – teacher, banker, thinker, worker, miner, driver, dancer, reader, owner, leader, worker, robber, producer, owner, knower, observer, singer, programmer

-ar/or – liar, proprietor, vendor, ambassador, dictator

-ant/ent – participant, claimant, student

-ist – philologist, scientist

-ee – detainee, employee

-er – teacher, banker, thinker, worker, miner, driver, dancer (додається до дієслівної чи іменної основи із значеннями “той, хто виконує дію” “той, хто працює в”, “той, хто вміє” тощо

-ess – (feminine) actress, proprietress

-an/-ian – vegetarian, Mancunian

В українській мові:

-ар – шахтар, лікар

-ір/-ир/-ер/-ор – банкір, бригадир, офіцер, лідер, диктатор

-тель – вчитель, мислитель

-ик/-ник – робітник, виробник, радник, грабіжник, власник, передовик, відмінник

-ій – водій, тюхтій

-ун – брехун, товстун

-ець – підприємець, митець, знавець, українець

-ач – оглядач, попіхач, позивач, читач

-ак – співак, мастак

-іст – машиніст, програміст

-ант/ент – практикант, дилетант, студент, кореспондент

-ака (зневажл.) – писака, зівака

-ан (зневажл.) – критикан

-нь – учень, злидень, здоровань

-ша – лівша

-ля; -еса; -ка; -иця

(для позначення осіб жіночої статі)

-ette (fem) – usherette, suffragette

-ite – laborite, Muscovite

поетеса, актриса, праля, ткаля, практикантка, провідниця

-ин – молдаванин, грузин

-як – сибіряк

-ит – одесит, сибарит

Американський письменник Теодор Драйзер змалював тяжку долю робітників у США наприкінці XIX століття у своєму романі “Дженні Герхардт” (День, 07.06).

А про упосліджених, принижених і зневажених нехай там газетні писаки вправляються, то нам не цікаво (УМ, 06.06).

Як бачимо, англійських суфіксів дещо менше, вони додаються здебільшого до вільних основ і (це особливо стосується суфікса -er) мають більше коло значень. Деякі деривати з цим суфіксом – ті, що позначають не професію чи заняття, а якісь тимчасові характеристики, дії тощо, не мають відповідників в українській мові і можуть бути перекладені лише описово:

The sheriff might have been a slow talker, but he was a fast mover (Irish) – Можливо, шериф і говорив повільно, та рухався він швидко.

I'm not a talker, boys, talking's not what I do, but I want you to know that this is not (King) – Я не дуже балакучий...

Michael is a great breaker of hearts, I do hope you won't let him break yours (Howard) – Майкл добре уміє розбивати серця.

He looked back at the whisperers as if he wanted to say something to them but thought better of it (Rowling) - Він оглянувся на тих, що шепотілися...

В той час, коли найпродуктивнішим з англійських суфіксів є -er (більшість новоутворених іменників, що позначають особу, утворені саме з його допомогою), в українській мові нові слова найчастіше утворюються додаванням запозиченого суфікса -іст. Якщо англійські іменники з відповідним суфіксом переважно позначають людину, що є професіоналом у якійсь галузі знань чи притримується якоїсь ідеології (physicist, archaeologist, socialist, psychologist тощо), то українські похідні з цим суфіксом не обмежені у валентності – танкіст, фігурист, таксист, програміст, ватерполіст тощо.

На превелике щастя, я вступив на навчання як баяніст до класу Іштвана Мартона / Уникнути серйозних наслідків удалося завдяки професійним діям машиніста / Чекісти прагнули цілковито заблокувати передачу до ПНР чи УРСР емігрантських видань із Заходу / Кей є вокалістом, одноосібним лідером групи і її творчим двигуном (УМ, 06.06).

Українські суфіксальні деривати такого типу можуть утворювати подальші варіанти зі зменшувально-пестливими чи згрубілими суфік-сами – шахтарочка, кияночка, ледацюга тощо, а іноді емоційно забарвлений суфікс взагалі витісняє традиційний суфікс позначення особи:

Але ж ніяка знімальна група не зрівняється з ордою журналюг, які цього разу додумалися навіть у холодильник зазирнути!(УМ,06.06).

Деякі суфікси можуть мати кілька значень. Так, суфікс -er також широко використовується для утворення іменників, що називають предмет, призначений для чогось, чи той, у якому використовується щось, чи зроблений певним чином: duster; boiler; computer (ганчірка дня витирання пилу, кип'ятильник, комп'ютер). Так само і в українській – суфікс -ник: чайник, парник, вареник.

Суфікс -ник/-вик в українській мові відзначається значною продуктивністю в обох своїх основних значеннях, оскільки працює на принцип економії мовних зусиль – фронтовик, пільговик, масовик, черговик, а також касетник, багажник, відстійник тощо є, по суті, компресованими словосполученнями, що виникли у розмовному мовленні і активно переходять до стилістично нейтральної лексики.

Група суфіксів, що позначає осіб жіночої статі: -ка, -иня, -иця, -иса в українській мові є достатньо активною, та релевантною для перекладу лише у невеликій кількості випадків (hostess, actress, proprietress); навпаки, морфема, що вказує на стать особи, останнім часом виходить з ужитку (sportsman → athlet, chairman → chairperson, anchorman → anchor). В офіційному українському мовленні для назви професійної приналежності та службового становища жінок теж вживаються суфікси чоловічого роду у якості

нейтральних і таких, що не відбивають гендерної приналежності особи (за винятком тих професій, де чоловічий та жіночий рід позначають різні професії: друкар – друкарка, машиніст – машиністка).

У Києві відбувся Другий міжнародний фестиваль документального кіно “Контакт”, заснований у пам’ять про Ларису Роднянську – засновника і незмінного керівника кіностудії “Контакт” (УМ, 04.06).

Її звали Інгрід Дальберг, і вона була особистим продюсером усіх останніх фільмів живого класика Інгмара Бергмана (УМ, 06.06).

Суфікси жіночого роду не вносять ефекту зниження в разі, коли стать особи є суттєвою частиною її професії (актриса, балерина тощо), та коли позначають тимчасові іпостасі людини або статусно несуттєві (клієнтка, мешканка, сусідка, пасажирка тощо).

Гришко також зауважив, що на питання, чи приїде Монсеррат до України ще раз, співачка багатозначно промовчала (УМ,04.06).

Мешканка тієї ж набережної Касьянки Ірина Дзох і взагалі поділилася містичними спостереженнями (УМ 05.06).

Похідні із суфіксами жіночого роду для позначення професій, однаково характерних для представників обох статей є більш розмовними, а іноді і вносять елементи зневажливої оцінки.

Новітню історію авторка навряд чи студіювала (УМ, 06.06)

Інша група суфіксів іменників – це суфікси, що утворюють іменники від дієслів та прикметників (транспонуючі) та від конкретних іменників (нетранспонуючі).

Тут існує таке співвідношення:

Англійські

- ion – explanation, probation, rotation, explosion
- ment – unemployment, movement, appointment, enjoyment
- ance/ence – experience, reassurance, entrance
- ancy-ency – valency, insolvency, pregnancy
- ness – happiness, willingness, tenderness, kindness
- ism – cynicism, criticism
- th – breadth, width
- dom – freedom, officialdom, kingdom
- ship – friendship, statesmanship
- hood – childhood, likelihood
- ing – building, painting

Українські

- ота – доброта, скорбота, біднота
- ина – ширина, довжина
- ість – бідність, убогість, більшість, вагітність
- ство – товариство, малярство, правознавство, дитинство
- ання/-ення – призначення, сьогоднішня, світання, пояснення
- изм/ізм – шовінізм, расизм
- ція – ерудиція, апробація, агітація

-(іт)тя – безробіття, лихоліття, майбуття, шмаття

Деякі англійські іменникові суфікси не мають відповідників в українській мові: He took a white plastic squeeze bottle and sucked out a mouthful of flat water (Gibson).

(повний рот)

The rescuee was following proper procedure in telling the chopper crew what sort of smoke grenade he was using, but you couldn't tell in the dark (Clancy). (врятований)

Суфікси прикметників в англійській мові досить розмаїті. У по-рівнянні з українськими вони можуть видатися навіть багатшими, та різниця в тому, що українська мова має закінчення, яке завжди точно і безпомилково визначає дане слово як прикметник, тоді як в англійській мові тільки позиція слова у реченні та суфікс є такими маркерами.

-able/ible – probable, vulnerable, miserable, edible, perceptible;

-al – accidental, seasonal, ribal;

-ic – poetic, archaic, public

-ical – rhetorical, political;

-ant/ent – pleasant, constant, different, insistent;

-ate/-ete – separate, appropriate; complete;

-ed/d – hooked, married, bearded;

-ful – shameful, beautiful, careful, thoughtful, wakeful, harmful;

-ish – outlandish, English, childish, smallish, greenish;

-ive – passive, effective, destructive, corrective;

-less – merciless, childless;

-like – childlike, lifelike;

-ly – manly, cowardly;

-ous – glorious, nervous, atrocious, contiguous, garrulous, obvious;

-some – quarrelsome,

-y – moody, juicy, dreamy

-ов – випадковий

-н – істивний, безпечний, сумний, хмарний, тривожний

-ич/-н – поетичний, епічний, політичний, проблематичний, публічний

-ат/ят- – бородатий, рогатий

-уват/-юват – дурнуватий, синюватий, вовчкуватий;

-л/ив- – мінливий, грайливий

-ив/н- – активний, спортивний, прогресивний

-ськ/-цьк – панський, студентський, англійський, перекладацький, читацький

і запозичений суфікс

-абельн- – транспортабельний, неоперабельний, рентабельний.

Drugs corrupted institutions at every level and in every way imaginable (Clancy).

“Це операбельна заборгованість, – зауважив пан Болкісев, після того, як назвав ці цифри. – Я не бачу тут якихось проблем, щоб говорити про її катастрофічність (УМ, 07.06).

Деякі суфікси є омонімічними. Так, наприклад суфікс -ful може утворювати відіменникові прикметники careful, mindful тощо, і іменники від інших іменників зі значенням мірки mouthful, handful.

Цікавим є щодалі поширеніше вживання суфікса -ish зі значенням близькості (український відповідник для прикметників -уватий: yellowish – жовтуватий), який додається як до іменних, так і до числівникових основ і дає значну кількість оказіональних утворень в англійській мові.

Although Polly was twelvish, a year younger, she did not seem (Howard).

He felt a little foolish saying such a thing – a little auntie-ish – but it was clear the guy needed reassurance (King).

Coming on the heels of what had just happened, I might have considered this Tom Clancyish vehicle a hallucination, except for the bumper-sticker (King).

Відповідний український суфікс має обмеження на сполучуваність. Він цілком доречний для прикметників, утворені з його допомогою сполучення з-посеред інших частин мови є оказіональними.

А над товстуватим Роналдо німецьке телебачення відверто глузувало, ще до перерви назбиравши цілу добірку невдалих дій “Зубастика” (УМ, 06.06).

Та й добро в “Історику” якесь мляве, вичахле і амнезійне, воно, мов дурнуватий метелик, знову й знову тріпоче вилинялими крильцями на далеке полум’я (УМ, 06.06).

В українській мові, на відміну від англійської, дуже поширеними є суфікси демінутивні, пестливі та суфікси зі значенням згрубілості, що приєднуються до іменних частин мови (рідше – до неособової форми дієслова) і утворюють стилістичні синоніми до слів висхідних. Це такі суфікси як -нък-, -чк-, -ець, -езн-, -ил- тощо (зіронька, сонечко, вітерець, малесенький, малюсінський, здоровенний, дівуля, дівчисько, дівчинонька, дівчинка, дівка, бабега, дідуган, шоферюга, волоцюга).

Тепер це місце розчистили і поставили капличку (УМ, 06.06).

Один спеціалізований завод у містечку Ярослав, де працює 48 чоловік, виробляє стільки лісотехніки, що забезпечує нею і своє лісове господарство, і продає лісівникам Білорусі та країн Балтії.

(УМ, 06.06).

Якщо стосовно частини іменників значення демінутивності все-таки характерне (капличка – маленька каплиця, містечко – маленьке місто), то вживання цього суфікса з іменниками, у значенні яких відсутня ознака “розмір”, створює низку іменників із позитивною модальною спрямованістю.

Особливо частотними є такі іменники в українській народно-поетичній творчості – дівчинонька, козаченько, голівонька, ніченька, рученьки, ніженьки тощо.

Засвіт встали козаченьки в похід з полуночі...

У прикметників та неозначеної форми дієслів ці суфікси служать винятково для вираження позитивної оцінки, модального значення прихильності, співчуття тощо (гарненький, смачненький, спатоньки, спатусі, їстоньки тощо).

Серед пишних комірців і краваток він вирізнявся стареньким поношеним костюмом, серед модних тоді циліндрів – смушевою шапкою. (УМ, 05.06) (старий костюм мав би значення негативної оцінки – неповаги до товариства, до якого він прийшов, в той час як старенький свідчить, що автор аж ніяк не засуджує, а надає позитивну оцінку одягові персонажа – то був його єдиний або найкращий костюм).

Особливістю таких утворень є те, що відповідні стилістичні конотації досить важко передати англійською мовою (якщо столик та віконце і мають десь приховану сему невеликого розміру, яка, можливо, і не особливо значуща для англійця), то вже такі утворення, як сонечко, хвилиночка, днина, спатусі, спатоньки сигналізують швидше про відповідний комунікативний реєстр інтимізації висловлювання, емоційного стану мовця та його суб'єктивно-модальної оцінки об'єкта висловлення, відповідних лексичних одиниць не мають і при перекладі мусять отримувати компенсацію на рівні висловлювання – за допомогою вставних слів, емоційно забарвленої лексики, особливої структури речення тощо. Сонечко – воно тоді саме сонечко, а не сонце, коли лагідне, після холодів; у 40-градусну спеку таке похідне не є уживаним; коли пропонують випити молочка, чайку, водички, то цим самим виражають прихильність до співрозмовника.

Частково, дуже незначною мірою їм відповідають англійські демінутивні суфікси -let (booklet – книжечка), -et (islet – острівець) та -ling (fledgling, duckling, darling – hireling), що мають як демінутивно-пестливе, так і пейоративне значення.

But I couldn't see how to climb down in and pull her out. I mean I'm not a weakling but I'm not Mr. Universe either (Card). (слабак).

В англійській мові демінутивні утворення з суфіксом -ie/-y (за винятком невеликої кількості справді пестливих слів та з власними іменами переважно у скороченій формі – daddy, granny; Andy (Andrew), Cathy (Catherine), Annie (Ann), Barbie (Barbara)) вживаються переважно в ди-тячому мовленні чи у мовленні дорослих з дітьми як засіб своєрідної стилізації, або ж із певним зневажливим забарвленням, отже не передають властивої українським демінутивам позитивної емотивності:

You're surely past the age where you believe in campfire stories about ghoulies and ghosties and long-leggedy beasties (King)

“But let's go where it's a little quieter, okay? The band is giving me a headache.” “Music hurt your headie?” “A little bit”(King).

He was a techie with the FBI. They used him on the Hostage Rescue Team for technical backup (Clancy).

Англійські утворення із суфіксом -y/ie – це тільки іменники, що здебільшого належать до розмовної та просторічної лексики (boonies, cabby,

groupie, hippy, looie, Okie, preemie, preppy, rookie). Переважна кількість їх утворена від прикметників (baddie, biggie, cheapie, toughie, sharpie, sickie, whitey). Деякі з таких утворень втратили розмовний відтінок і є стилістично нейтральними (goalie, movie, cookie).

Bill noticed that no one opened his or her cookie until each had one (King).

The record was ending but Wayne was still in control enough to have another one spinning. He faded it up, a bit of an oldie that they'd all know (Pratchett).

He had asked Larry how he would like to lunch with some of the real biggies (King).

Those aren't commie guerrillas out there! They're kids! American kids! They aren't armed!(King).

Українські аналоги таких утворень слід шукати не у використанні аналогічного суфікса, а посеред розмовних та сленгових скорочень та метафор:

cheapie – барахло

freebie – халява

druggie – нарк, нарик

alkie – алкаш

biggie – (велике) цабе, первач.

Ще одна функція демінутивних суфіксів в українській мові – утворення нових найменувань на базі метафоричного переносу значення (номінативна метафора). Можна сказати, що в таких утвореннях ці суфікси вже не мають ані значення зменшення, ані пестливості – ручка, носик (чайника), вушко (голки), лопатка (частина тіла), свинка (хвороба), мишка (комп'ютерна), лапки, дужки (розділові знаки) тощо. Оскільки такі утворення мають власне номінативне значення, що не включає будь-яких елементів первинного значення суфікса, то їхні англійські відповідники знаходяться поза межами дериваційних процесів.

Суфікси творення прислівників не дуже численні, продуктивними є англійський -ly: early, strongly, definitely – та його український відповідник -о: широко, давно, весело.

Непродуктивними вважаються такі суфікси, як -ward(s): homewards, eastwards, upward та -wise: clockwise.

Непродуктивність суфіксів, проте, має досить умовний характер. Так, наприклад, утворення на кшталт marketwise, saleswise weatherwise таки з'являються у засобах масової інформації, хоча і зазнають критики з боку охоронців чистоти мови. У реальній мовній практиці можна зустріти і нові утворення з цими суфіксами

Otherwise – or moneywise, as they were already saying in the motion-picture industry – Hollywood was at the crest of its supercolossal glory.

'Do you know much about LSD?' she asked with a little cornerwise grin that he liked very much (King).

Те ж саме можна сказати і про суфікс -ward(s): практика свідчить, що він може утворювати нові (оказіональні) прислівники, що не фіксуються словниками, оскільки є морфологічно прозорими:

Twenty feet further down was a dead crow, feet pointed comically skyward like a dead bird in a cartoon. (King).

Якщо до давновідомих прислівників українським відповідником можна вважати лексикалізацію прийменниково-іменникової групи (додому, вгору, донизу), то нові утворення мають аналогом словосполучення тієї ж моделі: до неба, до даху тощо.

Дієслівні суфікси в англійській мові дуже нечисленні. Це пояснюється тим, що з розвитком мови та редукацією закінчень традиційні індоєвропейські суфікси творення дієслів нівелювалися, натомість виник дуже продуктивний безафіксальний спосіб творення дієслів – нульова деривація, або конверсія. Все ж слід тут згадати такі продуктивні, хоч і позначені певним стилістичним елементом книжності:

-ize: computerize, dramatize, hospitalize, terrorize, galvanize, oxidize;

-fy: simplify, beautify, intensify:

Mona's mother, whom everyone regarded as hopeless now that she'd been hospitalized three times for her drinking and it hadn't done any good (Rice).

Now, Gifford had to see this computerized family exploration for herself, this endless chart that traced all those many lines (Rice)

“But soon, if I may hypothesize, all of the beings were like this. (Chalker)

As the gifted on both sides gained control, they managed to nullify each other's fiery attacks (Goodkind). (пор. госпіталізувати, комп'ютеризувати)

В українській мові дієслова утворюються з допомогою суфіксів -(ув)ати/-ити: чорнити, сушити, головувати, прямувати, спростити, драматизувати, госпіталізувати, тероризувати. Справа в тому, що партійні функціонери мали обов'язком рапортувати і ділитися своїми зауваженнями зі спецслужбами (УМ, 06.06).

Він зможе відновити підготовку й узгодити з Олегом Блохіним час свого приєднання до збірної України (УМ, 05.06).

Крім власне афіксів, в обох мовах існують морфеми, які можна назвати проміжними між словом і афіксом, або ж напівафіксами. Це здебільшого короткі слова, функціонально близькі до афіксів, та короткі прислівники, що не змінюють свого значення у деривації. Похідні, утворені з допомогою таких морфем можна кваліфікувати і як складні слова, і як просто префіксальні та суфіксальні утворення

-man: postman; policeman; spokesman; fisherman; ombudsman; chairman; businessman.

З одного боку, ця морфема є функціональним синонімом суфікса -er; з іншого – множина таких слів утворюється так само, як і у іменника man, а останнім часом, зі зростанням феміністського руху, за аналогією частина таких слів має відповідники жіночого роду та гендерно нейтральні утворення (spokeswoman, spokesperson; ombudsman, ombudsperson). Відповідні іменники, запозичені з англійської в українську втрачають граматичну категорію чоловічого роду; в разі потреби назва особи жіночої статі утворюється з допомогою суфікса -ка (спортсменка), або ж вважаються іменниками

загального роду (Омбудсмен Ніна Карпачова...). І вже зовсім нечасто трапляються запозичення на зразок бізнесвумен, які і в англійській мові не є надто популярними.

Оксана Караванська, нормальна українська бізнесвумен, яка, крім іншого, ще й робить від чотирьох до восьми колекцій одягу на рік (УМ, 08.98).

Так само проміжними є утворення на кшталт *aftereffect*, *afterlife outgrowth*, де дійсничні прислівники приєднуються до кореневої морфемі і виконують роль префікса, не втрачаючи при цьому власного значення. В українській мові до напівпрефіксів відносять морфемі, що мають широку сполучуваність та є надзвичайно продуктивними: повно-, ново-, само-, авто-, після-, нео- (післяопераційний, передбачати, передмова, повноправний, новостворений, самохідний, автобіографія, післямова) та напівсуфіксами -вод, -воз (діловод, тепловоз). Та статус таких слів в українській мові все ж ближчий до слів складних, або складноскорочених. В англійській мові проміжний статус мають морфемі, запозичені з грецької та латинської мов – *auto-*, *neo-* *plenip-*, але переважно у сполученні із запозиченими кореневими морфемами (*autograph*, *neoclassical*, *plenipotentiary*).

It was a beautiful house, if you went for the neoclassical- Spanish-modern style, fortified in hi-tech fashion to keep the unruly peasants away (Clancy).

Освальд Бургардт – перекладач, літературознавець, поет-неокласик, що виступав під псевдонімом Юрій Клен (УМ, 07.06).

В англійській мові індикатором того, чи слово є складним, чи похідним, може бути наголос *under'taker* (підприємець) і *'under'taker* (гробар, тобто той, хто ховає під землю) є омографами, співпадають за формою лише на письмі).

Надійним критерієм продуктивності тієї чи іншої словотворчої морфемі (чи і способу словотворення) є okazionalne її використання і активне функціонування у розмовному мовленні, в публіцистиці тощо.

2. Зворотний словотвір

Якщо додавання словотворчих морфем до кореневих є дуже продуктивним і частотним способом словотворення, то зворотний процес – віднімання афікса від слова, не утвореного способом власне афіксації, але такого, що має у своєму складі продуктивний префікс чи суфікс – зворотний словотвір, – хоча і є продуктивним, проте значно поступається частотністю нових утворень. Часто такі утворення навіть не відчуються як похідні, і тільки етимологічний аналіз доводить це. Так, у багатьох іменниках, запозичених із латинської чи французької мови, є суфікс *-er/-or*: *editor*, *sculptor*, *butler*. Дієслова *edit*, *sculpt* чи *butle* не є запозиченнями в англійській мові, вони утворені відкиданням суфікса. Так само відкиданням інших суфіксів утворені слова *automate*, *reminisce* тощо.

Цей спосіб словотворення нині досить продуктивний при утворенні дієслів від складних іменників із суфіксами *-er* та *-ing*: *babysitter* – *to babysit*, *airconditioning* – *to aircondition*, *housekeeper* – *to housekeep*, *caretaker* – *to care take*.

He'll baby-sit the mission from this side (Clancy).

They'd be allowed to stand down for a full day, and sleep in air-conditioned comfort – under heavy blankets – after hot showers and meals (Clancy).

He carpenters a tad and caretakes a tad, just like his father before him (King).

She tweezed it between the thumb and first finger of her right hand and, holding it in front of her, took it into the kitchen (King). (tweeze від tweezers – пінцет)

Частина таких утворень залишається оказіоналізмами, що можуть бути зрозумілими лише у контексті:

Therapist, therap thyself (Card).

В українській мові зворотний словотвір засвідчений у розмовному мовленні, а також у мовленні дітей (“Ой, яка ж я недотепа!” – донька “Ні, мамочко, ти дотепа!). Як правило, такі слова є мовленнєвими, оказіональними і контекстуально залежними; часто похідне, від якого нове слово утворене цим способом, вживається у тому ж реченні.

Багато “очників”, яких забезпечують батьки, не вчаться на ту суму, яку сплачують за навчання (УМ, 07.06). (від заочне навчання – заочник – очник).

Безвладдя в Україні в даному випадку навіть краще, ніж чийсь “владдя”, (УМ, 07.06).

3. Конверсія

Дуже продуктивним способом творення слів в англійській мові є конверсія – безафіксальний спосіб творення слів, коли від іменника (прикметника чи іншої частини мови) утворюється нове слово (дієслово), з іншою дистрибуцією, з іншою парадигмою без будь-яких словотворчих афіксів. Слово, утворене внаслідок конверсії, є частковим омонімом висхідного слова, у певних формах воно з ним співпадає. Сутністю цього способу є зміна синтаксичної функції слова, що супроводжується і зміною значення.

The telephone rang while I was eating my scrambled egg and toast. I answered it still chewing (Barstow) (телефон задзвонив...)

He would sent a cable or telephone as soon as he knew when he would be able to return (Howard) (від надішле телеграму або зателефонує...)

I've been telephoning Major Knighton all day to try and get hold of you, but he couldn't say for sure when you were expected back (Christie) (я цілісінький день дзвоню майору Найтону...)

I have just received a bill from the telephone company for seven hundred and eighty four dollars (Hart) (я щойно отримала рахунок від телефонної компанії...).

Навіть побіжний погляд у словник покаже, що кількість слів, які можуть вживатися у функції кількох частин мови, в англійській мові надзвичайно велика (слова, що є чистими основами, тут переважають, хоча і деривати також можуть входити у процес конверсії досить вільно). Речення типу He is not a doctor but he doctored his cold at home не є чимось незвичним для англійської мови (to monitor, to tailor, to salvage etc.). Те ж саме можна сказати і про складні слова (to wallpaper the room, to footnote a text, etc), та навіть про цілі речення, які оказіонально перетворюються на слова через конверсію.

“My dear sir, I...” “Don’t ‘my dear sir’ me” (Albee).

Конверсія як особливий спосіб словотворення виникла в англійській мові як результат редукції закінчень у XVI-XVII ст. У давньоанглійській мові іменник і дієслово мали чітко окреслені маркери – *lufu* і *lufian*, *ende* і *endian*, *caru* і *carian*. У середні віки суфікси закінчення стали менш виразними, та все ж іменник та дієслово формально відрізнялися *love* і *loven*, *ende* і *enden*, *care* і *carep*. Зрештою суфікс дієслова зовсім зникає, і у мові виявляється значна кількість слів омонімів (дієслово-іменник). Мовна свідомість сприймає такий стан речей як продуктивну модель словотвору, і вже в шекспірівських творах знаходимо надзвичайно багато новоутворень за цією моделлю. Безафіксально утворюються дієслова, іменники, спостерігається вживання іменників у препозиції до іменника зі значенням якості (тобто проходить ад’ективізація іменника) та субстантивація прикметника. У творах В. Шекспіра знаходимо численні приклади конверсії:

.. such boil’d stuff as well might poison poison! (Cymbeline) (N–V)

I wrote to you when rioting in Alexandria; you

Did pocket up my letters (Antony and Cleopatra) (N–V)

And what love can do that dares love attempt;

Therefore thy kinsmen are no let to me (Romeo and Juliet) (V– N).

My necessaries (Adj – N) are embark’d: farewell (Hamlet)

By heaven, I’ll make a ghost of him that lets me! methinks I scent the morning (N – A) air (Hamlet)

Гнучкість у словотворі, притаманна Шекспірові, збереглась і дотепер; можливо, у XVII столітті все ж таки було менше узгоджених правил щодо вживання тих чи інших форм слова і не всі моделі, за якими слова утворювались, є активними у сучасній англійській мові. На сьогодні активними і продуктивними моделями є такі:

N – V

head – to head

fool – to fool

sign – to sign

monkey – to monkey

water – to water

dust – to dust

stain – to stain

space – to space

place – to place

finger – to finger

Her white jeans were stained with raspberry juice (Howard).

It was a good try, but from the way the cop looked at me I wasn’t fooling him (Shaw).

‘Oh, Susan, hi, it’s Gordon,’ he said, cradling the phone awkwardly on his shoulder. (Adams)

Трансформаційний аналіз дієслів, утворених конверсивно, свідчить, що їхня семантика може бути надзвичайно різноманітною. Це може бути:

а) дія, що виконується суб’єктом, вираженим іменником;

б) використання предмета чи органа людського тіла, названого іменником, як інструмента;

в) добування чи отримання певного об’єкта, набування якості тощо;

г) позбавлення чогось, названого іменником;

д) порівняння (уподібнення) до названого іменником предмета і т. д.

При цьому одне і те ж слово у різних контекстах може мати різні значення і, відповідно, мати різні еквіваленти в українській мові.

to head – to go at the head of or in front of; lead (вести, головувати)

to eye – to fix the eyes upon; view (розглядати, дивитися)

to shoulder – to push with or as if with the shoulder, esp. roughly; to take upon, support, or carry on or as if on the shoulder or shoulders (проштовхуватися, а також взяти на плечі)

to hand – to deliver or pass with or as if with the hand (подавати)

to nose – to smell or sniff, to seek as if by smelling or scent: to meddle or pry (внюхувати) to finger – to touch or handle something with the fingers (торкатися пальцями, перегортати тощо)

to back – to support, as with authority, influence, help, or money (підтримувати)

to doctor – act as a physician (лікувати)

to volunteer – to offer oneself for some service (зголоситися добровільно)

to monitor – to, supervise, or regulate, to watch closely, check continually: to serve as a monitor, detector, supervisor, etc.

(перевіряти, наглядати)

to place – to put or set in a particular place (помістити)

to sign – to affix a signature to, to mark with a sign (підписати, позначити)

to corner – to force into an awkward or difficult position or one from which escape is impossible (заганяти в кут)

to fish – to catch or attempt to catch (any species of fish or the like) (рибалити, витягувати)

to dust – to wipe the dust from (витирати пил); to sprinkle with a powder or dust (посипати)

to marshal – to array, as for battle, to usher or lead ceremoniously (шикувати, урочисто вести)

to skin – to strip or deprive of skin (обчищати, знімати шкірку чи шкуру)

to wall – to enclose, protect, border, etc., with or as if with a wall (обгороджувати стіною)

to water – to sprinkle, moisten, or drench with water (поливати, зволожувати)

to echo – to repeat or imitate as by an echo (повторювати)

David was still towelling himself dry (Binchy). (втирався рушником)

She was sitting in front of mirror mascara-ing her eyelashes with her mouth wide open (necessity of open mouth during mascara application great unexplained mystery of nature) (Fielding), (фарбувала, наносила туш на вії)

I took a nap and when I got up I microwaved a whole package of those frozen waffles (King). (розігрів у мікрохвильовій печі) The tiles were tattooed with the footprints of their boots, which neither Jonesy nor Beaver had taken off (King). (поцятковані)

In all that time he had been cocooned in silence (Adams). (огортати, тут скоріше зануритися)

Простішими є семантичні зв'язки дієслова, утвореного за допомогою конверсії від прикметника – тут дієслово майже завжди (крім випадків метафоричного розширення значення) має значення “надавати чомусь якості, позначеної прикметником”

to dry – to make dry (сушити)

to warm – to make or become warm (розігріти)

to thin – to make or become thin or thinner (тоншати)

to gray – to make or become gray (сіріти, сивіти) to clean – to make clean (чистити)

to empty – to make empty; deprive of contents (спорожнити)

to tidy – to make tidy or neat (прибрати)

I can't think on an empty stomach – This house had been emptied out of all its true valuables! (Rice).

Slick touched the concrete wall; it was warm. – They stood warming their hands above the coals (Gibson).

Власне кажучи, перехід прикметників у дієслова не є конверсією: більшість із таких дієслів була колись утворена суфіксальним способом і вони просто збіглися за формою з висхідним прикметником через втрату кінцевого суфікса. Та при синхронічному підході до вивчення мови така різниця несуттєва, і тому ми розглядаємо їх разом із власне конверсивами. Те ж саме стосується і тих пар “іменник – дієслово”, які втратили матеріальне вираження категоріальної різниці, яку колись мали (care n, v., love n., v., etc.).

Легко переходять у дієслова й інші частини мови, наприклад, вигуки чи іменникові сполучення:

Interested citizens could follow a lady from the Historical. Society up the spiral of stairs to the gallery at the top, where they could ooh and aah over the view and snap Kodaks to show their friends (King). (охати та ахати)

I was so shell-shocked I didn't know what end was up (King).

(shell shock – контузія, військовий невроз).

Найближчими моделями творення дієслів від іменників в українській мові є похідні утворення із суфіксами -ати/увати/-ити, хоча, як видно з наведених відповідників англійських дієслів, утворених шляхом конверсії, це не завжди можливо. Та кількість нових дієслів, утворених від запозичених іменників, свідчить про те, що цей спосіб є доволі продуктивним (моніторити, пікетувати, фінансувати, прогресувати, (за) фільмувати, а останнім часом і таксувати). При цьому можливим є додавання і префікса:

Можливість дебютувати на чемпіонаті світу Блохін надав і форварду молодіжної команди Артему Мілевському (УМ, 06.06).

Науковці Гарвардського університету (США) заявили у вівторок на цьому тижні, що вони будуть клонувати людські ембріони для подальшого використання їх у лікуванні низки захворювань людини (УМ, 06.06).

Минулого року на день народження батьки подарували йому “Жигулі”. Той оформив документи, почав таксувати (ГПУ, 22.06.06)

За вказівкою згори він особисто розготівковував велику суму грошей і передавав їх у руки черговому вояжерові.

Конвертованими в дієслова можуть бути й інші частини мови – вигуки, прийменники, сполучники, наприклад:

The crowd ooohed and aaaahed, as though at a fireworks display (Rowling)
(натовп охав та ахав).

Відносно простішим є і перехід дієслова в іменник. Такі іменники в англійській мові мають простішу семантичну структуру – це, як правило, одноразова дія, місце, де проходить дія чи процес, об’єкт чи результат дії:

a cut – the act or the result of cutting; an incision, wound (рана, поріз)

a lift – the act of lifting, or a ride in a vehicle, esp.

one given to a pedestrian (give a lift – підвезти, підкинути)

a look – the act of looking (погляд)

a walk – an act or instance of walking or going on foot; a path or way for pedestrians at the side of a street or road (прогулянка; доріжка)

a burn – a burned place or area (опік a find – something found; a discovery, esp. a valuable or gratifying (знахідка)

a cheat – a person who acts dishonestly, deceives, or defrauds (брехун, шахрай, обманщик) – як бачимо, в українській мові віддієслівні іменники здебільшого утворюються шляхом афіксації.

У складі словосполучень з дієсловами (такими як, наприклад, to give) вони позначають одноразову дію і можуть мати як еквівалент в українській мові просте дієслово із суфіксом -ну-ти:

to give a jump – стрибнути

to give a push – штовхнути

to give a sob – схлипнути

Rachel dropped a kiss on the top of her father’s head and sat in her place (Howard). (зронила поцілунок чи поцілувала)

And could I have a drink of water? (Howard). (можна склянку води напитися)

She was giving someone a lift, someone she knew (Cody), (підвозила)

“He’ll just try to sell you a new car” “I’m a tough sell”, she says, smiling a little (King).

(мені так просто не продаси;

я покупець непоступливий)

She put breakfast in front of him: a steaming mound of scrambled eggs, an English muffin with raisins, five strips of crisp country-style bacon. Good eats (King). (смакота)

A long shower and a shave refreshed him (Koontz). (після душу та гоління).

Можлива субстантивация й інших частин мови і навіть словосполучень та цілих речень.

“If she remarries in two years, the pinch should be bearable”

“With three young children that’s quite an if.” (Updike) (нічого собі, якщо; дуже проблематично)

The crowd applauds him with an exhaled oooh (King). (оханням)

His office must be close, because I wait less than a minute before he’s all over me with handshakes and how-are-you’s? (Grisham) (він зі своїми “як справи”).

Характерним для англійської мови є вживання іменників у функції означення (у препозиції до іншого іменника) – stone wall, paper bag, winter frosts. Хоча традиційно такі вживання й не розглядаються як конверсія (вважається, що іменник не набуває категоріальних ознак прикметника), та, з огляду на те, що відносний прикметник в англійській мові взагалі не має ніяких форм (ступені порівняння є тільки у якісних прикметників), такі вживання можна вважати однотипними з іншими конверсивами, а їх українські відповідники будуть приблизно такими ж, як і у попередньо розглянутих слів, що перейшли до іншої частини мови.

Той факт, що від деяких іменників існують прикметники-деривати (stony, wooden), анітрохи не зменшує наявності в таких сполученнях значення ознаки, а відповідниками в українській мові часто є якраз ві-діменні прикметники.

summer trip літня поїздка

paper bag паперова сумка

night duty нічне чергування

She could see the top of the brick walls of the hospital from her very chair (Rice) (цегляні стіни)

He came in slowly, dressed in a brown and balding leather jacket over a faded plaid shirt. (King) (шкіряна куртка)

They’re coming up the dirt road now.

(King) (грунтова дорога).

В інших випадках, тоді коли іменник у препозиції має інші еквіваленти, наприклад, іменник з прийменником чи без у функції означення:

tennis lessons уроки тенісу

writing paper папір для письма

He walked into a green barrel with PUT LITTER IN ITS PLACE stenciled on its side and fell down in an overturned jumble of sandwich bags, beer cans, cigarette butts, and empty soda bottles (King). (пакети з-під сандвічів, бляшанки з-під пива, недопалки та пляшки з-під газованої води).

Близькими до конверсії (а в курсах української лексикології такі випадки здебільшого і вважаються власне конверсивами) є випадки субстантивації (тобто переходу прикметника, діеприкметника чи іншої частини мови в іменник). Субстантивація може бути повною – коли прикметник отримує всі можливі іменникові форми – англійські private, principal (вони можуть вживатися як в однині, так і у множині, у присвійному відмінку):

There are friendlies on the ground. I say again: there are friendlies on the ground, people (Clancy). (пор. укр. свої, наші)

Someone – possibly two or three someones, but more likely a single person – was breaking into the crypts and mausoleums of small-town cemeteries with the

efficiency of a good burglar breaking into a house or store (King), та частковою, коли субстантивований прикметник вживається у функції іменника, але має тільки одну форму і вживається у збірному значенні – the rich, the wounded, etc.

Phelps comes from a very proper, stiff old family of miserably rich people. – They jet here and there, St. Barts, southern France, Milan, all the places where the rich need to be seen. (Grisham).

В українській мові субстантивовані прикметники та дієприкметники, як правило, граматичних обмежень не мають – молодий, наречений, поранений, тощо мають усі граматичні форми і їхній статус визначає функція у реченні.

Не приходячи до свідомості, поранений депутат помер у кареті швидкої допомоги. – У всіх поранених лікарі шукали гангрену, аби відрізати й позбутися проблеми (УМ, 06.06).

В українській мові можна знайти і випадки функціональної субстантивації різних частин мови, в тому числі і словосполучень. В таких випадках займенник чи сполучник може мати при собі означення, словосполучення виступає у ролі додатка чи підмета, але граматично такі структури не набувають парадигматичних закінчень іменника і можуть вважатися частково субстантивованими:

...Доки мерехтітимуть світи,

Будуть Я приходити до тебе

І до інших йтимуть

Горді Ти (В. Симоненко).

У материнські руки

бери моє маленьке гнівне Я! (В.Симоненко).

Насправді мені здається, що музиканти шугаються грати для свого задоволення. Бо на них тисне “Нас ніхто не буде слухати” (ПіК № 16-17, 2004).

Крім того, в українській мові є ще один спосіб словотвору – лексикалізація граматичної форми. Так, наприклад, орудний відмінок іменника ранок-ранком у реченні Ранком працюється продуктивніше є прислівником, незмінною частиною мови.

4. Синтаксичний словотвір. Складні слова

Складні слова, утворені складанням коренів чи основ, є важливою частиною словника як англійської, так і української мов. У складному слові семантика його частин зливається для позначення цілісного поняття: воно сприймається як семантично цілісне слово. Ступінь злиття значень буває різною; в одних словах вона є прозорою, і це виражається у варіантності написання слова (через дефіс чи разом); досить часто семантика складного слова набуває певної ідіоматичності і вже не зводиться до суми значень компонентів. Так, blackboard – це шкільна дошка (хоча вона все частіше не чорна, а зелена, і у мові з’явилися синоніми greenboard чи chalkboard – знову ж таки на зміну крейді приходять всілякі маркери), week-end це не просто кінець тижня, а вихідні, penknife (складаний ніжик) давно не використовується для загострення пера. Ідіоматичними (немотивованими) вважаються слова, що містять один із компонентів у старому значенні. Так, наприклад, давнє значення

прикметника quick – живий. Отже, такі слова, як quick-sand, quicksilver історично є мотивованими, але на сьогодні мотивація є стертою. Так само немотивованим може здатися слово sweetmeat (солодощі, зовсім не м'ясо) – і знову ж таки, коли поглянути на розвиток і семантики слова meat, побачимо, що тут маємо типовий випадок звуження значення – його давнім значення було “будь-яка їжа”. В інших випадках складні слова мають зовсім прозору мотивацію, тобто значення компонентів не змінилися, та цілісність поняття, що виражається складним словом, не підлягає сумніву у свідомості мовної громади (birthday, sunray, airplane, wheelchair, teapot, ice-cold, olive-green, knee-deep тощо). В українській мові складні слова переважно утворюються складнішим способом, ніж в англійській – це переважно основоскладання, часто з додаванням інших дериваційних морфем (ракета-носій, місто-гігант, але чорнозем, літопис, бетономішалка, землевласник, народовладдя).

Отже, за способом утворення складних слів їх можна поділити на такі групи:

а) слова, утворені простим додавання (юкстапозицією) коренів
англійські: toothbrush, greenhouse, boyfriend blood-red, daylong, ankle-deep
українські: диван-ліжка, матч-реванш, лікар - терапевт

б) складенням коренів чи основ за допомогою з'єднувального голосного (який іноді називається інтерфіксом) англійські: anglo-saxon, socio-political, medico-chirurgical

українські: жовто-блакитний, соціально-політичний, землекористування, харчоблок

Принципи написання слів (разом чи через дефіс) в українській мові досить чітко регламентовані, в англійській словники часто дають обидва варіанти, а іноді, як варіант, і словосполучення.

Складні слова знаходимо серед різних частин мови. В англійській мові це переважно іменники, потім прикметники і потім – дієслова. В українській – прикметники, потім іменники і зовсім незначна частина дієслів (власне, дієслова складної будови є скоріше похідними від складних іменників, ніж власне складними дієсловами – славословити, пилюсосити є суфіксальними похідними від славослів'я, пилюсос).

Англійські складні дієслова важче звести до іменників, та все ж більшість з них утворена або по конверсії, або шляхом дезафіксації (див. зворотний словотвір):

to blackmail
to doublecross
to brainwash (from brainwashing)
to air-condition (from air-conditioner)
to vacuum-clean (from vacuum-cleaner)
to babysit (from baby-sitter)

He certainly couldn't afford the financial black hole of maintaining an estate that ought to be bulldozed (Grisham). (утворено шляхом зворотного словотвору від bulldozer tractor).

З точки зору семантичних відношень між компонентами складного слова можемо виділити слова, де морфєми мають однаковий статус (еквіполярні чи сурядного зв'язку): secretary -manager, gray-green / секретар-референт, сіро-зелений. Близько до таких слів стоять слова, що є редулькованими утвореннями: fifty-fifty, goody-goody, а також парні римовані утворення типу drip-drop, helter-skelter, criss-cross, super-dooper, fuddy-duddy – їх ще називають псевдоскладними словами, оскільки вони утворені чисто на фонічній основі, для виразності.

...Jukie, the one that's got that super-dooper job at Arthur Andersen ... (Fielding).

I expect you're sick to death of us old fuddy-duddies (Fielding).

"Excuse me, does the word "queue" mean anything to you?"

I said in a hoity-toity voice, turning round to look at him (Fielding).

Amos shrugged. "Foreign carriers operate with much less stringent regulation. It's pretty loosey-goosey out there. Look at the maintenance records and look hard at the paper for any part you're suspicious of" (Crichton).

Українські складні за формою слова, де другий компонент є повтором першого кореня із префіксом пере-, стилістично наближаються до таких псевдоутворень і є розмовними та дещо зниженими номінаціями:

Можна шукати тепер винних, створювати комісії-перекомісії, хоча головним винуватцем була й залишається держава (УМ, 06.06).

Українські повтори задля інтенсифікації складними словами не вважаються (А очі у нього сині-сині).

У складних словах з підрядним зв'язком компонентів один елемент є головним (ядерним), а інший стоїть у функції означення, додатку, адвербіального модифікатора, наприклад

англійські: doorbell/ wallpaper/ beetroot/ blueprint/ pickpocket/ scarecrow/ standstill

She didn't want to upset him again, perhaps start another nosebleed (King)

Winston looked away, out the windows to the mirror-calm water of the harbor. (Clancy)

українські: миротворець/ словотвір/ бронетранспортер/ самозахист/ сонцезахисний/ блідо-жовтий/ світло-сірий

Навчання за кордоном – це не така далека й казково-недосяжна можливість (День, 07.06).

Якщо ж ми говоримо про якісне відпрацювання законопроектів, то нам слід підтримати ідею створення нових комітетів.

Складні слова можуть бути ендосентричними та екзосентричними, залежно від того, чи загальне значення складного слова може хоча б у якомусь наближенні ідентифікуватися з одним із його компонентів. Тобто, якщо складне слово складається з прикметникової та іменникової основи, основа іменника і є ядерним означуваним компонентом, – beetroot (beet+root, the root of the beet), – то це слово ендосентричне. Такими ж ендосентричними будуть складні прикметники типу ice-cold, knee-deep; а також такі дієслова як babysit та

whitewash (українські – землеустрій, сівозміна, літакобудування). Якщо ж означуване лежить поза межами слова, а це, як правило, буває в тих випадках, коли між компонентами складного слова спостерігаємо зв'язок дієслова та його додатка (scarecrow – something that scares crows), то таке складне слово називається екзоцентричним. Українські складні слова часто складаються зі зв'язаних морфем та ускладнені суфіксами, і в багатьох випадках просто не можуть бути зведеними до одного з компонентів – скажімо, гуртожиток, склоріз, самопал – такі утворення стоять ближче до екзоцентричних англійських утворень. З-посеред екзоцентричних складних слів можна також виділити окремий підвид – так звані бахуврихи, складні слова, що складаються з прикметникової та іменникової частин і метонімічно називають особу чи істоту за однією з виразних рис, вираженою іменниковою основою – (англійські – lazy-bones, fathead, bonehead, readcoat / українські: шибайголова, одчайдух, жовтобрюх).

Складні слова як в англійській, так і в українській мовах найчастіше утворюються на базі іменників та прикметників. Вони можуть брати участь у подальшому словотворі – тобто, суфіксальній чи префіксальній деривації, конверсії чи семантичному переосмисленні.

We were machine-gunned in the train this morning. I forgot to tell you (Howard).

On any given night, all across Europe, Interpol officials could pinpoint exactly who was sleeping where (Brown).

Парламент з чистим серцем зможе саморозпуститися (УМ, 06.06) – від іменника саморозпуск.

Разом із власне складними словами, утвореними від вільних чи зв'язаних морфем довільно, в мові існують ще й слова, до складу яких входять псевдоморфемі. Такі слова утворюються за моделлю вже існуючого слова шляхом заміни однієї його частини. Всім відомі такі утворення, як fishburger, cheeseburger, baconburger, та на сьогодні вже і слово burger. Narrowcast (регіональне та кабельне мовлення) – відносно нове слово, що утворилося за аналогією з broadcast. За моделлю kidnap у словник увійшли такі утворення, як artnap; petnap; starnap із загальним значенням “викрадати з метою отримання викупу” (“abduct or steal in order to collect a ransom”). Так само snowmobile утворене за моделлю automobile, шляхом вилучення першої частини слова, що з’являється не позначає середовища, поверхні, на якій рухається автомобіль (а також bloodmobile; bookmobile; clubmobile; jazzmobile), answerphone – вилученням морфемі tele- тощо. Запозичене з голандської landscape містить добре знайому в англійській мові частину, отже, scare отримує значення “картина, вид” і продукує цілу низку псевдоскладних слів – srascapе, streetscapе, moonscapе, snowscapе і навіть dreamscapе (назва серії оповідань С. Кінга (Nightmares & Dreamscapes)).

The snowmobile had passed Henry’s hiding place without slowing (King).

I left a message on his answerphone saying thank you for helping and everything (Fielding).

Dirk was also, he denied, a clairaudient. He would sometimes hum tunes in his sleep that two weeks later would turn out to be a hit for someone. Not too difficult to organise, really (Adams), (за моделлю clairvoyant).

One of the court reporters is a licensed videographer, and she's trying to get Deck out of the way. The video will show no one but Donny Ray. (Grisham) (пор. stenographer)

Так само в українській мові можна зустріти грантоїд (від людоїд), цінофренія (про шалене зростання цін на бензин, від шизофренія) тощо. Астронавтів убили "енлонавти" (ПіК, № 6. 2003).

Незважаючи на життєствердну позицію держави, у населення виникає конкретна валютобоязнь (ПіК № 11. 2003).

Ще один підвид складних слів специфічної конструкції, так звані компресиви чи слова синтаксичного типу – написані через дефіс цілі словосполучення чи навіть і речення у препозиції до іменника є суто англійським способом творення слів. Тоді, коли лексикалізується семантика синтаксичної конструкції, таке слово набуває okazіональної цілісності і виступає у реченні як означення до іменника, часто буває експресивним багатокомпонентним епітетом.

Which of those fellows do you like to command a search-and-destroy mission? (King)

Kate wore earphones and a mike suspended in front of her mouth-and-nose mask (King)

"Now come along, Bridget. I don't want any silliness", she said in her Genghis-Khan- at-height-of-evil voice (Fielding)

Kurtz caught sight of Permutter's sunken, I-fooled-you grin in the wide rearview mirror (King).

Такі утворення для української мови не характерні, компресія сло-восполучення чи речення у слово при перекладі втрачається і переда-ється порівняльним зворотом.

Складні слова, як бачимо, мають чимало спільних рис в англійській та українській мовах; та українські відповідники англійських складних слів здебільшого будуть мати іншу структуру (за винятком складних прикметників, де один з компонентів уточнює якість, виражену головним компонентом (blood-red, green-grey – криваво-червоний, зелено-сірий):

A sergeant from someplace down south Carrot-red hair. Bad teeth. Pimples (King);

а англійські складні прикметники структури Adj/Num+N+ed (blue-eyed, three-legged, dark- skinned – синьоокий, триногий, темношкірий). І в англійській, і в українській мовах ця модель є надзвичайно продуктивною, і нові слова такого типу утворюються чи не щодня, не обов'язково фіксуються і словниками і не сприймаються як okazіональні. У моделі Adj+coloured друга частина за своїм значенням наближається до значення суфікса творення прикметників і може мати український відповідник із суфіксом:

walls of natural rock, curry-colored (Herbert).

His skin was carrot-colored (Herbert).

Український відносний прикметник обов'язково має у своєму складі морфеми, що свідчать про його приналежність до цієї частини мови, і складна будова з уточненням, що мається на увазі саме колір, не є визначальною – волошковий, фіалковий, бузковий тощо.

Хай палають хмари бурякові... (Симоненко).

Якщо компоненти складного прикметника в англійській мові базуються на порівнянні, його найближчим українським відповідником буде модель прислівник+прикметник або синтаксична структура – порівняльний зворот, чи і просто відносний прикметник, утворений від іменника:

By the time Holly had dressed in tan jeans and an emerald-green blouse, it was seven-thirty (Koontz). (смарагдового кольору, смарагдово-зелена)

I used the chalk-white beams of the spotlights to point upward (Rhodan).

Beyond all this was the bone-white crescent of Old Orchard beach. (King)
(сніжно-білий, білий, як сніг, як кістка)

Зауважимо, що українські складні прикметники типу соціально-політичний, історико-філологічний, народно-демократичний (прикметники із сурядним зв'язком компонентів) тощо, дуже продуктивні в українській мові, не мають відповідників серед складних слів англійської мови, в якій вони зазвичай передаються двома прикметниками:

газонафтова компанія – gas and oil company

фінансово-політична група – financial political group

військово-промисловий комплекс – military industrial complex.

Складні слова (як англійські, так і українські) можуть включати одну або кілька неповних (скорочених) морфем, їх називають складноскороченими, і мова про них ітиме в розділі “скорочення”.

Питання для самоконтролю:

1. Морфологічний словотвір.
2. Зворотний словотвір.
3. Конверсія.
4. Синтаксичний словотвір.
5. Складні слова.

Лекція 5. Словотвір (деривація). Скорочення. Акроніми. Оказіоналізми. Семантичний словотвір.

ПЛАН

1. Скорочення.
2. Акроніми.
3. Оказіоналізми.
4. Семантичний словотвір.

Література: 1, 2, 3, 4, 9, 12, 14

Поняття і терміни: *деривація, скорочення, акроніми, оказіоналізми.*

1. Скорочення слів – як у розмовному мовленні, так і в офіційно-діловому надзвичайно продуктивний тип словотворення як в англійській, так і в українській мові.

В англійській мові, питомі слова якої є переважно одно-двоскладовими, особливо часто підлягають скороченню багатоскладові слова- запозичення. При цьому випадати може будь-яка частина слова. Найчастішим випадком скорочення слова є збереження початкового складу слова при опущенні кінцевих. Такий тип скорочення називається апокопою (від грецького відрізати): doc (doctor), prof (professor), prep (preparatory), mayo (mayonnaise), polio (poliomyelitis), pro (professional), limo (limousine) etc.

Next he opened the jar of mayonnaise, and using his finger as a knife, began to slather the slices of bread with mayo.(King).

It was a bomb, essentially, a Molotov cocktail, gas and motor oil” the fire marshal said. “Not a pro job, but a pro couldn’t have done it any better (Sandford).

The limo’s gas tank exploded, enveloping the rear of the car and shooting the tailpipe into the sky like a javelin (King).

Збереження кінцевого елемента при опущенні початкового називається аферезою – phone (telephone), bus (omnibus), copter (helicopter), cute (acute).

One by one the other copters rogered. Only Kurtz did not, but he also stayed put (King).

And at the radio station, the DJ picked up a phone, said “OK”, looked through the glass of the broadcast booth at the engineer and the general manager behind him and nodded (Sandford).

There’s a little girl out there, about four years old, cute as devil (King).

Іноді афереза буває контекстуальною, вживаною тільки в контексті разом із повною формою для економії мовних зусиль, і не входить до словника і не реєструється словниками:

The leftover pieces are fed to the alligators under the house-of course we have an idea early on that Bissell himself will end up being munched by the gators, and we are not disappointed (King).

В англійській мові спостерігається і одночасне опущення і кінцевого, і початкового елемента – fridge (refrigerator), flu (influenza).

It was remarkable that the prisoners were so brain-dulled by their conditions that the onset of flu symptoms caused no special reaction at first. (Clancy).

Такі утворення набувають всіх ознак самостійного слова і можуть брати участь у подальшому словотворі – утворювати префіксальні та суфіксальні похідні, шляхом конверсії переходити в іншу частину мови тощо.

I can fax you a copy of his report, if you'd like (Clancy)
(fax від facsimile n. – v.)

I have promised myself I shan't phone her yet, or send her any letters (Glanville) (telephone n. – phone n. – phone v.)

Dot serves me a cup of instant decaf, then leaves to check on her husband. I take my coffee to the back of the house (Grisham) (decaffeinated adj – decaf n.).

Для української мови ці два типи скорочених слів не дуже характерні – апокопа досить широко використовується не самостійно, а у так шаних складноскорочених словах, наприклад, міськ- рада (міська рада) Мінекономіки (міністерство економіки), генпрокуратура (генеральна прокуратура), адмінресурс (адміністративний ресурс). Англійських слів такого типу не дуже багато (technobandit, techno-thriller) хоча у назвах компаній та організацій це вельми продуктивний тип: Internet, Eurobank тощо.

It had taken him just five years to turn Tech-Electric, a failing electronics firm that he'd bought for a song in 1979, into a leading manufacturer of business and personal computer products (Clancy)

В українському розмовному мовленні скорочені слова-апокопи трапляються у молодіжному та комп'ютерному сленгу; на відміну від англійських скорочень-апокоп, де простого відкидання частини слова вже достатньо, українські скорочення часто ускладнюються додаван-ням закінчень, аби слово мало маркер самостійної частини мови, що має граматичний рід та число (комп – комп'ютер, клава – клавіатура, універ – університет, лаби – лабораторні роботи). Іноді скорочуються і прізвища відомих людей.

Діти переконані, що “універ” виставить суворий коефіцієнт при переведенні оцінок за зовнішнє тестування на вступні бали, як це було минулого року (УМ, 05.06)

Тепер Шева впевнений, що чемпіонат світу, участі в якому він чекав упродовж усієї футбольної кар'єри, нікуди від нього не дінеться (УМ, 05.06).

Складноскорочені слова, що складаються з початкових складів і словосполучень, характерні для обох мов, хоча продуктивність цієї моделі в українській мові вища.

Поширеними англійськими складноскороченими словами є modem (modulator-demodulator), sitcom (situation comedy), Interpol (Inter(national Criminal) Pol(ice Organization).

Іноді такі складноскорочені слова в англійській мові пишуться через дефіс, що акцентує якраз кількокомпонентність слова hi-fi – high fidelity; a phonograph, radio, or other sound-reproducing apparatus possessing high fidelity; hi-

tech – high technology, any technology requiring the most sophisticated scientific equipment and advanced engineering techniques, as microelectronics, data processing, genetic engineering, or telecommunications (власне, перше слово зазнало тільки графічної модифікації); sci-fi. adj. – of or pertaining to science fiction.

Chris sat in one of the two mismatched chairs, switched on the set, and turned the cracked dial in search of either a cartoon show or reruns of an old sitcom (Koontz).

Зате українські слова такого типу набувають все більшого поширення – Мін'юст, універмаг, завгосп, нардеп (а останнім часом і держдеп США) – при перекладі ж англійською звичайно вони розгортаються у словосполучення.

Переважає кількість таких утворень – це апокопа прикметника з нескороченим іменником, причому є кілька прикметників, які виявляють високу активність у словотворенні. Це спец-, держ-, нац-, пром-, проф-, інформ-тощо:

спецобслуговування, спецрозподільник, спецкурс, спецзамовлення, спецслужба, спецоперація, спецгрупа, спецвідділ, спецефект; держзаповідник, держуніверситет, держзамовлення, держустанова; нацменшини, нацбанк; профспілка, профорієнтація, профнепридатність, профзахворювання; промзона, промтовари, промвиробництво; генпрокуратура, гендиректор, генплан:

Коли до оголошеної профспілками акції протесту залишилося два дні, газівники, Нацкомісія з енергетики та Мінпраці та соціальної політики зібралися на “круглий стіл” в інформагентстві “Інтерфакс - Україна”. (УМ, 05.06).

Професіоналізм потрібен скрізь. І в захисті інтересів національного інформпростору також. (“День” № 191, 20 жовтня 2000 р.)

Наявність у переліку ч. 3 ст. 2 Закону про держпідтримку видань, в яких понад 50 відсотків загального обсягу випуску складають матеріали зарубіжних ЗМІ, означає: законодавче визнання функціонування на території держави Україна друкованих ЗМІ, де більшу частину можуть скласти матеріали зарубіжних ЗМІ.

(“День” № 201, 03.11.2000).

На зміну кінному шлюбному кортежу прийшли розцяцьковані іномарки і вбрання з міських весільних салонів (УМ, 05.06).

В адмінбудинок потрапили через вікно, відтак зламали дверні замки всіх кабінетів (УМ, 05.06).

У якості першої частини такого складноскороченого слова може виступати навіть префікс чи напівпрефікс широковідомого слова, що перебирає на себе його значення Теле- визначається у словниках як морфема зі значенням “віддалення, керування на відстані” – телекінез, телепатія, телескоп, телебачення, телевізор. Водночас апокопа від телевізійний стала базою для низки складноскорочених слів – телеантена, телеглядач, телепрограма, телесеріал тощо.

А сьогодні, коли українське телебачення перейняло весь негатив телелібералізму країн із ринковою економікою, майже не перейнявши позитивних тенденцій і підходів, очевидно, можна цілком впевнено говорити про те, що у нашому суспільстві теленеврози і телепсихози таки існують / Час, мимоволі звільнений від телевражень, я заповнила чимось змістовнішим / важко було відірвати очі від негасимих блакитних екранів, щоб надолужити свої пробіли в телеосвіті / надмірне і безмірне споживання телепродукції призводить до змінених станів психіки / Адже й убоге, з точки зору сучасних телеманів, радянське телебачення миготіло, гриміло й верещало в багатьох оселях мало не цілодобово / Такі фільми мають демонструватись на платних телеканалах / Російські чесноти в українському телепросторі / Мелодраматичні багатосерійні фільми, які в головній “мильній мануфактурі”

Бразилії називають теленовелами, так і не змогли витіснити з ефіру милого серцю детектива (УМ, 05.06.06).

Скорочення іменника як першої частини складноскороченого слова менш продуктивне, та і такі утворення в українській мові поширені як у публіцистиці, так і в розмовному мовленні: Міноборони, Мінкультури;

Зрештою, Україна здатна сама завершити роботу над Ан-70, наголосили в Мінпромполітики кореспонденту УНІАН (УМ, 05.06).

Для англійської мови характерним є ще один тип складноскорочених слів – так звані слова-телескопи, коли до апокопи першого кореня додається аффераза другого (початок першого і кінець другого слова, причому центральний склад або звук є частиною як першого, так і другого кореня слів, що скорочуються):

motel mot(or)+ (hot)el
smog sm(oke) + (f)og
bionic bio (logical) + (electro)nic
washeteria wash + (caf)eteria
skutfing sk(ateboard) + (s)urfing
camcorder cam(era) + (re)corder
Swatch Sw(iss) + (w)atch

В українській мові такі слова починають активно вживатися у текстах реклами та власних назвах: Даринок (назва ринку), Комп'ютерра (назва журналу), музикайф (у рекламному тексті).

В день виходу нашої першої програми, я був на ефірі в програмі “Хорошоу” і намагався бути самим собою (УМ, 06.06) (хороше + шоу).

На зворотному шляху, кілометрів за три до Скуратів, ми таки сіли мікробусом на ґрунт (УМ, 06.06) (мікро + автобус)

З тих, що увійшли в повсякденне користування можна назвати
банкомат (банківський + автомат)
таксобус (таксі + автобус)
реаніmobіль (реанімаційний + автомобіль).

В українську мову такі слова можуть запозичуватися без збереження мотивації (смог, біоніка, мотель).

2. Акроніми

Скорочення, в яких використовуються лише початкові букви слів, називаються акронімами. Вони можуть бути усталеними і добре відомими, входить до словників скорочень, і okazіональними, такими, що використовуються для стислого найменування тимчасових громадських утворень, комісій тощо і розшифрування яких можливе лише за умови наявності попереднього вживання повної назви у тексті чи широкого контексту або доброї обізнаності з реальністю.

Усталені: англійські

UN (United Nations),

USA (United States of America),

NATO (North Atlantic Treaty Organization),

UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund),

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries),

BBC (British Broadcasting Corporation),

M.P. (Member of Parliament),

VIP (very important person),

SOS (save our souls),

GI (government issue – американський солдат),

POW (prisoner of war),

AIDS (acquired immune deficiency syndrome),

HIV (human immunodeficiency virus),

DJ (disc jockey).

Деякі акроніми давно втратили мотивацію і стали майже нерозшифровуваними в англійській мові і тим більше при запозиченні їх в інші, зокрема і в українську:

jeep (у 30-х роках у США G.P (for General Purpose Vehicle) – укр. джип

laser – l(ightwave) a(mplification by) s(timulated) e(mission of) r(adiation) – укр. лазер, лазерний maser m(icrowave) a(mplification by) s(timulated) e(mission of) r(adiation) – укр. мазер

yippu – y(oung) u(rban) p(rofessional) + -ie – укр. япі/яппі.

scuba s(elf)-c(ontained) u(nderwater) b(reathing) a(pparatus) – акваланг.

Одразу два чудових альбоми для япі, тусовки, гламуру, поціновувачів якісного саунду презентували у періоди музичного авітамінозу (УМ, 07.06).

Так само не розшифровуються в англійській мові (тобто повністю лексикалізувалися) запозичення, що були акронімами у тій мові, звідки вони взяті, хоча звичайно словники етимологію дають.

gulag 1. the system of forced-labor camps in the Soviet Union.

2. any prison or detention camp, esp. for political prisoners. [1970–75; < Russ ГУЛАГ, acronym from Главное Управление исправительно-трудовых ЛАГерей Main Directorate of Corrective Labor Camps]

Elmer Durgin gave him a look which suggested that, should the ELFFS succeed in their goal of world domination, Bissonette would be aboard the first gulag-bound boxcar (King).

Акронімами можуть ставати ініціали відомих людей; в побутовому спілкуванні теж можливе жартівливе вживання ініціалів замість повного імені:

JFK (John Fitzgerald Kennedy)

GBS George Bernard Shaw

His older brother, P.J. (for Paul John), also had been home that weekend, so there had been a lot of laughter, affection, a comforting sense of family. Any time spent with P.J. was always memorable (Koontz).

В Україні одним із нині часто вживаних акронімів є ЮВТ, або леді Ю, у свій час була поширена така аббревіатура як ЛМ (Леонід Макарович), ВВП Владімір Владімірович Путін чи БАБ – відомий російський бізнесмен Борис Абрамович Березовський. У шкільному та студентському сленгу скорочення такого типу ПД (Петро Дмитрович), ОП (Олександр Павлович) є утвореннями “для внутрішнього користування”.

Однією з версій загибелі залишається та, що ППП сам зрежисював власну смерть у знайомих декораціях (= кінорежисер П'єр Паоло Пазоліні) (БЦ, 12.07.06).

Цей матеріал – то не перша й не остання спроба проаналізувати феномен леді Ю, жінки-політика, яка так некомфортно почувається в жорсткому світі чоловіків (БЦ, 06.06)

Російські політтехнологи радять своєму президенту розбавляти офіціоз гумором і сатирою, тож ВВП і пожартував. (УМ 29.01.2003).

Існують і змішані типи таких слів, коли частина елементів представлена початковою буквою, а інші елементи складами чи цілими словами

G7 (Group of Seven: the economic alliance of Canada, France, Germany, Great Britain, Italy, Japan, and the US) або G8 (+ Росія) A-bomb (atomic bomb)

H-bomb (hydrogen bomb)

x-ray (translation of German X-Strahl the name orig. given to the rays by Roentgen, x signifying their unknown nature H-hour (the time, usually unspecified, set for the beginning of a planned attack. – H (for hour) + hour)

D-day – D (for day) + day)

(українські час X, час Ч – це кальки з відповідних англійських скорочень).

Деякі акроніми можуть мати значну кількість значень. Оскільки вони утворені від різних словосполучень, то можна сказати про поширеність омонімічних акронімів. Так, найвідоміше значення англійського акроніма PC – персональний комп'ютер, та до нього можна додати і такі:

- 1). Peace Corps
- 2). personal computer
- 3). politically correct
- 4). printed circuit
- 5). professional corporation

pc

1). pi. pcs. piece

2). price

P/C

- 1). petty cash
- 2). price current. Also, p/c
- 1). Past Commander
- 2). Brit. Police Constable
- 3). Post Commander
- 4). Brit. Prince Consort
- 5). Brit. Privy Council
- 6). professional corporation

p.c.

- 1). percent
- 2). petty cash
- 3). postal card
- 4). (in prescriptions) after eating; after meals
- 5). price current
- 6). printed circuit

Українські акроніми – це теж досить поширений спосіб компресії словосполучень. Вони особливо активно використовуються у назвах партій, міжнародних організацій, і не тільки. Це:

- УНР (Українська народна республіка)
- СБУ (Служба безпеки України)
- УРП (Українська республіканська партія)
- СДПУ (соціал-демократична партія)
- СНД (союз незалежних держав)
- ДПА (державна податкова адміністрація)
- ЗМІ (засоби масової інформації)
- ООН (Організація Об'єднаних Націй)
- ОБСЄ (Організація з безпеки та співробітництва в Європі)
- США (Сполучені Штати Америки).

В українській мові частина аббревіатур-акронімів запозичена з інших, зокрема англійської мови, і не має української розшифровки. Це здебільшого добре відомі міжнародні організації, такі як НАТО, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ОПЕК; зрідка до акроніма додається переклад повної назви організації – НАТО – країни північноатлантичного альянсу. Ще рідше акроніми запозичуються у їх нетранслітерованому вигляді – DVD, IQ, і у такому вигляді входять у подальший процес словотвору – CD-плеєр, SMS-ка. Окремим випадком є запозичення акроніма у вигляді простого слова – DJ має в українській мові і варіант діджей (дідж), PR – піар. При цьому в українській мові запозичене слово може бути і специфічне, відмінне від значення його у мові-джерелі запозичення, як у словах піар – це не зв'язки з громадськістю, а реклама, здебільшого політична, до того ж із додаванням відтінку негативної оцінки (піарити, піарщик).

При запозиченні акроніми можуть входити у систему українського словотвору, приймаючи українські суфікси та префікси, і утворювати складні

слова, при цьому різною мірою набуваючи граматичних ознак українських частин мови – есемеска, піар-хід:

Голосування велося за допомогою телефонних дзвінків і смс-повідомлень (УМ, 05.06)

А чому на численних ефемівках, які сьогодні намагаються вести передачі й українською мовою, немає такого жанру, як радіоп'єса?

(Урядовий кур'єр 07. 06) (= FM-радіостанції)

Соціалізм – це демократія, гласність і ще цілий набір оонівських хартій (“День”, № 201, 03.11.2000).

Оказіональні абрєвіатури існують і в англійській, і в українській мовах, хоча в англійських та американських ЗМІ вони набагато більше поширені:

The Americans claim that, so long as legislation elsewhere falls short of their own Foreign Corrupt Practices Act (FCPA) of 1977, they are at a disadvantage in bidding for international contracts. The FCPA outlaws the payment of bribes by American firms to foreign officials, political parties, party officials and candidates (The Economist Feb 28th 2002).

Порівняймо з такими ситуативними акронімами, як блок НУ (Наша Україна), БЮТ (Блок Юлії Тимошенко), ПР (Партія Регіонів), ЄЕП (єдиний економічний простір).

Цих цілей і цінностей не існує в документах, які творилися в рамках СНД, ЄврАЗЕС чи ЄЕП (УМ, 06.06).

Загальновідомі акроніми можуть мати розмовні варіанти, перетворюючись на звичайні слова, іноді, можливо, зрозумілі тільки в контексті (Beeb, veep etc):

...this dress, which I don't think would be suitable for the Beeb. It was a lovely dress... but it would be unusual in the B.B.C. and might just hasten on the disaster that was bound to befall Frankie (Binchy)

She knew her title was more impressive than the job she held; Norton Aircraft was awash in vice-presidents. Her division alone had four veeps, and competition among them was fierce. (Crichton).

Останнім часом, з розвитком інтернет- спілкування, користувачами чатів вироблений специфічно інтернетівський словничок скорочень, переважно акронімів. Особливістю таких акронімів є те, що вони не є власне словами – це переважно словосполучення і цілі речення, отже такі акроніми не є частиною словника, а скоріше специфічною знаковою системою, своєрідним кодом.

AFAIK As Far As I Know

AFK Away From Keyboard

ASAP As Soon As Possible

BBL Be Back Later

BRB Be Right Back

BTW By The Way
DH Dear Husband
DIY Do It Yourself
FYI For Your Information
HTH Hope This Helps
ICBW I Could Be Wrong (sometimes It Could Be Worse)
IMHO In My Humble Opinion
ISWYM I See What You Mean
LOL Laughing Out Loud
ROTF Rolling On The Floor
ROTFL Rolling On The Floor Laughing
SCNR Sorry, Could Not Resist
TIA Thanks In Advance
TTFN Ta ta For Now
TWIMC To Whom It May Concern.

В число специфічних інтернет-акронімів входять і акроніми-ребуси (з включенням цифр). Можливе також включення букв у їхньому абетковому читанні та дериваційних морфем:

B4 Before
W8 Wait
CUl8tr See You Later
rehi hello again.

Ці ж акроніми використовуються у СМС-повідомленнях мобільним телефоном.

Цікаво, що ці акроніми вживаються користувачами Інтернету в чатах, коли спілкування йде і іншими мовами (зокрема російською чи українською – є, наприклад, варіант ІМХО).

3. Оказіоналізми

Окрім слів, що входять до словника (як англійської, так і української мови), у мовленні зустрічаються утворення, які називають оказіоналізмами. Це звичайно слова, утворені за продуктивними схемами словотвору мовцями (авторами) для позначення якогось поняття, якому немає номінації у словнику. Такі слова мають прозору морфологічну мотивацію, в принципі зрозумілі для мовного загалу, або ж пояснюються безпосередньо в тексті. Частина новоутворень може увійти до словника спочатку на статусі неологізму, якщо потреба у такій номінації у мові є, або залишитися авторськими одиницями “разового вжитку”. Їх можна назвати мовленнєвими словами – як і одиниці мовлення, вони утворюються безпосередньо у мовленні і здебільшого можуть розгортатися у словосполучення чи речення.

До слів мовлення можна віднести слова, утворені за продуктивними моделями – конверсиви, компресії словосполучень у слово, образні (авторські) метафори та просто неідіоматичні утворення з допомогою продуктивних суфіксів та суфіксів:

ex-president екс-президент (слово мови) ex-husband колишній чоловік

The fifth member of Great Benefit's legal team is Brandon Fuller Grone, pitifully unnumbered and inexplicably uninitialed. (Grisham)

Beav raised his hands roofward, fingers spread (King). (вгору, до даху)

Тут знаходимо всі моделі словотворення: деривацію суфіксальну та префіксальну.

Префікси:

You're good at unhappening things, aren't you, tootsie-wootsie? (King)

When Dr Sapolsky had sampled blood in the pre-outbreak Forest Troop, he had found high levels of hormones called glucocorticoids, which are released in response to stress (The Economist)

Суфікси:

A charismatic and outspoken member of a famous theatrical family, Mr Grade reminds BBCniks of a popular figure from the past (The Economist, 2004)

Mr Grade declared himself a "Dykeist", not a "Birtist". That was a swipe at John Birt, a former director-general keen on efficiency and loathed by the troops. Indeed Mr Dyke is said (implausibly) to have hopes of returning to his old job (The Economist, 2004)

Знаходимо тут і складні слова, що можуть ускладнюватися афіксацією:

Megan had never given in to her tears, however. Jessie supposed that was why she had hired the little Irishwoman – she had guessed from the first that Meggie wasn't a giver-inner (King).

(суфікс -er – продуктивний для позначення особи; give in – здаватися; отже a giver-inner – Мегі була не з тих, хто здається.)

It was while she was doing this – pulling with her head down and her butt out and both arms wrapped tightly around the bedpost – that she suffered her first bout of lightheadedness... only as she lay with her weight against the post, looking like a woman who is so drunk and tired that she can only stand up by pretending to dance cheek-to-cheek with her boyfriend, she thought that darkheadedness would probably be a better way to describe it (King) (light/headed/ness – безтурботність; darkheadedness – запаморочення)

And when Cary Rossington did not disqualify himself, who said boo, children? Who in this whole fair town of Fairview was the boo-sayer? (King). (від can't say boo to a goose про боязку, нерішучу людину)

The government and the opposition Tories agree that choice is the way to improve Britain's cash-thirsty and underperforming public services (The Economist April 2004) (модель bloodthirsty).

The departing figure was Rolandas Paksas, the scandal-swamped president of Lithuania, dismissed by a parliamentary vote on April 6th after 15 months in office (The Economist April 2004).

Останнім часом набули поширення складно- скорочені слова, утворені способом телескопії. Сюди входять популярні нині назви діалектів, мов, що зазнають серйозного впливу інших мов – Denglish (Deutsch + English), Chinglish (Chinese + English), Frenglish (French + English), Spanglish (Spanish + English) тощо.

Fears about “Londonistan ” and so on have helped Europe’s far right; on the other side of politics, a bizarre alliance has sprung up between the anti-war left and Islamic hardliners.

(The Economist, June.06) (London + Afganistan)

But something similar to Eurabia scares many Europeans too.

(The Economist, June.06) (Europe + Arabia).

Українські okazіональні утворення базуються на тих же словотворчих моделях, що й англійські, хіба що пропорція суфіксально-префіксальних моделей та складноскорочень буде більшою, ніж в англійській мові:

На зміну ейфорії від депутатського призову прийдуть політичні будні – час “коаліціади”, “спікеріади”, “прем’єріади ”,

“комітетіади” та інших важких епосів

(УМ, 05.06).

Хіт сезону, або дегенератизми на задану тему (ПіК, № 5 2003).

Іноді, коли доводиться спостерігати у фактично порожніх виставкових залах бомжа-алконавта, що ненароком забрів погрітися і згаяти час на шару, спадає на думку, що “декласовані елементи” в цих місцях з’являються ледве не частіше, ніж представники передової, прогресивної... пострадянської інтелігенції (ПіК, № 6 2003)

Регламентний комітет сповнений оптимізму і обіцяє на наступній сесії розправитися з усіма сумісниками... комітет проводить регулярні консультації зі спікером, і останній обіцяв знову взятися за судове переслідування депутатів класу двостільцевих (ПіК, № 4 2003).

У відкритті кібер-церкви брав участь лондонський єпископ Річард Шартрез

(ПіК, № 19 2004).

Це вам не сьогоднішні звичаї, не сьогоднішні побутові реалії – життя обступало з усіх боків, тиснуло безквартир’ям і безгрошів’ям... (УМ, 06.06).

У результаті, розходячись на вихідні, “недодепутати” вирішили все-таки просити голову міської ТВК знову зібрати комісію для перерахунку голосів

(УМ, 05.06).

4. Семантичний словотвір

Семантичний словотвір пов’язаний з набуттям словом нових значень. Нові значення виникають у процесі семантичних змін (що буде розглянуто у розділі “Семасіологія”). У результаті семантичного словотвору слово або розширює свій номінативний потенціал, або ж переходить на статус омоніма щодо висхідного слова (наприклад, light “світлий” та light “легкий” нині подаються як омоніми; українські перекладати текст і перекладати книжку з місця на місце теж не сприймаються як різні значення одного і того ж слова). Семантичний словотвір (метафоричний перенос значення, звуження чи розширення значення слова тощо) є доволі продуктивним як у творенні терміносис- тем, так і у повсякденному мовленні. Нова номінація може співіснувати зі старою, давно- відомою (наприклад, browse, browser у комп’ютерному лексиконі та у сільськогосподарському; укр. акція (акція як дія, акція

як цінний папір та акція у супермаркеті, тобто тимчасова цінова знижка). У ряді випадків старі значення виходять з ужитку і слово сприймається тільки у новому значенні (broadcast – слово, що виникло у XVIII столітті зі значенням сіяти, розсіювати нині асоціюється тільки з передачею інформації; укр. вживання XVIII ст. бидло як худоба без будь-якої лайливої конотації, чи закон як релігія).

Оскільки семантичні зміни дають нову (а у значній кількості випадків і єдину) номінацію явищу, предмету, дії тощо і таким чином словник поповнюється новими значущими одиницями, цей спосіб можна вважати окремим способом словотвору.

Лексикографічні традиції можуть відрізнятися – так, українські словники здебільшого реєструють такі слова як омоніми вже існуючих слів, а англійські частіше можуть включати нові значення в одну словникову статтю. Тож, відзначаючи більшу багатозначність англійського слова у порівнянні з українським, слід все ж таки пам'ятати про відмінності у лексикографічній традиції.

Питання для самоконтролю:

1. Скорочення.
2. Акроніми.
3. Оказіоналізми.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ЛЕКСИЧНА СЕМАСІОЛОГІЯ

Лекція 6. Функціональна диференціація лексики

ПЛАН

1. Загальноживана лексика.
2. Офіційно-ділова лексика.
3. Спеціальна лексика.
4. Знижена (ненормативна) лексика.
5. Сленг.

Література: 1, 2, 3, 4

Поняття і терміни: *семасіологія, диференціація лексики, сленг*

1. Лексика будь-якої мови неоднорідна за уживаністю в різних функціональних стилях. Частина лексичного складу є відносно універсальною і може вживатися всіма носіями мови у будь-якій ситуації. Це загальноживана або стилістично нейтральна лексика. Стилійстично обмежена (чи стилістично забарвлена) лексика – це ті слова, що, крім денотативного значення, мають іще й стилістичні конотації. Так, такі іменники, як father – parent – dad (батько – тато – татусь – предок), мають один денотат, проте одні доречні у неформальному спілкуванні, інші – нейтральні або вживаються в офіційних документах. У словниках вони помічені як розмовні, книжні, термінологічні тощо. Стилійстична обмеженість вживання тих чи інших лексичних одиниць досить істотно відрізняється в українській та англійській мовах. У курсі стилістики поняття стилю і особливостей різних стилів мовлення буде розглянуто детально, у нашому курсі ми розглянемо лексику у плані протиставлення лексики стилістично нейтральної та тієї, що вживається у розмовному мовленні або в офіційно-діловому, книжному мовленні.

Спочатку розглянемо найуживанішу лексику – стилістично нейтральну. Сюди входить переважна більшість слів кожної мови – займенники, числівники, прийменники, службові слова, а також переважна частина іменників, прикметників, дієслів – day, evening, wind, sun, rain, go, beat, eat, green, young (день, вечір, вітер, сонце, дощ, їхати, бити, їсти, зелений, молодий) тощо. Сюди входять слова, що позначають явища природи, основні процеси і дії, якості, предмети побуту – словом, слова універсальні, без яких спілкування неможливе у будь-якій ситуації чи сфері.

Стилійстично нейтральна лексика постійно поповнюється словами з інших, вулжчих професійних сфер ужитку та з розмовної мови. У свою чергу, враховуючи те, що переважна більшість слів має більше ніж одне значення, можна говорити, що у метафоричному переосмисленні та у складі словосполучень стилістично нейтральні у своєму первинному значенні слова можуть вважатися розмовними.

2. Пласт лексики, яку умовно можна назвати офіційно-діловою, або книжною, утворюють в першу чергу слова нескорочені (за винятком акронімів), дещо застарілі і значною мірою запозичені з інших мов. Сюди входить власне книжна лексика (загальна для всіх підвидів офіційного спілкування) та спеціальна (терміни), що у кожній професійній галузі утворюють свою терміносистему.

Власне книжна лексика – це слова, вживані в наукових статтях, офіційних документах, в усному мовленні – лекторами у навчальних закладах та ораторами в публічних виступах. Такі дієслова, як act, proceed, compute, indicate, прикметники imminent, miscellaneous, erroneous, adverse, іменники accomodation, donation, reservation, data, criterion, прислівники consequently, approximately, potentially (всі вони належать до лексики, запозиченої) та численні архаїчні сполучники, і які як hereby, furthermore, inasmuch, thereafter тощо, не належать до жодної терміносистеми, але це слова книжні, що переважно мають стилістично нейтральні та розмовні відповідники (пор. to do, to continue, to add up, to show; likely to occur, varied, incorrect, unfavourable; lodging, gift, withholding, information, standard, rule; as a result, nearly, possibly; by means or as a result of this; besides, since, afterward). Широко розповсюдженими є так звані фразові дієслова з віддієслівними іменниками структури take + N, give + N, find + N – to take responsibility (to be responsible), to take risks (to risk); to give support (to support), to give security (to secure), to find application (to be applied), to find recognition (to be recognized) (пор. укр. брати на себе відповідальність, надавати підтримку, знайти застосування, приймати рішення тощо).

3. Спеціальна лексика – це слова, обмежені у використанні певними і групами людей. Це може бути лексика, що вживається у різних сферах професійної діяльності людей (терміносистеми), на територіях поширення мови (діалекти) та у груп людей, що формуються за різними ознаками соціального плану (соціальні діалекти). До книжної лексики відноситься тільки лексика термінолого-гічна.

Термінологічна та професійна лексика має багато різновидів. Так, термінологічна лексика лінгвіста включає такі, наприклад, не завжди зрозумілі для нефахівця слова, як відмінок, парадигма, модальність, асиміляція, аломорф, морфема, ономотопея, узус, апокопа тощо. Можна виділити математичну, фізичну, хімічну, ботанічну, медичну, юридичну, філософську, економічну терміносистеми, з подальшою деталізацією.

Основні ознаки терміносистем – системність, наявність визначення терміна, тенденція до однозначності (в межах даної терміносистеми), відсутність експресивних значень у слів-термінів та стилістична нейтральність (знов же таки, в межах цієї системи, бо при детермінологізації чи вживанні її в інших типах мовлення терміни можуть бути дуже експресивними – як от діагноз у медичному дискурсі абсолютно нейтральне, а у розмовному мовленні – це не проста дурість, це діагноз слово набуває іронічного значення несповна розуму).

Терміносистеми постійно оновлюються і доповнюються новими елементами. З іншого боку, спостерігається і перехід термінів, навіть вузькоспеціальних, до лексики загальноживаної чи іншої терміносистеми. Так, наприклад, відомо, що військова термінологія може переноситися у медичну сферу (heart attack – серцевий напад, aggressive chemotherapy – агресивна хіміотерапія), політичну (investment strategy – інвестиційна політика, captain of industry – промисловий магнат) юридичну (marshal of the court – судовий виконавець). В українській мові ці процеси мають аналоги, хоча й не завжди це відповідники англійських транспонованих термінів (битва за врожай, блокада колінного суглоба тощо)

Отже, у розвитку термінологічної лексики можна відзначити два процеси – термінологізація і детермінологізація. Термінологізація слова – це:

а) просте вживання у терміносистемі (часто це є результатом метафоричного переносу значення):

ray – 1. a narrow beam of light 2. Math, one of a system of straight lines emanating from a point 3. Zool. one of the branches or arms of a starfish or other radiate animal; one of the bony or cartilaginous rods in the fin of a fish (укр. промінь сонця і промінь у математиці, але щупальце у зоологічній термінології);

complex n. 1. an intricate or complicated association or assemblage of related things, parts, units, etc.: 2. Psychol, a system of interrelated, emotion-charged ideas, feelings, memories, and impulses that is usually repressed and that gives rise to abnormal or pathological behavior. (укр. торгівельний комплекс, комплекс причин і комплекс меншовартості);

б) термінологічна деривація:

conductivity Physics, the property or power of conducting heat, electricity, or sound. —> superconductivity. Physics. the phenomenon of almost perfect conductivity shown by certain substances at temperatures approaching absolute zero – провідність, надпровідність);

в) адаптація іншомовних слів (англ. haemangioma (гемангіома), ablaut (аблаут), androphage (андрофаг); укр. синхронія, тембр, дифтонг);

г) запозичення з іншої термінологічної системи англ. Virus – an ultramicroscopic (20 to 300 nm in diameter), metabolically inert, infectious agent that replicates only within the cells of living hosts, mainly bacteria, plants, and animals: composed of an RNA or DNA core, a protein coat, and, in more complex types, a surrounding envelope – медичний термін запозичується в іншу терміносистему —> virus – a segment of self-replicating code planted illegally in a computer program, often to damage or shut down a system or network (вірус грипу – комп'ютерний вірус).

Детермінологізація лексики – це перехід слів із певної спеціальної, професійної сфери у розряд загальноживаних. Із входженням у побут автомобілів такі слова, як інжектор, шасі, карбюратор (injector, chassis) тощо набувають загальної уживаності серед автомобілістів. Книжну лексику у метафоричному вживанні, правда, не позбавлену елемента офіційності, можна

зустріти і в розмовному мовленні переважно людей освічених, причому тут вони, як правило, вживаються іронічно:

So, armed with all this intelligence, she dialled the ‘Third Girl wanted, lovely flat, near park, own room, friendly atmosphere’ advertisement (Binchy). (військові терміни “озброєний” та “даними розвідки”)

It is just so stupid, everyone exhausting themselves, miserably haemorrhaging money on pointless items nobody wants (Fielding), (медичний термін haemorrhage (кровоточити) вжито в метафоричному значенні розтринькувати гроші, смітити грішми).

That’s just sentimental. That’s Robin Hood syndrome you Brits never recovered from (Cody).

Так само український медичний термін синдром може вживатися у інших сферах – так, наприклад, синдром відмінника тощо. Ось кілька прикладів такої детермінологізації – медичного, військового та кулінарного термінів:

Деякі рекламні “шедеври” викликають стійке роздратування і рефлекторну відразу до запропонованого продукту (ПіК, № 6. 2003).

Інтервенція російських видавництв на український ринок вражає обсягами (ПіК, № 6. 2003).

У фільмі Накати із самого початку говорять про привидів і прокляття як про само собою зрозуміле явище, як про звичні реалії життя, нехай і нашіпованого останніми досягненнями цивілізації (ПіК, № 11. 2003).

Лексика розмовна, як і книжна, може бути загальноновживаною у неформальному спілкуванні, зниженою (просторіччя) та існувати у вигляді соціальних та географічних діалектів.

Власне розмовна лексика – це цілком літературні слова, що вживаються переважно в усному мовленні. В англійській мові сюди входять скорочення різного типу: fridge, phone, doc, pro etc. – та псевдоскорочення типу posh, якому через непрозорість етимології надають значення “шикарний” port out (ward), starboard home, каюти, – що були престижними при подорожуванні з Індії до Британії; слова, вжиті у переносному значенні (old, dead, pretty, etc), дієслова з постпозитивами типу up, in, away та власне розмовна лексика – guy, kid, dad тощо.

Nonsense, old girl. You’ve been dreaming. You’ve been dreaming, Dolly. It’s that detective story you were reading (Christie).

We used to have a pretty good time, didn’t we? When we were kids (Warren).

I don’t like politics, and I’m beginning to regret having gotten tangled up in this business (Clancy).

Harlan, you’d better hurry up and finish your oatmeal if you want to go with me (Lindsay).

Bridget! We’d almost given you up for lost! (Fielding).

Для розмовної лексики характерна компресія словосполучення – в англійській мові це часто виражається іменником у позиції перед іншим іменником:

You’ll be the lady from London that writes murder books (Christie)

Clara sat up, crossed her legs and began doing neck exercises (Howard) (books about murder, exercises for neck).

В українській мові типово розмовним явищем є компресія словосполучення у суфіксальне похідне із суфіксом -к-: електричка (електричний потяг), маршрутка (маршрутне таксі), гуманітарка (гуманітарна допомога), заліковка (залікова книжка), читалка (читальний зал), аскорбінка (аскорбінова кислота), хімічка (вчителька хімії), мобілка (мобільний телефон) тощо.

Окрім “України молоді”, за перебігом подій у невеличкому містечку спостерігають і колеги – журналісти з “районк” (УМ, 06.06).

Такі книжки ніколи не отримують нобелівки в галузі літератури (ПіК, № 11. 2003).

Такі слова є виразними, є ефективним засобом економії мовних зусиль і відзначаються високою продуктивністю утворення. Частина таких слів уже увійшла до словників, інші, маючи досить прозору мотивацію, цілком зрозумілі з контексту.

Для скликання “позачергівки” треба звернення 150 депутатів, (позачергової сесії) (УМ, 06.06)

Адже в “Могилянці” свої правила – абітурієнти протягом трьох годин пишуть тест, який включає у себе сім предметів. (Києво-Могилянська академія) (УМ, 06.06).

Іменники з суфіксами -ик (жіночий рід -(ич)ка, що також є фактичними компресивами слово- сполучень зі значеннями “особа, причетна до якоїсь сфери діяльності чи активності” також характерні для розмовного мовлення. Фізик, історик, англійка, фізкультурник у шкільному неформальному мовленні позначають не вчених чи національність, а викладачів тих чи інших предметів. Чергових, пільговик чи довічних – це той, хто записаний у чергу (скажімо, на отримання житла тощо), той, хто користується пільгами, та той, кого засуджено до довічного ув’язнення.

Онопрієнко у камері сам. – Він “серійник”, а за тюремними законами таких можуть убити – пояснює начальник тюрми (ГПУ, липень 06). (=серійний вбивця).

Деякі слова у розмовному мовленні переосмислюються, набуваючи надзвичайно широкого значення, і можуть позначати будь-що, як, наприклад, англійські stuff, thing, matter, job / українські річ, штука тощо.

You haven’t given me an answer on the matter I called you about (Clancy).

It wasn’t the best thing that would have happened (Clancy).

One thing was clear – it was a very rare, and possibly unknown animal (Crichton).

I won’t have things like that said about me. (Wilder)

When she lived with Ken they had stripped down furniture and thought that the modern reproduction stuff was so ugly that it made you want to cry (Binchy).

...they wanted nothing about you, nothing about them, but lots of cheery stuff on the weather, the price of shoes, the traffic jams (Binchy)

She has heroic stuff in her. (Sherwood).

...where his new car waited. It was an eight- cylinder job with a sports package that included automatic transmission with a floor shift, bucket seats, side mirrors, white-wall tires – and a wickedly sparkling black paint job (Koontz).

Може, обливання й гарна штука, але не завжди людина може вдатися до цих “ліків” (УМ, 05.06).

Лексикалізація питальної фрази *whatsit, whatsitsname, whatshispate* – також чисто розмовний феномен; ці слова вживаються тоді, коли ім’я чи назва невідома або важка для вимови, чи з метою певного приниження особи, про яку йдеться:

‘You saw what she did that time,’ Irv said flatly. ‘That pyrowhatsis. You called her a monster’ (King). (– *pyromanias*)

У професійному розмовному мовленні та у мовленні непрофесіоналів на технічні теми можна знайти характерні для сленгу скорочення та спеціальні узагальнюючі слова типу *doodah, doodad, hickey, widget, gimmick*, що позначають узагальнено якесь хитромудре пристосування (штучка, штукенція, прибамбас, пиптик, бубочка тощо).

Для позначення невизначеної кількості рахунком до двадцяти в розмовному англійському мовленні є слово *umpteenth*, до ста – *umpty*; в українській мові відповідником першого є кільканадцять (ажнадцять).

‘That’s our transceiver. They made up four of them. Nice job, isn’t it? Here’s the pickup.’ Clark handed over a green stick, almost the thickness of a cocktail straw, but not quite.

‘It’ll look like a plastic doodad to hold the flowers in place (Clancy).

‘That new computer company their government started up is ripping off a proprietary hardware gadget that Dell has patented – that’s the new doohickey that kicked their stock up twenty percent, y’know? (Clancy).

Amazing that an umpty-million-dollar fighter plane went tits-up because of a five-dollar widget, or diode, or chip, or whatever the hell it was. (Clancy).

When the red sweep second-hand crossed the twelve, it would be five o’clock and taping of the umpty-umptyth Tonight Show would commence (King).

Але спроба збудувати в Києві перший новий міст за останні надцять років нашттовхну- лася на нерозуміння самих же киян (УМ, 07.06).

Власне навіть без цих марсіанських прибамбасів Земля вважається унікальною для космосу (ПіК, № 16-17 2004).

Типовим для розмовного мовлення є вживання слів *awfully, terribly, million, thousand, hundred* / українські страшенно, жахливо, мільйон, неймовірно, чисто, тисяча, сто тощо у функції інтенсифікаторів (ці слова у такому вживанні вже не мають предметного значення і вживаються лише для підсилення та виразності).

I’m terribly glad you see you (Murdoch).

You must be awfully good at languages to have picked up Greek so well (Highsmith).

I’ve got a hundred things I want to ask (Steinbeck).

Kelly had to wear her sister's old clothes, which her mother had bought from Kmart about a million years ago (Crichton).

І родина, яка у вихідний день потрапила на Хрещатик, навряд чи знайде собі заняття цікавіше, ніж відвідування “Макдональдза” чи страшенно дорогого кінотеатру (УМ, 07.06).

А мати не спала і все чисто чула... (Укр. нар. пісня).

За версією пані Наталі, дорогу тут вчасно не відремонтували після зими, каміння чисто вибило, а тоді комунальники, мовляв, ураз залили узвіз великою кількістю бетону (УМ, 07.06).

А такі вкраплення у мовлення, як *kind of, sort of, like* – своєрідні розмовні слова-паразити, апроксиматори, служать для пом'якшення висловлення та зниження його категоричності:

You'll be sort of working for me now (Heilman).

Kind of exclusive, ain't you? (Howard).

“My lord... do you need money?” “Er... yes. That was what I had in mind. To, like, pay a driver, maybe a cook, pay bills, buy things. a suitable living allowance, you know.” (Bujold).

В українську мову останнім часом на цю роль агресивно входить калька з російської типу і власне запозичення-варваризм тіпа:

А взагалі, треба пам'ятати: не все те золото, що блищить, і не все, що рекламується, можна брати до рота, тим більше ковтати. Особливо це стосується “тіпа” ліків (ПіК, № 6 2003).

4. Просторіччя, або знижена (ненормативна) лексика, характерна для розмовного мовлення, включає образливі, принизливі чи лайливі слова і переважно вживається у неформальному спілкуванні. *Damn, blast, devil, bloody* / українські якого дідька/біса, чортів тощо. Слід зазначити, що поміткою “знижене” в українському словнику помічено набагато більше слів, ніж в англійському словнику. Скажімо, у синонімічній групі дієслів руху *іти, рухатися, ходити, крокувати, ступати, простувати, прямувати, чимчикувати, брести, бродити, блукати, плентатися, чвалати, чалапати, чапати, переходити, проходити, минати, наближатися, тупцювати, пертися, тарабанитися* майже половина помічена як *зниж.*, тобто просторічні. Вживання слів зі стилістичним обмеженням надає мовленню іронічності та виразності і останнім часом починає все більше проникати до публіцистики, хоча і не до офіціозу. Ось наприклад:

В минулому ми глузували з фільму “Закон є закон” і з байок про те, як розділені кордонами родичі шведняють одне до одного в гості, порушуючи державний кордон (ПіК, № 11.2003).

Відповідна англійська синонімічна група *go, walk, step, stride, stroll, saunter, ambulate, perambulate, promenade, drag, lag behind, wander, roam, ramble, trudge*, зовсім не містить стилістично обмежених неформальною сферою вживання слів.

Англійські просторічні вкраплення значно більше містять лайливих слів, які вже, на відміну від початку минулого століття, не є табуйованими для друку.

That's a damned odd question, thought Bruno, what the devil is the old boy driving at? (Clarke).

"But this is absurd," protested Victor Kaminski. "I'm not a bloody film star." (Clarke).

Розмовна лексика, вжита поза сферою неформального спілкування людей, створює комічний чи іронічний ефект. Так, наприклад, коли в інтерв'ю для журналу Дж. Буш вдався до неформального dad, це не гайно було помічено і занесено до словничка малапропізмів-бушизмів (малапропізм – недоречно, неправильно вжите слово).

"I thought how proud I am to be standing up beside my dad. Never did it occur to me that he would become the gist for cartoonists." – Newsweek, Feb. 28, 2000.

Сленг, чи соціальний або професійний діалект певної групи людей – це розмовні слова, вживані переважно у межах цієї ж групи (молодіжний сленг, професійний – комп'ютерний, шоубізнесовий, студентський). Межі сленгу, як правило, дещо розмиті – він просто додається до інших розмовних слів, а оскільки, скажімо, ніхто не може точно сказати, коли людина переходить до іншої вікової групи, комп'ютер став річчю звичайною чи не в кожному домі, театрали та завсідники концертів полюбляють вживати слівця зі сфери шоу-бізнесу, то важко сказати, коли професійний сленг переходить у загальноновживану розмовну лексику, чи й набуває ознак майже нейтральної. Сленг як в англійській, так і в українській мові характеризується значною експресивністю, часто має іронічне забарвлення і значну рухливість – сленгові слова невдовзі переходять у загально- національну мову і можуть зовсім втрачати експресивність або ж забуваються. Побутує думка, що мертвіше вчорашнього сленгу немає нічого. І все ж це не зовсім так. Зафіксований у літературі сленг, навіть вийшовши з активного ужитку, лишається частиною словника мови.

5. Сленг в англійській мові – надзвичайно багатий пласт лексики. Нова номінація, метафорична, свіжа, іронічна та експресивна, швидко сприймається молоддю (не без допомоги кінофільмів та ЗМІ), у спілкуванні створює неформальну атмосферу і дає певне відчуття причетності до певної престижної соціальної групи, має високу частотність вживання. Певні семантичні групи мають велику кількість одиниць (особливо це стосується вираження оцінки як позитивної, так і негативної, грошей, де сленгова перифраза надзвичайно популярна, та людини й її оточення). Ось, наприклад, які слова сленгізми подає Тезаурус Американського сленгу для грошей: Money ace (a one-dollar bill.), askers, beans (переважно в заперечних реченнях), bees and honey, billies (каліфорнійське, щодо паперових грошей), boodle (з певним кри-мінальним відтінком), brass (переважно британське), bread, cabbage (переважно паперові), cake (як синонім до bread), clams (один долар), cod's roe (римовано до. Dough), coin, dibs (невелика сума) dinero (іспанське запозичення), do-re-mi (сленгізм 20-

х років), dough, duckies, gelt (з ідишу), gold, gravy (переважно легкі гроші) green, greenbacks, greenies, guineas, hoot (дрібні), Jimmy O'Goblins, kate, lean, green lettuce, lolly (невелика сума, часто хабар), long, green loot, mazuma (з ідишу), moolah, mulla (початок ХХ ст.), oscar, potatoes, readies, ready, rhino (брит, про готівку), roll, sausage and mash (римовано до cash), scratch, shekels (з іврит), smash, sponduliks (застаріле), sugar.

У сленгу є й найменування окремих сум – 1 долар – clam, skin, slab, green; 100 доларів – big one, C, C-note, century, hun, one bill yard 1000 – G, grand, K; невеликі суми – tanner (sixpense) abergavenny (римовано до penny) уепер (penny, прочитане навпаки).

Українські найменування менш численні, здебільшого базуються на запозиченнях – бабки, бакси, бабло, зелень, зелені (щодо американської валюти), єврики, стольник, штука, лимон, поширені метафори, пов'язані з отриманням чи використанням грошей – навар, підмастити тощо.

Хоча, звичайно, Росія продовжує лишатися, окрім усього, потужною кінокультурною державою, а не тільки ринком, де збирають пристойні “бабки” (УМ, 06.06)

...кожного дня обіцяє зарплатню, мовляв, ну завтра вже “верняк бабло дамо”! (УМ, 06.06)

З інших великих груп сленгізмів можна навести значну кількість слів для позначення голови – attic, bean, belfry, biscuit, block, boko, bonce, і hump, coso, conk, dome, loaf, napper, noggin, noodle, nut, pimple, swede, topknot, top storey – українські казанок, макітра, башка. У англійському сленгу багатою є група слів для позначення стану сп'яніння – drunk,

about right, addled, afflicted, afloat, aled up, alkied, all at sea, all mops and brooms, wet arse, hoiled awash, awry, bagged, boiled, bottled, bug-eyed, buoyant, buzzed, canned, can't find one's arse with both hands, hit the ground with one's hat, see through a latter, carrying a load, corked, corned, cross-eyed, cut, damaged, damp decks, dizzy. Сленговими були, а деякі досі лишаються, експресивні вираження сту- пеня сп'яніння такими порівняльними зворотами: drunk as a bastard (a bat, a beggar, a big owl, a besom, boded owl, brewer's fart, a cook, a coon, a dog, a fiddler, a fiddler's bitch, a fish, a fly, a hog, a king, a little red wagon, a log, a lord, a monkey, to the pulp), також евфемістичні прикметники та дієприк- метники – elevated, embalmed, exalted, faced, fallen off the wagon, far gone, feeling funny, good, high, no pain, right royal, under the influence, under the table (не дуже евфемістичне), under the weather і, зрештою – vegetable, wasted, well away, well oiled, whazood, woozy, wrecked. Останнім часом наби- рається велика група сленгізмів для позначення наркотиків та всього, що з цим пов'язано, сленг наркоманів теж поступово переходить у загальний.

В українській мові теж є чимало розмовних слівцець цієї групи – набрався, нализався, назююкався, (як свиня, як чіп), заклав за комір, під градусом, тепленький, хороший, на автопілоті, синій, та вони здебільшого не є соціально обмеженими, а належать до загальноукраїнської розмовної зниженої лексики. Слова ж, що позначають наркотики та все, що з цим пов'язано, є відносно

новими і не виходять поки що поза межі спілкування наркоманів драп, шмаль, травичка, наркота, колеса, сидіти на голці, закумарений тощо.

Я був на першій прем'єрі його “Ночі чудес” за Шекспіром у Палаці культури “Славутич” у 1980 році (здається, тоді вперше в житті, у 20-річному віці, прийшов додому “на автопілоті” – прем'єру приливали спиртом) (УМ, 05.06).

З плином часу сленгізми можуть втрачати обмеженість у вживанні, вони стають просто розмовними або ж стилістично нейтральними. В англійській мові це трапилося з такими, наприклад, словами, як *bet, bore, char, fan, fun, humbug, add, shabby, snob, trip* – вони з'являлися у мові як сленгізми.

Іронія є невід'ємною частиною сленгу. Лікарі у сленгу отримують такі назви – *sawbones, headshrinker* з подальшим входженням у словотвір:

Henry actually was a physician – had to be, in order to get his certificate of shrinkology – but he'd never practiced anything except psychiatry, as far as Jonesy knew (King).

В українській мові власне сленгізми, слова, що виникли у спілкуванні якоїсь певної групи, не обтяжені вульгарними конотаціями, запозичені вони з якоїсь іншої мови чи створені власне засобами українського словотвору, теж поступово наближаються до загальноукраїнських колоквиалізмів. Такі слова і вирази як *попса, тусня, стьоб, а мені по барабану/паралельно/фіолетово; комп зависнув; здавати хвости; шпора, заліковка; римейк; фанера; сингл; послати щось милом (електронною поштою, e-mail), хоч і можна визначити як слівця підліткові, студентські чи професійні, зрозумілі для досить широкого загалу, та і сфера вживання у них досить-таки широка.*

Сформовані вони у невеличкі групи, які вже у свою чергу складають таку собі сучасно-мистецьку “тусню”, яка має свої певні уподобання, місця дислокації та своїх кумирів-провідників (ПіК, № 9. 2003)

В їхній тусівці лише двоє білих під музику, задану діджеєм...

Це все називалося модним словом “слем”, що в лексиці поетів означає масове публічне читання віршів, суворо обмежене чіткими часовими рамками (УМ, 06.06).

Арго, криптомова злодіїв, – це теж певний соціальний діалект. Відмінність її від сленгу полягає в тому, що вона спрямована на приховування від сторонніх предмета мовлення, і експресивність чи метафоричність тут не є характерною ознакою слова *cannon (a pickpocket), keister (handbag), tool (a pistol or gun), jigglers (skeleton keys), hook (a pickpocket)*. Частина слів-арготизмів перейшла у просто сленг, і вже такі слова як *filth (the police) чи gunsel (a criminal who carries a gun), fence (a dealer in stolen property), gig (a punishment for a minor infraction of rules), blag (a robbery, esp. with violence)* помічені в словниках простою поміткою *Slang*.

He was at FPC doing a gig for fraud, I think credit cards (Leonard).

Власне українського арго як питомого елемента у сучасній лексиці не існує. Можливо, з історичного погляду і існували якісь варнацькі слова, та те, чим послуговуються злодії у сучасному суспільстві є російським арго чи

суцільним запозиченням (переважно з російської мови) – чи то власне запозиченням (феня, мочити, стрілка, лох, мусор, мусорка, базар, відповідати за базар тощо), чи калькою (дах, що існує паралельно з кришею).

Реальні читачі, що вийшли з того середовища, яке натужно імітує Женя Галяс, відзначають занадто добре володіння англійською мовою, завелику увагу до деталей, не властивих розмові (себто “базару”) пацанів цього штибу. (БЦ, 06.06).

Крадії-“оптовики” також не помічені за ґратами, позаяк ледь не у кожного є свій “дах”, зазвичай у силових структурах. (УМ, 07.06).

Українська розмовна лексика постійно поповнюється похідними словами, утвореними за допомогою суфіксів демінутивно-пестливих та згрубілих, чого немає в англійській мові; ці суфікси є надзвичайно продуктивними, і іноді важко описати всю дериваційну парадигму іменника чи прикметника, бо вони можуть накладатися один на один – малий – маленький, малесенький, манюній, манюпусенький; мама – мамочка, матінка, матуся, мамунечка, бабуся, бабега – питоньки, питусі, питочки; мороз – морозець, морозище, морозяка. Отже, для надання колориту розмовності в українській мові можуть використовуватися основи цілком стилістично нейтральних слів, і шляхом словотвору мовець може вибирати регістр мовлення.

До того ж, українська мова багата і на власне просторічні слова: задавака, невмивака, хапуга, базіка, дурносмій тощо, де використовуються інші способи словотворення від основ слів, що самі по собі є розмовними.

Синонімічні ряди розмовних варіантів часто перевищують кількість нейтральних в українській мові – вдарити, бити – бабахнути, бахнути, буцнути, вліпити, врізати, довбонутти, двигонутти, жажнути, заїхати, заліпити, огріти, духопелити, засвітити (англійські *strike, bang, beat, box, buffet, clobber (SI.), clout (Inf.), clump (SI.), cuff, hammer, hit, knock, pound, slap, smack, smite, sock (SI.), thump*).

Стилі писемного мовлення – це офіційно-діловий, публіцистичний і науковий. Для кожного з них характерна своя термінологія та певною мірою формалізована грамати́ка. Так, у певних документах вимагається зазначення прізвища у називному відмінку, хоча грамати́чно правильно було б вживання родового (англійці вимагають заповнювати різні анкети друкованими літерами – *in block capitals*) – що, звичайно, не стосується лексики, та свідчить про умовності ділового стилю.

Діловий стиль, у свою чергу можна розглядати ще детальніше – виділити в ньому канцелярсько-діловий, стиль юридичних документів, діловий-дипломатичний. Для цих стилів характерні точність та лаконічність, вживання специфічної термінології у строго визначеному значенні – прибуток, дохід, наказ, протокол, постанова, ухвала, адвокат, алібі, свідок, допит, ратифікація.

Виділення публіцистичного стилю в окремий підвид може викликати певні зауваження, і все ж таки для практичних цілей його можна охарактеризувати як такий, що користується переважно нормативною, літературною, хоча і образною лексикою. Це та сфера, де можуть мирно

уживатися і слова “вчені”, і образні метафори, де найчастіше проходять випробування okazіональні утворення і перетворюються (або ні) на неологізми. Ось, для зразку, абзац із журналу The Economist, де бачимо таке співіснування лексики:

Not long ago in the House of Commons, an obscure Labour MP – now destined to remain obscure – asked Tony Blair to outline his political philosophy. The prime minister prevaricated; but by way of a belated riposte, he made a speech explaining the values that distinguish his government from mere technocrats. One of these, he said, is its belief in “fairness”. What this boils down to is that, like every British leader since the 1960s, Mr Blair claims to be a meritocrat. To many left-wing Labour MPS, of course, meritocracy is a distinctly timid goal. Nevertheless, it is a tough one to achieve; and new research suggests it is getting tougher. (The Economist, Apr 4th 2002). В українській публіцистиці жорсткіша диференціація лексики – так, публіцистичний жанр фейлетону допускає проникнення розмовних та сленгових слів, в той час як у інших їх майже немає, а кількість книжних, часто запозичених із інших мов слів стрімко зростає. Наприклад,

В регіонах більша частина чиновників належить саме до цієї партії. Це показали результати моніторингу обласних і державних адміністрацій, проведеного Комітетом виборців України (ПіК, № 5. 2003).

Останнім часом, правда, спостерігається і тенденція до більш ліберального вибору лексики, іронічність все більше проникає до публікацій на політичні та економічні теми, і цілком типовими є:

Півтора-два десятки стратегічних партнерів України, і п'ятірка непримиренно-стратегічних братів і сестер уже нікого не дивують... Західництво та євразійство – дві концепції національних інтересів України. (ПіК, № 4. 2003)

Питання для самоконтролю:

1. Загальноживана лексика.
2. Офіційно-ділова лексика.
3. Спеціальна лексика.
4. Знижена (ненормативна) лексика.
5. Сленг.

Лекція 7. Семасиологія. Семантичні процеси. Полісемія слова. Синоніми.

ПЛАН

1. Семасиологія.
2. Семантичні процеси.
3. Полісемія слова.
4. Синоніми.

Література: 1, 2, 3, 4, 9, 10, 11

Поняття і терміни: *семасиологія, семантичні процеси, полісемія слова, синоніми.*

1. Семасиологія – це той розділ лексикології, що вивчає змістовий аспект слова, його значення, компоненти значення слова, а також групування слів за певними семантичними ознаками. Загальноприйнятим є таке визначення значення слова – відображення предмета, явища або відношення у свідомості, що входить до так званої внутрішньої його сторони.

Лексичні значення прийнято поділяти на денотативні та конотативні. Кожне слово має певний денотат, тобто поняття (рід, явище, дія, процес, стан, ознака, якість, кількість, якість якості); деякі слова, окрім денотативного значення, мають конотації. Конотативний компонент значення доповнює денотативний та граматичний зміст мовної одиниці асоціативно-образним уявленням та надає їй експресивної функції – як, наприклад, слова *father* та *dad* мають один денотат; конотації є стилістичними (нейтральна/розмовна сфери вживання). *Well-known, famous, notorious* також, та конотації тут лежать у сфері оцінності – (нейтральне, позитивно-оцінне та негативно оцінне). Українські *батько/татко; відомий/ славетний/ сумнозвісний*.

Значення можуть бути прямими і переносними. Прямі номінативні значення безпосередньо спрямовані на предмети, явища, дії та якості і відображають їх суспільне розуміння. Переносні лексичні значення властиві словам, що виступають опосередкованими назвами предметів. Так, наприклад, англійське слово *hand* має 92 словникових значення, залежно від сполучуваності – і після основного номінативного значення – *the terminal, prehensile part of the upper limb in humans and other primates, consisting of the wrist, metacarpal area, fingers, and thumb* (рука) маємо найрізно-манітніші його переносні значення: *something resembling a hand in shape or function, as various types of pointers: the hands of a clock* (стрілка); *a person employed in manual labor or for general duties; worker; laborer: a factory hand; a ranch hand* (робітник); *skill; workmanship; characteristic touch: a painting that shows a master's hand* (майстерність); *a member of a ship's crew: All hands on deck!* (член екіпажу корабля); *assistance; aid; active participation or cooperation: Give me a hand with this ladder* (допомога); *style of handwriting; penmanship: She wrote in a beautiful hand* (почерк); *a promise or pledge, as of marriage: He asked for her hand in*

marriage (згода на шлюб) – ось лише кілька прикладів такого переносу, не рахуючи фразеологічно зв'язаних сполучень – як бачимо, перенос значення слова базується на порівнянні, співставленні та метонімічному переосмисленні слів. Маємо україно-англійські відповідники (не вистачає робочих рук, відчувається рука майстра, прощу вашої руки). Проте не всі переносні значення співпадають в англійській та українській мовах. Наприклад, *hands and face of the clock* не асоціюються в уяві українця з обличчям та руками, тут українська мова запозичила німецький циферблат та уподібнила до стріл індикатори хвилин та годин, проте годинник ходить (згадаймо загадку – без рук, без ніг, а ходить і показує). Переносні значення можуть бути узуальними та оказіональними. Так, всі перераховані переносні значення є узуальними, бо вони мають статус загальноживаних, тлумачаться та перекладаються в словниках і часто є безальтернативною номінацією того чи іншого значення. Оказіональні переносні значення (*dilute the standards of education* – знижувати рівень освіти). Іноді авторська метафора буває індивідуальною та оказіональною.

He smelled something else starting to burn – probably his goddam career;

He had also fallen victim in some degree to his host's mostly useless but infernally sticky curiosity (King) – море брикалось, душа самотньо капала (Семенко);

Десь грає ніч на скрипці самоти (Л. Костенко).

Конотативні значення слова – це ускладнення значення слова додатковою інформацією про позитивну/негативну оцінку предмета/явища/дії, ступінь інтенсивності вияву дії чи ознаки, або обмеження сфери вживання лексичної одиниці. Конотація буває інгерентною, тобто виявлятися у всіх вживаннях слова, чи адгерентною, тобто такою, яка виявляється тільки у певній дистрибуції. Так, наприклад, *darling*, *hireling* (любий, запроданець) мають позитивну/негативну конотацію завжди, а такі прикметники, як *long*/довгий: *long lashes*, *long nose* / довгі вії, довгий ніс і в англійській, і в українській мові мають позитивну чи негативну конотацію залежно від означуваного слова.

Українська мова у порівнянні з англійською має значно багатший потенціал утворення слів із конотаціями – значення твірних основ збагачуються експресивно-оцінними або кількісними конотаціями – вітер – вітерець – вітрище – вітряга. Англійські пестливі (демінітивні) суфікси поширені значно менше, але є й такі *-ie/y*, *-let*, *-ette* (*sonny*, *daddy*, *piglet*, *kitchenette*), і конотації у таких слів дещо відрізняються від українських. Зменшувальні суфікси можуть робити слово розмовним, надавати йому дещо іронічного, а то і презирливого відтінку, наприклад:

He might be an alky, and obsessive on this one subject, but he had always been a sharp observer and still was (King).

He wondered where those two techies were, but getting coffee was more important (Clancy).

2. Значення слів не є раз і назавжди усталеними, зміни значень – як денотативних, так і конотацій – завжди присутні у будь-якій мові. Семантичні зміни можуть бути такими:

Розширення (генералізація) значення – це така зміна, коли від простої номінації явища, дії чи ознаки слово починає вживатися для по-значення ширшого, узагальненого, категоріального поняття. Англійське *wesan* у давньогерманські часи означало жити добре, веселитися – розширилося до жити і просто бути. Це випадок граничного розширення значення слова, що фактично перетворює його на слово граматичне. *Citizen* – це спочатку житель міста (*city*), згодом громадянин. Прикладом розширення значення можуть служити слова-інтенсифікатори та апроксиматори (це швидше повість, аніж роман; вона страшенно гарна – *rather; terribly, awfully etc.*) *Fee* колись значило худоба, якою проводили оплату товару чи послуги. *Farewell* говорили від'їжджаючим, і значило воно доброї дороги. Українське слово стріляти походить від іменника стріла (стріляти, тобто пускати стрілу з лука), та з часом розширилося стосовно будь-якої зброї, що вражає на відстані (з гвинтівки, пістолета чи пушки). Англійське слово *shoot* дуже давнє (виникло до 900 р.), і етимологічно пов'язане зі словом *shaft* (давнє значення переважно стріла) та грецьким запозиченням *scepter* скіпетр, і теж зазнало семантичної генералізації.

Слова, що зазнали розширення значення, можуть вживатися і у вузькому, і у розширеному значенні; тоді вони можуть розглядатися як спосіб експресивного вираження значення. Коли ж залишилось у вжитку тільки слово новіше, з узагальненим значенням, а морфемний склад його досить прозорий, йдеться про втрату морфо-логічної чи іншої мотивації. Старе значення слова може залишитись у словотворі (похідних чи складних словах із даною основою) чи у фразеологізмах.

Зворотний процес – звуження, або спеціалізація значення – це втрата словом своєї ширшої категоріальної семантики – зведення значення слова до одного із компонентів первісного значення – *sell, meat, deer*. Старе значення слова може залишитись у словотворі (похідних чи складних словах із даною основою) чи у фразеологізмах. Так, англійське слово *sweetmeat* (солодощі) та прислів'я *One man's meat, another man's poison* (що одному корисно, іншому смерть) зберігають у слова *meat* старе, ширше значення слова – “їжа”.

Меліорація (підвищення) та пейорація (зниження) значення слова – це процеси, у результаті яких стилістично нейтральне слово набуває якихось додаткових значень, так що воно називає поняття вище того, чи навпаки, зводиться до презирливо-зниженої номінації, а то й до лайки.

Так, наприклад, колись у англійській мові певні слова мали цілком нейтральне номінативне значення. Наприклад, *knight* означало *a young servant*, *queen* – *a woman*, *marshal* – *a horse servant*. Меліорація значення та його вживання у вищому стилістичному реєстрі притаманна запозиченням як в англійській, так і в українській мовах. Такі англійські запозичення, як *chamber, mansion*, у французькій мові не мали конотацій щодо величності чи вишуканості приміщень, так само в українській такі слова, як офіс, менеджмент, кур'єр, набагато престижніші, аніж контора, управління чи посильний.

В англійській мові прикладом зниження значення можуть бути такі: прикметник *silly* колись мав значення щасливий, добрий; *villain* (колись *a farm servant*) тепер звелось до *scoundrel* (негідник). *Churl* (колись *man, freeman, вільна людина*) тепер має значення *a rude, boorish, or surly person* грубіян, *knave* тепер, шахрай – колись просто *boy*; *gay* донедавна *having or showing a merry, lively mood* (веселий): тепер переважно вживається у значенні *indicating, or supporting homosexual interests or issues* (гомосексуаліст, голубий, гей).

Найпоширенішою із семантичних змін є метафора – перенос значення за подібністю.

Метафора буває номінативною (явище мови), коли за схожістю називають якийсь предмет чи особу і іншого найменування він не має: *face and hands of the clock*; *the leg of the table*/ніжка стола; голова комісії (номінативна метафора є джерелом омонімії в мові, хоча часто фіксується словниками як одне із значень слова); когнітивною, коли номінація, базована на схожості, розкриває одну із характерних влас-тливостей предмета або явища (ключову чи побічну): *fox* (*a cunning or crafty person*) – лис; *to choke* (*stop by filling; obstruct; clog*) – душити; *cold* (*not affectionate, cordial, or friendly; unresponsive*) – холодний при-йом. В такому випадку метафора має евристичну пізнавальну цінність, ніби допомагає глибше зрозуміти сутність явища (тобто є когнітивним елементом), вона являє собою джерело полісемії. Такі метафори, хоч і є виразним засобом мовлення, все ж належать мові – вони зафіксовані у словнику і входять у мовлення як готові елементи для більш експре-сивного вираження думки. Образна метафора – це явище мовлення, вона виражає світобачення не якоїсь мовної спільноти, а окремого мовця (письменника, оратора чи просто особистості).

A few people turned around to gawk; through the prisms of her tears they seemed like a crowd (King).

The fact is, one grows out of people, and the only thing is to face it (Maugham).

The moon is trying to break through a thick, brown envelope of cloud (Glanville).

Overhead, the moon rode the sky, a cold sailor of the night (King).

Затінок, сутінок, день золотий.

Плачуть і моляться білі троянди (Л. Костенко).

Нікчемна, продажна челядь,

Банда кривляк для втіх,

Щоб мати що повечерять,

Годувала холуйством їх (В. Симоненко).

У порівняльній лексикології можна порів- нювати англійські та українські номінативні метафори (вони співпадають або ні), але це давні (або і не дуже давні) номінації – наприклад, *leg* має відповідник нога та суфіксальний дериват від слова нога – *ніжка*, *arm* – рука або ручка, якщо в англійській мові це полісемія на межі омонімії, то в українській мові демінутивний суфіксальний дериват буде вживатися у інших контекстах і не сприяти двозначності.

Peter sat in the big chair in front of the screen, his feet up over the arm, eating grapes (I. Shaw).

З номінативних метафор останнього часу можна привести комп'ютерну мишку – mouse. Явно метафоричного характеру (пристрій повзає, як миша, і перші моделі з'єднувалися з комп'ютером проводом, що нагадував хвіст), це слово (якщо не враховувати дуже вузько спеціалізованої термінології) стало єдиною загальноприйнятою назвою. Те ж саме можна сказати про такі терміни, як browse, surf, які в англійській мові активно вживаються в мові і навіть ввійшли до словників.

Когнітивні метафори дають уявлення про світобачення мовної спільноти і можуть мати паралелі у мовах, якщо існує однакове сприйняття того чи іншого явища.

Так, наприклад, у англійського дієслова cut – різати, відрізати – є ще і такі переносні значення to lower, reduce, diminish, or curtail (sometimes fol. by down): to cut prices (знижувати – про ціни) to intersect; cross: one line cuts another at right angles (перетинати) to abridge or shorten; edit by omitting a part or parts: to cut a speech (скорочувати).

Українське різати та префіксальні деривати від нього не мають відповідних переносних значень, але такі слова як відрізати, перерізати мають близьку до них семантику:

дати остаточну негативну відповідь: “Ні” – відрізала вона;

бути відділеними від чогось: Ураганний вітер пошкодив лінію, і село залишилось відрізаним від світу.

Відповідні метафоричні значення можна знайти у того ж дієслова cut з постпозитивами.

The area was in fact cut off from outside assistance (Clancy).

У традиційній лексикології та стилістиці існують терміни стерта метафора та образна. Стертими метафорами можна вважати всі номінативні метафори і значну частину когнітивних, давно усталених у мові.

Що стосується образних метафор, то в даному випадку можна порівнювати авторів, авторське сприйняття світу, а не проводити міжмовні паралелі. Інша справа, що авторські метафори можуть підхоплюватися мовною спільнотою і ставати явищем мови (крилаті слова), як це сталося, наприклад, з висловом Вінстона Черчілля the iron curtain – залізна завіса.

Образна метафора базується на індивідуально- авторському сприйнятті світу і може як співпадати у мовній концептуальній картині світу у двох мовах, так і мати інше вираження.

Метафоризація значення слова в англійській та українській мовах часто співпадає, і багато метафор мають прямі відповідники у двох мовах. Перенос значення може базуватися на схожості у певних значеннях слів, як, наприклад, у таких вживаннях англійських слів head, cold тощо:

Do you see the picture behind me on the wall above my head? (Burgess)

He spoke many languages, and was a personal friend of many heads of state (Vonnegut)

The window was open an inch or two, so she could get the fresh cold air (Sandford)

His tone was unmistakably cold and sarcastic (Fowles)

“Now I go to my other wife, the cold, heartless one that owns my soul.” Ramius paused. The smile vanished. “My only wife, now.” (Clancy).

Так само в українській мові – голова людини – голова зборів, голова правління, холодний чай – холодний погляд; летіти (про птаха) і про швидкий рух людини.

Метафоричний перенос значення може проходити в межах однієї частини мови, а може і супроводжувати деривацію чи конверсію.

Перенос значення іменників проходить такими шляхами: тварина – людина. Цікаво, що в більшості випадків у свідомості англійців та українців тварини мають спільну базисну основу перенесення значення. Порівняймо:

Англійські

fox – a cunning or crafty person.

sheep – a meek, unimaginative, or easily led person.

dog – an ugly, boring, or crude person.

parrot – a person who, without thought or understanding, merely repeats the words or imitates the actions of another.

hen – a woman, esp. a busybody or gossip.

pig – a person of piglike character, behavior, or habits, as one who is gluttonous, very fat, greedy, selfish, or filthy.

swine – a coarse, gross, or brutishly sensual person.

cock – a leader; chief person.

rabbit – a person who is poor at sports, esp. golf, tennis, or cricket.

cow – a large, obese, and slovenly woman.

bull – a large, solidly built person.

ass – a stupid, foolish, or stubborn person.

goat – a licentious or lecherous man; lecher.

hawk – any person who pursues an aggressive policy in business, government, etc.

dove – an innocent, gentle, or tender person.

magpie – an incessantly talkative person; noisy chatterer; chatterbox.

ram – не має переносних значень

viper – a false or treacherous person.

snake – a treacherous person; an insidious enemy; snake in the grass.

owl – a person of owl-like solemnity or appearance.

lark – a merry, carefree adventure; frolic; escapade; innocent or good-natured mischief; a prank; something extremely easy to accomplish, succeed in, or to obtain: That exam was a lark.

goose – a silly or foolish person; simpleton.

shark – a person who preys greedily on others, as by cheating or usury.

jackal – a person who performs dishonest or base deeds as the follower or accomplice of another.

cat – a woman given to spiteful or malicious gossip

puppy – a presuming, conceited, or empty-headed young man.

ducky – (used as a term of endearment or familiarity) dear; sweetheart; darling;

pet.

peacock – a vain, self-conscious person. (pea-hen – не має переносних значень)

bear – a gruff, burly, clumsy, bad-mannered, or rude person.

mouse – a quiet, timid person.

rat – a scoundrel; a person who abandons or betrays his or her party or associates, esp. in a time of trouble, an informer, a scab laborer; a person who frequents a specified place: mall rat; gym rat.

wolf – a cruelly rapacious person; a man who makes amorous advances to many women.

crocodile – a person who makes a hypocritical show of sorrow.

cuckoo – a crazy, silly, or foolish person; simpleton.

Українські

лис – хитрун, лукавець

вівця – покірнa, ляклива людина

пес – погана, негідна людина, посіпака, вислугач

папуга – той, хто не має власної думки і повторює чужі слова

курка – короткозора людина (сліпа курка), але є квочка – жінка, що опікується тільки дітьми

свиня – брудна чи нечесна, підла людина

півень – задирака

кролик – немає відповідника, але заєць – боягуз

корова – незграбна, товста, нерозумна жінка

бугай – здоровий (лайка) непрацьовитий чоловік

віслиук – нерозумна, вперта людина, та, що сліпо підкоряється

цап – (не вживається; запозичення з російської козел має аналогічне значення)

яструб – войовничий, військовий (переважно про високі чини)

голуб, – пестливе голубка звертання до чоловіка/жінки

сорока – балакуха

баран – нерозумна слабодуха людина

гадюка – зла підступна людина

змія – зла підступна людина

сова – людина, що пізно лягає спати, працює вночі

жайворонок – людина, що рано встає, плідно працює зранку

гусак, гуска – (метафора тільки образна)

акула – хижак

шакал – (може вживатися як запозичення для позначення негідника)

кішечка, киця – може вживатися як пестливе, хоч і дещо зневажливе звертання до жінки

щенья, цуцик – зарозумілий молодий чоловік
качка, – (відповідника каченя немає)
павич – гордовита, пихата людина
пава – жінка з гордовитою поставою і пивною ходою
ведмідь – незграбний, неповороткий чоловік
миша – непримітна тиха мишка переважно жінка
пацюк – товста людина, гладун
вовк – уособлення злості та жадібності
крокодил – страховисько; (хоча крокодилячі сльози)
зозуля – жінка, що відмовляється від дитини

Як бачимо, метафоризація щодо ознаки тварин, які переносяться на людину, не завжди співпадають – пестливе українське рибонька не має еквівалента серед англійських іхтіонімів. Навпаки, прикметник fishy означає підозрілий, сумнівний – що, вочевидь, бере початок із рибальських перебільшень, яким ніхто не вірив. Так само duck (качечка) не має відповідників серед орнітонімів, хоча назви інших птахів можуть мати переносні пестливі конотації (голубка, горлиця, чайка тощо).

Просто він уже втратив дружину, тому й перетворився на “квочку” щодо своєї доньки, яку, можливо, аж занадто опікає (УМ, 06.06).

Так само дієслова, що позначають крики тварин, у переносному інакшенні вживаються щодо людей:

bark (of a dog or other animal) 1. to utter an abrupt, explosive cry. 2. to speak or cry out sharply or gruffly: a man who barks at his children (пор. укр. гавкати):

He reached for the ignition, then stopped and issued several hard barks of laughter: ‘Ha! Ha! Ha! Ha!’ (King)

cackle – 1. to utter a shrill, broken sound or cry, as of a hen. 2. to chatter noisily; prattle (кудкудакати)

He would cackle with laughter and caper, if any jest was made, or even if Frodo spoke kindly to him, and weep if Frodo rebuked him (Tolkien).

bleat 1. to utter the cry of a sheep, goat, or calf. 2. to babble; prate (бекати, мекати)

Метафоризація може йти шляхом уподібнення неживого предмета до особи:

star 1. any of the large, self-luminous, heavenly bodies 2. a prominent actor, singer, or the like (укр. зірка)

peach 1. the subacid, juicy, drupaceous fruit of a tree, Prunus persica 2. a person or thing that is especially attractive, liked, or enjoyed (пор. укр. ягідка)

doll 1. a small figure representing a baby or other human being, esp. for use as a child’s toy.

2. a pretty but expressionless or unintelligent woman a girl or woman, esp. one who is considered attractive. (укр. лялька).

Цікаво розглянути метафоризацію слів, що належать до певних семантичних груп.

Метафоричне вживання прикметників кольору має більшу поширеність в англійській мові, до того ж у різних сполученнях таких метафоричних значень може бути кілька. Порівняймо:

black – without hope or alleviation; gloomy: (пор укр. чорний день, чорний вівторок, чорна магія)

The unseen Sergeant Meggs was in a strange auditory way witnessing this black comedy (King).

...you either learned a little black humor or you went crazy (King).

Чорний піар запорізької ПР (УМ, № 77 (2864), 27.04.06).

white – benevolent or without malicious intent:

white magic; pallid or pale, as from fear or

other strong emotion:

Dees was looking at him curiously. ‘You feel all right, Johnny? You look a little white’ (King).

“Come back into the house and I’ll give you a drink” “That’s mighty white of you, sir” said Frank (Binchy).

В українській мові білий хіба що магія, і то скоріше запозичення, буває біла заздрість, хоч і не часто. Характерними для української мови є такі переноси: білий – сивий, біла армія, білі ночі, білий прапор (визнання поразки);

red bloody or violent: red revolution (червоний – революційний, лівих поглядів);

green – vigorous; not faded: a green old age; envious or jealous immature, unsophisticated, or gullible; characterized by foliage or green plants: a green wood; a green salad fresh, raw, or unripe: green bananas:

“I think I’m gonna to be sick” He did look very green. (Rowling)

Stillson himself looked scared green (King)

His voice was kind and regretful, but in the rear-view mirror his eyes glittered green amusement (King)

(він ще молодий та зелений; зелений (недозрілий) помідор, та плани і “зеленими” (доларами) в українській мові зустрічаються досить часто)

“Повернення Супермена” не змогло обігнати

“Війну світів” Стівена Спілберга – цей фільм за свою першу п’ятиденку зібрав одразу 100 мільйонів “зелених” (УМ, 06.06).

Троїцький своїм коштом заснував той “Дах”, будучи ще зеленим неофітом. Зараз же Влад другий рік викладає в Київському театральному університеті (БЦ, 06.06)

rosy – optimistic, esp. excessively so: a rosy view of social improvements (рожеві мрії)

yellow – cowardly or afraid (жовта преса) My yellow-guts father says he won’t give them what they deserve (King).

Вона обрала самостійний шлях – стала серйозним науковцем, перекладачем, видавцем, викладачем, до її дисертації проявили інтерес навіть жовті газети (УМ, 06.06)

grey – dismal or dark, esp. from lack of light; gloomy neutral or dull, esp. in character or opinion

The world was going gray. Anne was still talking but her voice was far and wee (King) (сіра особистість, сіра/сіренька доповідь)

blue – depressed, moody, or unhappy; dismal or depressing: a blue day indecent, titillating, or pornographic: blue films (в українській мові таких значень не засвідчено; є синя панчоха, що ще у ХІХ ст., очевидно, прийшла з Європи, та останнім часом ще і розмовне синій = дуже п'яний. Є також запозичене з російської голубий для осіб нетрадиційної орієнтації.

shrinking violet. Informal a shy person (фіолетовий – майже немає метафоричних значень, хіба що в розмовному – а мені фіолетово (байдуже).

Дієслівна метафора широко поширена в обох мовах, тож маємо численні випадки вживання дієслів у переносному значенні:

She looked back defiantly for a moment, but his gaze didn't waver. Vera dropped her eyes. (King) (українською можна сказати погляд упав, кинути погляд, опустити очі)

Malcolm's shoulders dropped. (Crichton) (зіщулився; опустив плечі)

Thorne maneuvered the trailers alongside the car, and cut the engine (Crichton) (вимкнув)

“Very well,” Snape cut in. “We'll have another little chat soon, when you've had time to think things over (Rowling) (втрутився).

Якщо при переносі значення дієслова, що називають дії, характерні для істот, стосуються неістот, така метафора називається персоніфікацією:

Terror and loneliness woke in her (King) (прокинулись)

Народилась Всесвітня служба погоди з центрами в Москві, Вашингтоні і Мельбурні (ПіК, № 24. 1999).

Цікаво, що метафоричний перенос значення часто зустрічається, коли слово-термін переходить у іншу сферу вживання. Так, медичні, кулінарні, військові, картярські терміни досить вільно вживаються поза сферою їх виникнення та переважного вживання.

to cook the expense figures.

to sandwich an appointment between two board meetings.

The town simmered with rumors.

Because of space limitations the editor amputated the last two paragraphs of the news report.

The mechanic diagnosed the trouble that caused the engine knock.

The country has a mania for soccer.

captain of industry (Random House Webster's Unabridged Dictionary).

But their ultimate trump against such a move on our part is their nuclear capacity (Clancy);

кадрові перетасування, основні політичні гравці, його головний козир, педалювати тему; характерними для української мови ще з радянських часів є метафори з військового лексикону – успіхи на особистому фронті, сім'я –

надійний тил, кавалерійським наскоком, битва за врожай – та вже сучасні – парламентські баталії тощо.

Терапевтів хронічно не вистачає, тому межі діляниць тасуються мало не щороку (ПіК, № 8. 2003 р.)

Виборчий тромб заважає хмельничанам обрати міську владу (УМ, 04.06).

Лівочентристський гарнір подаватимуть під гострим патріотичним соусом (БЦ, 06.06).

Метафоричний перенос значення, як бачимо – явище, що багато в чому співпадає у багатьох мовах. І все ж асоціативна база такого переносу може відрізнятись. Цікавим може виявитись порівняння сенсорної метафори в англійській та українській мовах.

Так, смакова метафора – bitter, sweet, sour (гіркий, солодкий, кислий) – тільки частково співпадає у двох мовах. Bitter words, bitter truth – гіркі слова, гірка правда ілюструють той сегмент асоціативної бази, де пізнання йде в одному напрямку; а у випадку bitter frost, bitter remark уподібнення йде дещо іншим шляхом. Українець передає своє сприйняття морозу та неприємного зауваження не смаковою, а тактильною метафорою (пекучий мороз та в'їдливе зауваження). Sweet і солодкий не співпадають за уживаністю – в багатьох випадках англійське слово передається прикметниками милий, приємний тощо.

Англійський прикметник heavy у переносному значенні більше використовується для передачі кількісної характеристики предмета та явища і далеко не завжди має негативну оцінку конотацію (heavy rain, heavy beard, heavy traffic – сильний дощ, густа борода, інтенсивний дорожній рух); важкі часи, важке завдання асоціюються у свідомості англійця з твердістю, непроникністю (hard times, hard task):

The right side of his face was gaunt, with sharp cheekbones and a grey eye beneath a heavy brow (Martin).

If we don't get a new supply we'll be making hard choices soon enough! (Niven).

Хоча пам'ятаю і голод 1947-1948 років, важкі повоєнні часи. З матеріального боку дитинство було нелегке (УМ, 06.06).

Це було дуже важке пенальті. (Б.Ц., 08.08)

Метафора – це стисле порівняння. Майже у кожному випадку її можна трансформувати у порівняльну конструкцію з сполучником as if/ніби. Коли перенос значення йде за суміжністю, маємо метонімію. При метонімічному переносі значення характерними є такі:

місткість – те, що у цій місткості традиційно зберігають:

dish – 1. an open, relatively shallow container of pottery, glass, metal, wood, etc., used for various purposes, esp. for holding or serving food; 2. the food served or contained in a dish: The meal consisted of several dishes (пор. укр. блюдо)

матеріал, з якого зроблено виріб, та сам виріб:

iron 1. Chem. a ductile, malleable, silver-white metallic element, scarcely known in a pure condition, but much used in its crude or impure carb-on-containing forms for making tools, implements, machinery, etc.

2. an appliance with a flat metal bottom, used when heated, as by electricity, to press or smooth clothes, linens, etc.

silver 1. Chem. a white, ductile metallic element, used for making mirrors, coins, ornaments, table utensils, photographic chemicals, conductors, etc. 2. coin made of this metal; specie; money: a handful of silver (пор. срібло, золото; вона вся в золоті)

jean 1. Sometimes, jeans, a sturdy twilled fabric, usually of cotton.

jeans, (used with a pl. v.) close-fitting trousers made of blue denim or denimlike fabric, having pockets and seams often reinforced with rivets, and worn originally as work pants but now also as casual attire by persons of all ages.

His jeans had the sausagey look they get when there are longjohns underneath (King) (в українській мові слово джинси аж ніяк не є метонімією; воно запозичене з англійської як назва штанів, а не матеріалу).

The red-bearded gentleman came down the strais and said, "May I join you for a glass?" (Crichton).

місцевість, установа, збори – на жителів цієї місцевості, співробітників установи, учасників зборів тощо

police 1. an organized civil force for maintaining order, preventing and detecting crime, and enforcing the laws. 2. members of such a force: (пор. міліція шукає злочинця)

village 1. a small community or group of houses in a rural area, larger than a hamlet and usually smaller than a town, and sometimes (as in parts of the U.S.) incorporated as a municipality. 2. the inhabitants of such a community collectively, (укр. та село б почуло...)

Hospitals robbed everyone of dignity, but life was more important than dignity, wasn't it? (Clancy).

"Hey, the White House says it's okay, that means that it's really okay" (Clancy):

дія – результат дії

writing 1. the act of a person or thing that writes. 2. an inscription, a letter, (постановка – всі три постановки мали успіх у публіки)

знаряддя дії – виконавець дії

pen 1. any of various instruments for writing or drawing with ink or a similar substance. 2. a writer: I leave this story to abler pens.

violin 1. the treble instrument of the family of modern bowed instruments, held nearly horizontal by the player's arm with the lower part supported against the collarbone or shoulder. 2. a violinist (перша скрипка оркестру)

ціле – на його частину а whiskey, (укр. дві кави, будь ласка)

Her dad went to his chair in the screened – in room to watch television, a cognac next to him on the lamp table (Leonard)

частина цілого – ціле (такий вид метонімії називається синекдохю)

hand 1. the terminal, prehensile part of the upper limb in humans and other primates, consisting of the wrist, metacarpal area, fingers, and thumb.

3. a person employed in manual labor or for general duties; worker; laborer: a factory hand; a ranch hand. (пор. не вистачає робочих рук).

Метонімією є вживання слова, що має якусь характерну ознаку і є своєрідним символом часу, події тощо.

From her cradle she was self-willed; the very circumstances of her life had developed that self-will in her (Christie) (пор. укр. з пелюшок)

автор – його твір

Faberge 1. 1846-1920, Russian goldsmith and jeweler. 2. fine gold and enamel ware made in St. Petersburg, Russia, in the late 19th and early 20th centuries, much of it for the Russian court.

By then The Castle Rockers were slaughtering Gershwin and sunset was high. (King) (знущалися над Гершвіном / музикою Гершвіна)

До метонімії належать випадки використання власних імен людей, відомих чи прославлених у якомусь сенсі як іменників загальних для вираження характерної ознаки чи навіть символу – явище антономасії.

Такі іменники можуть мати відповідник у багатьох мовах, оскільки та чи інша особа або персонаж є загальновідомими, а можуть бути характерними для якоїсь однієї мовної спільноти, і тоді перекладачеві слід розшифрувати значення чи символізм такого імені.

Deirdre is the Machiavelli of the family, a conniving schemer with larceny in her veins (Cussler)

He's a Don Juan, dear, and a fading one at that (Glanville) Макиавелі, Дон Жуан справді є словами, що уособлюють певні людські якості як для англійця, так і для українця.

В українських текстах вони так само можуть вживатися без будь-якого тлумачення

– При нинішньому Президентові не виникали подібні наполеонівські ініціативи?

А от сер Галаад, уособлення шляхетності і безкорисливості у англійських легендах скоріше за все малознайомий для більшості неанглійського населення.

Aren't you a real Lady Galahad (Binchy)

Антономасія в українській мові в основному базується на використанні імен, відомих у всьому світі, чи принаймні у Європі, як, наприклад, у заголовку однієї із статей про вибухи в супермаркетах в “Україні молодій” “Харківські “бен ладени” (УМ, 04.06).

Хочу бути Попелюшкою, щоб мене запросили на бал, щоб гарну старовинну сукню можна було одягти. Не вистачає казки (БЦ 06.06)

Тоді ж, коли використовуються імена, відомі українському загалу та маловідомі або й зовсім невідомі поза її межами – типу баба Параска і баба Палажка (уособлення сварливих кумась) для англійського читача мусять бути поясненими або трансформованими у іншу структуру.

Цікаво, як вся ця кайдашева сім'я зможе погодити єдину кандидатуру в Президенти, коли настане година Х? (ПіК, № 8, 2003)

Сам Юрій Єхануров виступає за підвищення тарифів на газ і електроенергію для населення, тому що в іншому випадку “ми покладемо на лопатки галузь і наступного опалювального сезону будемо мати в кожному місті Алчевськ” (після зимової катастрофи комунального господарства в цьому місті, власна назва стала символічною у національному масштабі)

Власні імена (прізвища людей, географічні назви) можуть метонімічно переходити у загальні, причому отримують номінативну функцію (номінативна метонімія). Всім відомі і вже стали майже інтернаціональними такі слова як:

sandwich (в українську запозичено як сендвіч) [named after John Montagu, 4th Earl of Sandwich (1718-92), who ate sandwiches rather than leave the gambling table for meals] (винахід лорда Сендвіча, зятого картяра, що винайшов спосіб не бруднити пальці бутербродами і не відходити від грального столика);

hooligan (за прізвищем ірландського лондонця, що прославився неспокійною поведінкою) – в українську ввійшло і стало звичайним запозичене хуліган;

winchester (укр. вінчестер) – рушниця, яку у ХІХ столітті виробляв американець Д. Ф. Вінчестер) та комп’ютерний жорсткий диск, термін, започаткований у сімдесяті роки, кодова назва пристрою, що містив два такі диски, кожен з яких мав ємність 30 мегабайт, була 3030 – код, такий самий як і у моделі добре відомої рушниці Вінчестер).

boycott 1. to combine in abstaining from, or preventing dealings with, as a means of intimidation or coercion (укр. бойкот, бойкотувати) – Чарльз Бойкот (Charles C. Boycott (1832-97) був урядником одного маєтку в Ірландії, проти якого і була вперше застосована ненасильницька акція протесту в 1880 р.;

raglan a coat with sleeves that continue to the collar instead of having armhole seamscut in this design: (українською реглан) – край одягу, що отримав ім’я лорда Реглана (RAGLAN, Fitzroy James Henry Somerset, 1st Baron Raglan. 1788-1855, British field marshal, diplomatist, politician, and protege of Wellington: commanded British troops (1854-55) in the Crimean War).

Географічні назви лежать в основі номінації таких слів:

worsted сукно (від назви містечка у графстві Норфолк, де його виробляли);

calico (коленкор) – від назви індійського міста Калькутта, звідки його привозили до Англії;

morocco сап’ян, спеціально оброблена шкіра, що її виробляли в Марокко;

astrakhan (каракуль), з російського міста Астрахань;

macintosh (макінтош), плащ із тканини, винайденої Чарльзом Макінтошем десь у 1830-40 рр.;

teessa (мекка) місце, що приваблює велику кількість відвідувачів (від географічної назви Мекка, міста, де народився пророк Мухамед і яке є місцем масового паломництва мусульман);

ghetto – гетто, частина міста, густо заселена представниками якоїсь етнічної меншини: чорношкірими, євреями тощо – від назви острова поблизу Венеції, куди у ХVІ ст. було виселено євреїв із Венеції на початку ХVІІ ст.

Not long ago Westwood Village had been an island of quaint charm in the more turbulent sea of the city around it, a mecca for shoppers and theatregoers (Koontz).

Цей фестиваль – справжній Клондайк для тих підприємливих людей, котрі шукають небанальні тканини, та для поки що маловідомих спеціалістів, які за умови розумного інвестування можуть створювати з тих тканин доступні за ціною та якісні хіти сезонів (БЦ, 06.06).

Поширене як в українській, так і в англійській мові вживання на-зви марки чи бренду замість назви товару:

He took a pack of Kents from his breast pocket, stuck one in the corner of his mouth, then offered the pack to Paladin (King).

My Lexus was still parked at the curb, already covered with an inch of snow (Grisham).

Тим більше, що міністри соціалістичної Швеції їздять на роботу електричкою, а не ескортом броньованих мерседесів зі спецномерами 002 (УМ, 07.06).

В окремих випадках, особливо у запозичених словах, назва певного бренду чи марки стає назвою всього класу подібних товарів – так, в українській мові загальними стали такі іменники як акваланг, ксерокс, памперс, скотч, що історично у мові-оригіналі репрезентують один із брендів (відповідними поширеними англійськими словами, як відомо, є scuba, copier, nappy, sellotape, хоча можливий і варіант scotch tape). Вокзал англійською є railway station, хоча українське слово є запозиченням назви району в Лондоні Vauxhall – де було побудовано одну з перших чи найвідомішу залізничну станцію.

З-посеред інших випадків розширення значення ще виділяють такі, як евфемізми. Евфемізм – це утворення метонімічне, метою його є пом'якшити висловлення, у приємніших словах назвати щось неприємне. Щодо понять, які найчастіше передаються евфемізмами – такі, що пов'язані з хворобою, смертю, різними фізіологічними станами, які в силу різних причин (чи то від делікатності, чи щоб не зурочити) на-вівають перифрастично.

Смерть, напевне, і все що з нею пов'язане, має найбільшу групу евфемістичних перифраз. З англійських найпоширенішими можна вважати:

to die – to breath one's last

to pass away

to be no longer with us

to do one's last reckoning

to depart,

to expire

to perish

dead – the deceased

the late

the departed

the gone

українські

упокоїтися
заснути вічним сном
відійти
небіжчик
покійний

Інші лексичні групи, де поширені евфемізми – це слова, що позначають хвороби, старість, психічні захворювання, місця загального користування, спідню білизну, стан сп'яніння тощо.

Mallory sat on the edge of the bed, and got his trousers and unmentionables off, leaving himself in his shirt (Gibson) (спідня білизна)

Особливістю евфемізму є те, що нове значення невдовзі набуває такої ж негативної конотації, як і те слово, замість якого його було вперше вжито, і тоді виникають нові синоніми (візьмемо, для прикладу слово lavatory – toilet, bathroom, convenience, gents (Brit, inf.), ladies' room, latrine, loo, outhouse, powder room, privy, washroom, water closet, W.C. – у кожному випадку слово досить м'яко називає місце, та згодом виникає потреба у новій, м'якшій номінації (пор. укр. продаю будинок, зручності у дворі).

Останнім часом набули поширення численні політичні та соціальні евфемізми. У політичному житті будь-якої країни є явища, наявність яких соромляться визнавати, є неprestижні професії, які перейменовують.

poor —> underprivileged
crippled —> disabled
underdeveloped —> developing countries
genocide against ethnic minorities —> ethnic cleansing
a lodger —> a paying guest

But grade-inflation is almost universal in American education. Outstanding students are compared with Einstein. Abject failures are praised as “differently abled” (The Economist).

I started off as Vera Donovan's housekeeper, and I ended up being something they call a 'paid companion' (King).

укр. прибиральниця —> технічка

бідні —> соціально незахищені

не прийняти до ЄС —> надати статус особливого сусіда

країни з недорозвинутою економікою —> країни, що розвиваються

пограбування —> екси (експропріація) (з лексику початку минулого століття)

каральні операції проти національних меншин —> етнічні чистки,
каральні операції —> зачищення

використання службового становища у проведенні виборів —>
адмінресурс

брудна лайка —> ненормативна лексика

Ці витрати, як вважає Павло Гайдуцький, окуплять себе, тому що буде зекономлено кошти, які держава виплачує у вигляді субсидій на житлово-комунальні послуги соціально мало захищеним верствам населення (УМ, 05.06).

3. Полісемія слова

Порівнюючи слова в англійській та українській мовах, легко відзначити, що обсяг значення та кількість значень у подібних словах збігається не завжди. Особливо це стосується слів багатозначних, або полісемічних. Явище полісемії, тобто наявності у слова більше ніж одного значення, характерне для будь-якої мови і з її розвитком набуває все більше і більше значень та відтінків значень. Так, наприклад, англійське слово *read* походить від давньоанглійського *raedan* зі значенням вгадувати та пояснювати, і стосувалося тлумачення рунічних знаків, переважно у ворожінні. З виникненням буквеного письма воно набуває значення читати, а згодом обростає ще кільканадцятьма значеннями, зафіксованими у словниках. Можна сказати, що старе, первісне значення слова загубилось посеред інших, та воно і зараз активно використовується (наприклад, у сполученні *to read a person's thoughts*). З-посеред значень слова, є такі, що співпадають у англійського *read* та українського читати, яке теж колись означало розуміти (можна читати чийсь думки, ноти тощо), але для британця *to read law at the University* значить вивчати право, а для українця читати право в університеті – значить викладати цей курс. Більшість слів можуть мати кілька значень, при-чому у мовленні, як правило, в кожному конкретному випадку реалізується тільки одне, обумовлене сполучуваністю і контекстом.

Так, наприклад, англійське слово *stone* має такі значення:

1. *hard compact nonmetallic material of which rocks are made, a small lump of rock;*
2. *pebble;*
3. *the woody central part of such fruits as the peach and plum, that contains the seed;*
4. *Jewellery, short for gemstone;*
5. *a unit of weight, used esp. to Brit, a unit of weight, used esp. to express human body weight, equal to 14 pounds or 6.350 kilograms;*
6. *a calculous concretion in the body, as in the kidney, gallbladder, or urinary bladder; a disease arising from such a concretion.*

'My brother-in-law, he says gallstones hurt worse than anything.

Except maybe kidney stones (King).

The bank became low again, and Miro crossed the brook by running lightly on the moss-covered stones (Card).

'Here,' she said, and took off a slim silver necklace with an intricately carved pale jade stone the size of a grape (Hamilton).

Smoke curled lazily from the brown and gray rock chimney made of rounded river stones (Foster).

Так само в українській мові слово *земля* має такі значення:

- 1) третя від сонця планета;
- 2) верхній шар земної кори;
- 3) речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори;
- 4) суша (на відміну від водного простору);
- 5) країна, край, держава.

Якщо порівняти словникові статті англійські і українські, то можна легко побачити, що вони включають значення, яких слово набуло внаслідок метафоричного чи метонімічного розширення (українські відповідники в першому випадку будуть камінь; камінець, галька; кісточка; коштовний камінь; стоун; жовчний камінь, камінь у нирках; для приведеного прикладу українського слова англійськими відион піками будуть earth, ground, land, soil), тобто в деяких випадках розширення значення іде приблизно в одному напрямку, а в інших – ні.

Багатозначність характерна для різних частин мови. Візьмемо, приклад, дієслова: run

1. to go quickly by moving the legs more rapidly than at a walk and in such a manner that for an instant in each step all or both feet are oil ground.

2. to move with haste; act quickly: Run upstairs and get the iodine. (біжи)

3. to depart quickly; take to flight; flee or escape: to run from danger. (втікати)

4. to be or campaign as a candidate for election. (балотуватися)

5. to move under continuing power or force, as of the wind, a motor, etc.: The car ran along the highway. (їхати)

6. to ply between places, as a vessel or conveyance: This bus runs between New Haven and Hartford, (ходити)

7. to creep, trail, or climb, as growing vines: The ivy ran up the side of the house. (витися)

8. to come undone or to unravel, as stitches or a fabric: these stocking run easily. (рватися, спускати петлі).

9. to flow, as a liquid: Let the water run before you drink it. (стікати)

10. to empty or transfer contents: The river ran into the sea. (впадати)

11. to melt and flow or drip: Wax ran down the burning candle. (стікати)

12. to undergo a spreading of colors: materials that run when washed.

13. to flow forth as a discharge: Tears ran from her eyes. (текти)

14. to discharge or give passage to a liquid or fluid: Her eyes ran with tears (текти)

15. to operate or function: How does your new watch run? Cars run gasoline. (ходити)

16. to elapse; pass or go by, as time: Time is running out, and we must hurry. (минати)

17. to get or become: The well ran dry. (висихати)

18. to amount; total: The bill ran to \$100. (досягати)

19. to be stated or worded in a certain manner: The minutes of the last ting run as follows. (у протоколі йдеться про таке)

20. to proceed, continue, or go: The story runs for eight pages. (тягнутися)

21. to extend in a given direction: This road runs north to Litchfield. (веде)

22. to extend for a certain length: The unpaved section runs for eight miles. (тягнутися)

23. to extend over a given surface: Shelves ran from floor to ceiling. (про-стягати)

24. to occur or take place continuously, as a movie: The picture runs for two hours. (тривати)

25. to pass quickly: A thought ran through his mind. Her eyes ran over the room. (майнути, пробігти)

26. to be disseminated, circulated, or spread rapidly: The news of his promotion ran all over town. (поширюватися)

27. to continue or return persistently; recur: The old tune ran through his mind all day. (дзвеніти, звучати)

Це, звичайно, не повністю словникова стаття, слово (в даному випадку одно із слів широкої, навіть дуже широкої семантики) може мати принаймні ще вдвоє більше значень у різних словосполученнях, та вже з цих прикладів видно, що в українській мові еквівалентами цього слова будуть різні дієслова (бігти, йти, тікати, тягтися, текти, вести, балотуватися, впадати, линяти, розпускатися, курсувати, майнути, рухатися і навіть працювати). А українське дієслово бігти може мати інші значення у таких сполученнях – звір біжить, час біжить, стежка біжить, зерно з лантуха біжить, молоко на плиті біжить.

Значна кількість слів має не по одному значенню. Обсяг значення багатозначного слова в одній мові часто не відповідає обсягу значень в іншій – так, наприклад, українському дієслову йти так само можна знайти велику кількість еквівалентів.

Обсяг значення англійських і українських слів може бути різним і без семантичного розширення через метафору. Компонентний аналіз доводить, що у денотативні значення слів не завжди співпадають (українське плавати включає семи як руху по воді цілеспрямованого, так і пасивного утримування на поверхні, англійське swim – тільки з допомогою певних рухів).

Полісемія – це явище, що дозволяє значно розширити номінативний потенціал мови без збільшення кількості власне лексичних одиниць. Вжите у контексті слово завжди розуміється однозначно, контекст вирішує проблему багатозначності, за винятком тих випадків, коли слово вживається у двох значеннях одразу зі стилістичною метою. Це каламбури та така стилістична фігура як зевгма.

Наприклад, слово spend в англійській мові з-посеред інших має такі значення: 1. to pay out, disburse, or expend; dispose of (money, wealth, resources, etc.): resisting the temptation to spend one's money. 2. to pass (time) in a particular manner, place, etc.: We spent a few days in Baltimore.

She spent half an hour and almost a whole week's salary in a department store (Binchy).

В українській мові слово витратити також має відповідні значення, витратити півгодини та тижневу зарплату матиме такий же іронічний ефект, як і в англійській мові. Або ж йшов дощ і три студенти, де в англійській мові дієслова будуть різними.

Мовна сфера, де полісемія є дуже небажаним явищем – це терміносистеми. Як правило, термін у межах однієї науки чи сфери діяльності завжди однозначний. Якщо слово-термін у загальному словнику має кілька значень, то вони здебільшого ідентифікуються помітками про спеціальну сферу вживання, а перекладачеві варто працювати зі спеціальним словником. Наприклад, слово *shot* окрім нетермінологічного значення вистріл у спеціальних сферах вживання має і такі значення: *Photog.* a photograph, esp. a snapshot; *Motion Pictures, Television.* a unit of action photographed without interruption and constituting a single camera view; *Metall.* comparatively hard globules of metal in the body of a casting; *Naut.* a 90-foot (27-m) length of anchor cable or chain; *Checkers.* a compulsory series of exchanges, especially when it proves favorable to the aggressor; *Textiles.* a pick sent through the shed in a single throw of the shuttle.(in carpet weaving) filling yam used to bind the pile to the fabric, usually expressed with a preceding number representing the quantity of picks used: three-shot carpet; a defect in a fabric caused by an unusual color or size in the yarn.

4. Синоніми

Слова однієї частини мови, повністю або частково подібні за значенням, і такі, що можуть взаємозаміщуватися хоча б в одному контексті – це синоніми. Слова, що мають у своєму складі спільне значення, об'єднуються у синонімічні ряди (чи гнізда). Оскільки багато слів мають досить широку семантику, то це означає, що слово може входити одночасно в кілька синонімічних рядів. Так, наприклад, англійський прикметник *great* одночасно входить у такі ряди:

1) у значенні *unusually or comparatively large in size or dimensions*: *immense, enormous, gigantic, huge, vast, grand*;

2) у значенні *notable; remarkable; exceptionally outstanding; noteworthy*;

3) у значенні *important; highly significant or consequential*: *weighty, serious, momentous, vital, critical*;

4) у значенні *distinguished; famous*: *famed, eminent, noted, notable, prominent, renowned*;

5) у значенні *of noble or lofty character*: *elevated, exalted, dignified*;

6) у значенні *chief or principal*: *main, grand, leading*.

Український прикметник *великий* теж одночасно входить у кілька семантичних рядів:

1) *великий, чималий, немалий, величезний, велетенський, гігантський, колосальний, грандіозний, могутній, потужний, здоровий, здоровезний, здоровенний, здоровецький, порядний, отакений*;

2) *великий капітальний, монументальний, масивний; громіздкий; об'ємний, об'ємистий; рослий*;

3) *великий, дорослий*;

4) *великий, видатний, славетний*.

Порівнюючи синонімічні ряди, можемо помітити, що, звичайно, синоніми далеко не завжди є взаємозамінними. Відмінність у значенні різних членів синонімічного ряду може відрізнятися денотативним значенням, тобто значення відрізняються відтінками чи інтенсивністю якості, особливістю

протікання дії, процесу тощо. Такі синоніми називаються ідеографічними (чи семантичними). Іншими відмінними рисами синонімів може бути їх стилістична відміченість, тобто при називанні одного і того ж денотату слова містять різні оцінні чи суб'єктивно модальні значення. Це синоніми стилістичні.

Порівняємо кілька синонімічних рядів.

Англійські синоніми дієслова burn:

blaze (to bum fiercely),

flame (to bum or cause to bum brightly),

flare (to bum or cause to bum with an unsteady or sudden bright flame), glow (to emit a steady even light without flames) – це слова, що позначають різну інтенсивність та різні прояви процесу горіння; це ідеографічні синоніми.

В українській мові відповідний ряд буде приблизно таким: горіти – палати – палахкотіти – жевріти – тліти.

Синонімічні ряди у прикметників:

wet (covered, or soaked with water or some other liquid)

moist (moderately or slightly wet)

humid (containing a high amount of water or watervapor)

damp (slightly wet)

dank (unpleasantly moist or humid; damp and, often, chilly) переважно позначають різний ступінь вологості; вони також можуть мати при собі нрислівники-уточнювачі:

With that in mind he was careful to step only in very wet or very dry places so as not to leave footprints (Foster).

Her own face was quite damp (Jordan).

українські:

мокрый (просякнутый вологою)

вогкий (те ж саме, але в меншій мірі)

вологий (словник майже не фіксує різниці значень з попереднім словом, різниця у сполучуваності)

сирий (те ж саме, але з негативними конотаціями).

Український синонімічний ряд у даному випадку не повний; похідні і суфіксами значно доповнять цей ряд (мокрый, мокренький, мокрющий, мокруватий), та слова з суфіксами переважно матимуть стильові обмеження на вживання, отже будуть належати до змішаної групи ідеографічно-стилістичних синонімів.

Стилістичні синоніми не мають відмінності у денотаті, але сфера вжитку у них різна:

father, parent, dad, daddy (нейтральна, офіційно-ділова, розмовна, розмовно-емотивна)

батько (нейтральна та офіційна), тато (розмовна), таточко (розмовна, емотивна форма).

Українська мова має багатий потенціал творення стилістичних синонімів, адже демінутивні (зменшувальні) та згрубілі суфікси відзначаються високою

продуктивністю і можуть утворювати як ідеографічно-стилістичні, так і власне стилістичні синоніми нейтральних слів, що належать до різних частин мови (хвилиночка, солоденький, спатоньки).

Порівняльний аналіз синонімічних груп в англійській та українській мовах свідчить, що в українській мові можна виділити значний відсоток власне ідеографічно-стилістичних (недериваційних) синонімів, що дуже детально відтіняють різні вияви якості, дії, процесу тощо, але мають стильові обмеження у вживанні (переважно розмовною сферою).

Ще один приклад групи синонімів у англійській мові, де кожен член синонімічного ряду (переважно запозичення з латинської мови) є стилістично нейтральним чи має офіційно-книжне забарвлення і уточнює різні аспекти названого процесу:

think – brood (ponder morbidly or persistently), cerebration (usually facetious. to use the mind; think; ponder; consider), cogitation (to think deeply about a problem, possibility, etc; ponder), consideration (to think carefully about), contemplation (to think about intently and at length esp. for spiritual reasons), deliberation (to consider something deeply), meditation (to think about something deeply), musing (to reflect about or ponder on, usually in silence), ponder (to give thorough or deep consideration to).

Відповідна група синонімів в українській мові включає більше слів, що мають переважно розмовний, іноді іронічний характер:

думати, роздумувати, гадати, мислити (міркувати, аналізувати) (розм.), помишляти, міркувати (заглиблюватися думками), метикувати (обдумувати) (розм.) мізкувати (продумувати, тямити) (розм.), розумувати (розм.), кумекати (думати, розбиратися в чомусь) (розм.) микитити (розм.).

Синонімічні ряди можуть доповнюватися словосполученнями, перифразами тощо, і в перекладі часто буває так, що слово однієї мови має відповідником словосполучення в іншій. Особливо часто це трапляється тоді, коли один із синонімів однієї мови має додаткову сему уточнення, яка однослівно у другій не виражається. Порівняймо скиглити, скімлити – whine, wail (в українській мові перше слово передбачає низький, інше високий тон, в англійській обидва позначені високим тоном звучання); рюмсати, нюняти – англійські відповідники snivel, whimper акцентують не стільки тихий плач зі слізьми, скільки мету, з якою це робиться, та особливості звучання.

Крім власне синонімів, засвідчених у відповідних словниках, можна відзначити ще й синоніми контекстуальні. Багатозначні слова можуть входити у стільки синонімічних рядів, скільки значень вони мають. Метафоричне розширення значень слів дає приклади вживання у таких значеннях, коли синонімами можуть стати слова, що традиційно такими не вважаються.

Watching him walk away from her to the bar she was suddenly flooded with every ingredient of love (Howard) = overcome

the subject is the rampant grade-inflation under which so many American students now take it for granted that they will be given an A for work that 20 years ago would have got a C = loss of grade value (the Economist);

But grade-inflation is almost universal in American education.

Even the hard sciences have started diluting their standards in order to compete with the humanities, where cheating is so much easier (The Economist) = lower the standards.

Питання для самоконтролю:

1. Семасиологія.
2. Семантичні процеси.
3. Полісемія слова.
4. Синоніми.

Лекція 8. Семасиологія. Антоніми. Омоніми. Пароніми.

ПЛАН

1. Антоніми.
2. Омоніми.
3. Пароніми.

Література: 1, 2, 3, 4, 7, 9, 11, 14

Поняття і терміни: *антоніми, омоніми, пароніми.*

1. Антоніми – це слова, що належать до однієї частини мови і мають протилежні значення (arrive – depart, give – take, приїжджати – від'їжджати, давати – брати). Для того, щоб у мові слово могло мати антонім, потрібна наявність у його значенні ознаки, якій властива своєрідна шкала якісних або кількісних змін, перехід у крайню протилежність. У багатозначних слів в антонімічній парі реалізується тільки опис зі значень (один лексико-семантичний варіант), і тому слово може мати кілька антонімів – (old – young, old – new, старий – молодий, старий – новий).

Логічною основою антонімії є два види протилежностей – контрарна та комплементарна. Перший тип характеризується наявністю між двома протилежними значеннями середнього, проміжного значення, як-от poor – rich, easy – difficult (бідний – багатий, легкий – важкий). Поміж вказаними ознаками цілком можливі проміжні ознаки, виражені іншими слова (well-to-do – заможний, wearisome – трудомісткий, забарний). Комплементарна протилежність створюється такими видовими поняттями, які доповнюють одне одного та разом утворюють якесь родове поняття і є кінчними за своїм характером. На відміну від контрарних, проміжного члена у них бути не може (dead – alive; true – false; живий – мертвий, справжній – фальшивий).

Антонімами є слова, що позначають про- тилежне спрямування дій, ознак і властивостей (bind – unbind, to heat – to cool, entrance – exit – зв'язувати – розв'язувати, гріти – охолоджувати, вхід – вихід тощо).

За структурою антоніми можуть буди одно- корінними (деривативними) та різнокорінними (семантичними).

Однокорінні антоніми утворюються додаванням до кореня афіксів із заперечним значенням; здебільшого це антоніми комплементарні. В англійській мові це префікси in-, in/il/ir/im, dis- mis- та деривати з префіксами, що походять від антонімічних прийменників. Частково сюди належать і похідні прикметники із суфіксом -ful, коли існує відповідний прикметник із суфіксом -less, та антонімічність таких пар у багатьох випадках є досить умовною – антонімом helpful буде радше unhelpful, аніж helpless, fearful означає страшний, той що лякає, в той час як fearless позначає не особу, що не лякає, а ту, що не боїться, безстрашну. Та все ж випадки антонімії відповідних дериватів трапляються:

true – untrue
easy – uneasy
firm – infirm
legal – illegal
regular – irregular
proper – improper
honest – dishonest
understand – misunderstand
merciful – merciless
careful – careless
thoughtful – thoughtless
harmful – harmless
painful – painless
do – undo
believe – disbelieve
appear – disappear
indoor – outdoor
overestimate – underestimate

Порівняймо: The colorful wild mustard that flourished between the rows during the colder months has been chopped back and the stubble plowed under. – Edgier Vess is alone again, behind the wheel of his ark, in a colorless world of gray rain, black shadows, and sparkling white headlight beams (Koontz).

Her beauty made her useful as a propaganda tool – He'd only put these things he didn't really want into a corrugated plastic carton. The notebook, screen cracked now, useless, that he'd carried through college (Gibson).

Більш численними є випадки, коли похідні з суфіксами -ful та -less взагалі не утворюють корелятивних пар, як, наприклад, endless, childless, nameless, relentless, або hateful, beautiful, wonderful, fanciful.

Додавання до основи заперечного афікса не утворює автоматично слова з протилежним значенням; такі пари як different – indifferent антонімами не є, а, скажімо, input/output антоніми тільки у терміносистемі електротехніки.

Багатозначне слово з заперечним префіксом (чи суфіксом) здебільшого утворює антонім до нього тільки в одному значенні, причому іноді таке утворення може бути okazionalnym чи kontekstualnym. Так, наприклад, conventional у значенні традиційний, звичайний має у мові дериваційний антонім unconventional – нетрадиційний, нешаблонний. Інше значення conventional (weapons) – неядерна зброя у мові дериваційного антоніма не має, та у мовленні можемо зустрічати його контекстуальний антонім.

Haven is unattackable by conventional means, unreachable even by unconventional ones, the only truly safe place in the galaxy (Chalker).

В українській мові майже універсальним є префікс не-, що додається до прикметників та іменників і утворює комплементарні антоніми (він походить від заперечної частки і за визначенням може утворювати слово з цілком

протилежним значенням, та префікс без-, який у сукупності з різними суфіксальними морфемами утворює антоніми у іменних частин мови:

правда – неправда
дружній – недружній
чистий – нечистий
зрозумілий – незрозумілий
милість – немилість
свобода – несвобода
болісний – безболісний
лісистий – безлісний
вусатий – безвусий

Якщо заперечні афікси в англійській мові переважно утворюють однокорінні антоніми, то в українській префікс без- часто утворює антоніми до похідних слів, утворених від інших основ:

боязкий – безстрашний
розумний – безглуздий
порядок – безладдя

Відоме правило, що в українській мові частка не- з дієсловами пишеться окремо, отже дієслівні дериваційні антоніми в українській мові утворюються з допомогою відприйменникових префіксів та префіксів роз-, а-, анти-, де-, дез- тощо:

підходити – відходити
увійти – вийти
підземний – наземний
заплутати – розплутати
логічний – алогічний
мобілізувати – демобілізувати
стабілізація – дестабілізація
інфікувати – дезінфікувати

Поділ антонімів на групи контрарних та комплементарних, та і взагалі твердження, що певні слова є антонімами, є досить умовними.

Навіть у таких випадках, коли маємо заперечну морфему (true – untrue, правда – неправда, можливі проміжні варіанти, наприклад, напівправда), слова у мовленні можуть набувати протилежних значень (явище енантіосемії), а деякі багатозначні слова можуть бути як антонімами так і синонімами. Наприклад, stand – sit – lie у певних контекстах можуть виражати дії різнонаправлені (встати – сісти, лягти – сісти, лягти – встати), а ось у таких реченнях як

the village stands at the river Thames
the village lies to the south of the river
the village sits well up on the slope...

всі три дієслова мають значення be situated і є синонімами.

Так само в українській мові – село стоїть на березі ріки / село лежить у долині (розташоване).

Явище антонімії часто використовується у стилістичному прийомі антитези, тобто протиставлення, і перекладачеві завжди слід уважно підходити до вибору відповідника, оскільки антитеза може базуватися на протиставленні сем, які є у багатозначних словах однієї мови і відсутні у другій.

2. Омоніми

Омоніми – це слова, що співпадають за формою і мають різні значення. Омонімія буває повною, коли у всіх формах одне слово співпадає з іншим (наприклад, англійські іменники *mail* (пошта) та *mail* (кольчуга) чи українські *коса* (заплетене волосся), *коса* (знаряддя для косіння трави) та *коса* (вузька наливна смуга суходолу в морі, річці, сполучена одним кінцем із берегом). Вони співпадають у всіх парадигматичних формах, мають однакове звучання і однакове написання. Одним із джерел омонімії як в англійській, так і в українській мовах є розщеплення полісемії, втрата мотивації слова, стирання метафоричних чи метонімічних відношень між головним та переносними значеннями. Так, у випадку з *косами* можна визначити, що спільна сема у всіх трьох слів є (форма коси для косіння таки нерівна, волосся теж заплітається зі скосом, та і вузька смужка суходолу теж має певну схожість). Або у сполученнях перекласти зошит з місця на місце і перекласти текст з англійської теж можна знайти ту дотичну, яка вкаже на колись спільне походження.

Іншим джерелом омонімії є збіг звучання колись різних слів унаслідок редукції чи випадіння певних звуків (*sæ* → *sea*, *sene* → *see*).

Ще в одному випадку слова можуть мати однакове звучання – коли з іноземної мови запозичується слово, що випадково у якомусь сенсі, звучанням чи графікою, збігається з тим, що вже існувало в мові (*male* [C14: via Old French from Latin *masculus* MASCULINE] *mail* – (пошта) [C13: from Old French *male bag*, *mail* (кольчуга) [C14: from Old French *maille mesh*, from Latin *macula spot*]; *mail* (оброк, податок) а *monetary payment, esp. of rent or taxes* [Old English *mal terms, agreement*]).

Коли слова збігаються в одній з форм, омонімія називається частковою. Наприклад, англійські *lie* (*lied, lied*) (брехати) та *lie* (*lay, lain*) збігаються лише у формі інфінітива. *Ground* – це минулий час дієслова *grind*, і іменник зі значенням *the land surface, earth or soil* – земля. В українській мові слово *ніс* (орган нюху) і *ніс* – минулий час дієслова *нести* (хлопець *ніс* воду та приморозив *ніс*), мати мусить мати терпіння (*мати* – іменник і дієслово).

Англійська мова має надзвичайно велику кількість часткових омонімів за рахунок без-афіксального словотвору. Так, при конверсії, коли від іменника чи прикметника утворюється дієслово і навпаки, попри явну спорідненість цих слів маємо омоніми – вони розрізняються парадигмою.

dry – *drier* – *the driest*

to dry – *dried, drying*

monkey – *monkeys*

to monkey – *mokeyed*

До неповних омонімів відносять омографи та омофони. Омографи – слова, що збігаються за написанням, та вимовляються по-різному. В англійській

мові це знаходить вияв, у, наприклад, таких словах, як lead [li:d] to show the way to (an individual or a group) by going with or ahead: (вести) та lead [led] a heavy toxic bluish-white metallic element that is highly malleable: Symbol: Pb (свинець); bow [bau] to lower (one's head) or bend (one's knee or body) as a sign of respect, greeting, assent, or shame (вклонятися) та bow [bou] a weapon for shooting arrows, consisting of an arch of flexible wood, plastic, metal, etc. bent by a string (лук). Слова можуть також мати різні наголоси, та в англійській мові це супроводжується і різницею у вимові ненаголошених голосних – present ['preznt] in existence at the moment in time at which an utterance is spoken or written (теперішній) та present [pri'zent] to introduce (a person) to another, esp. to someone of higher rank (представляти).

Оскільки український правопис базується на фонетичному принципі, серед омографів тут можна виділити лише такі, які відрізняються наголосом – деревина – одичне дерево і деревина – матеріал для будівництва та виготовлення різних предметів; сага (жанр давньогерманського епосу) та сага (річкова затока).

Коли слова збігаються у вимові і мають різне написання – це омофони. В англійській мові існує велика кількість таких слів, звучання яких співпало в результаті розвитку фонологічної системи, проте які зберегли традиційну орфографію see/sea, write/right, meet/meat, weak/week, red/read, wring/ ring тощо. Наявність великої кількості омофонів може утруднювати комунікацію, та у кожному випадку контекст допомагає визначити як категоріальну приналежність, так і семантику вжитого слова. Труднощі виникають зі словами, які не мають власного значення (наприклад, прізвища та імена людей Joe/Jo, Stewart/Stuart тощо). Тож для англійця поняття spelling (називання по буквах) набагато більше важить, аніж для українця. В українській мові омофонів зовсім небагато – кілька запозичень з подвоєними приголосними (біль/ білль), та ще у випадках з ненаголошеними е/и, коли імператив дієслова гребти – гребти звучить однаково з іменником у множині гриби. Можливе також співпадіння звучання слів та словосполучень на стику, що зазвичай обіграється у анекдотах та жартах

Вчителька: “Дітки, складіть речення зі словом “ананас” –

Оксанка: “Тато вчора отримав зарплату і купив мені ананас.”

Вчителька “Молодець. Тепер ти, Вовочко.”

Вовочка: “А мій татко всю зарплату пропив.”

Вчителька: “Чекай, чекай, а де ж тут “ананас?”

Вовочка: “А на нас з мамою він чхати хотів.”

Стилістичне використання омонімів для створення гумористичного ефекту (гра слів, каламбури) – це, з одного боку, дуже цікаве джерело для текстів розважального характеру, а з іншого – камінь спотикання для перекладача. Ось як, наприклад, пробує у перекладі Шекспіра Ірина Стешенко вирішити проблему.

MERCUTIO: Nay, gentle Romeo, we must have you dance.

ROMEO: Not I, believe me: you have dancing shoes

With nimble soles: I have a soul of lead
So stakes me to the ground I cannot move

Переклад

МЕРКУЦІО: Ні, любий мій, ти мушиш танцювати.

РОМЕО: О ні! Даруй! Ви в бальних черевиках
І на легкій підошві; а у мене
Нудьга лежить на серці, й мов свинець,
Додолу гне. Я рухатись не можу.

Зміст передано тільки в одному значенні, і гра слів втрачена.

3. Пароніми

Паронімами називаються слова, схожі, але не однакові за формою, переважно утворені від одного і того ж кореня з допомогою різних афіксів (і слова, що випадково зблизилися звучанням чи написанням). Вони належать до одного і того ж лексико-граматичного класу слів і можуть утруднювати спілкування.

physicist n. a scientist who specializes in physics (фізик).

physician n. a person who is legally qualified to practice medicine; doctor of medicine (лікар-терапевт).

politics n. the science or art of political govern- ment.

policy n., pl. – cies. a definite course of action adopted for the sake of expediency, facility, etc.: We have a new company policy, a course of action adopted and pursued by a government, ruler, political party, etc.: our nation's foreign policy.

economical adj. avoiding waste or extravagance; thrifty: an economical meal; an economical use of interior space (економний).

economic adj. pertaining to the production, distribution, and use of income, wealth, and com- modities (економічний).

civic adj. of or pertaining to a city; municipal: civic problems.; of or pertaining to citizenship; civil: civic duties.

civil adj. of, pertaining to, or consisting of citizens: civil life; civil society; of the commonwealth or state: civil affairs.

manifesto n. a public declaration of intentions, opinions, objectives, or motives, as one issued by a government, sovereign, or organization.

manifest n. a list of the cargo carried by a ship, made for the use of various agents and officials at the ports of destination.; a list or invoice of goods transported by truck or train.

logic n. the science that investigates the principles governing correct or reliable inference.

logistics n. (used with a sing, or pl. v.) the branch of military science and operations dealing with the procurement, supply, and maintenance of equipment, with the movement, evacuation, and hospitalization of personnel, with the provision of facilities and services, and with related matters; the planning, implementation, and coordination of the details of a business or other operation.

В українській мові:

громадський – громадянський

економний – економічний
соціальний – соціалістичний
компанія – кампанія
статичний – статистичний
абонент – абонемент

Такі слова звичайно можуть вживатися одне замість другого тільки у мовленні людей, що недостатньо володіють мовою, переважно іноземною. Та практика доводить, що і в мові навіть високоповажних політиків трапляється плутанина з паронімами. Ось, наприклад, кілька зафіксованих “бушизмів” – слів, ужитих президентом США Дж. Бушем замість потрібного пароніма:

“I don’t have to accept their tenants. I was trying to convince those college students to accept my tenants. And I reject any labeling me because I happened to go to the university.” – Today, Feb. 23, 2000 (tenet)

“Anyway, I’m so thankful, and so gracious – I’m gracious that my brother Jeb is concerned about the hemisphere as well.” – Miami, Fla., June 4, 2001 (малось на увазі grateful)

“I think there is some methodology in my travels.” – Washington, D.C., March 5, 2001 (method, methodical)

“We’ve had a great weekend here in the Land of the Enchanted.” – Albuquerque, N. M., May 12, 2003 (New Mexico’s state nickname is “Land of Enchantment”).

Існує поняття ще й так званої міжмовної паронімії. В англійській та українській мовах існують слова, схожі за формою, та відмінні за значенням. Здебільшого це слова інтернаціональні, запозичені як в англійську, так і в українську мову з грецької чи латинської, але в різних значеннях, що й викликає труднощі у розумінні, скажімо, англійських слів українцями і навпаки (advocate, matereil тощо). Про це мова йтиме далі, у розділі “Етимологія”, де розбиратимуться інтернаціоналізми та псевдоінтернаціоналізми, “хибні друзі перекладача”.

Порівнюючи пароніми у двох мовах, можна помітити, що там, де в одній мові є два подібних слова з різними суфіксами, у другій існує тільки одне з обома значеннями, причому в українській мові таких паронімів більше, що, можливо, і призводить до більшої плутанини. Невдалі випадки використання паронімів збирав журнал ПіК (рейтинг ненормативної мудрості)

готський – готичний (Gothic)
алкогольний – алкоголічний (alcoholic)
особовий (займенник) – особистий (речі) (personal)
професійний – професіональний (professional).

Неправильно вживані слова-пароніми – найбільш продуктивне джерело малапропізмів – неправильно вживаних слів, що створюють комічний ефект.

Питання для самоконтролю:

1. Антоніми.
2. Омоніми.
3. Пароніми.

Лекція 9. Фразеологія

ПЛАН

1. Предмет фразеології.
2. Класифікація фразеологізмів.
3. Стійкість і варіативність фразеологізмів.

Література: 1, 2, 3, 4, 9, 13, 14

Поняття і терміни: *фразеологія, класифікація, варіативність.*

1. Предмет фразеології – це сполучення слів, що не утворюються спонтанно у мовленні, а входять у нього як готові блоки з певними значеннями. Часто значення фразеологізму не зводиться до суми значень слів, що входять у нього. Фразеологізмам властива метафоричність та образність, вони можуть належати до стилістично забарвленої лексики (розмовної чи, навпаки, книжної); дослідження цього розділу лексичної системи доводить, що, як і слова, вони можуть входити до синонімічних рядів, як і слова, можуть мати антоніми, як і слова, можуть мати варіанти (поруч із фразеологізмами жорсткої структури є й такі, що мають змінний компонент – тобто алоформу фразеологізму). Визначення фразеологізму як структури, семантично цілісної, відтворюваної у готовому вигляді у мовленні й ідіоматично, є загальноприйнятим. Однак теоретичні дослідження і української, і англійської лексики часто обмежують чи розширюють визначуване поняття ще певними умовами.

2. Як правило, при класифікації фразеологізмів учені нашої країни використовують запропоновану ще в 1977 році російським академіком В. Виноградовим систему виділення з-посеред фразеологічних одиниць трьох основних класів фразеологізмів за ознакою їх вмотивованості чи то збереження словами-компонентами в тій чи іншій мірі значень слів-компонентів. Вчений пропонує виділяти:

а) фразеологічні зрощення – немотивовані одиниці, значення яких нібито зовсім не виводиться зі значень компонентів. Звичайно приводяться приклади таких сполучень, що або мають у своєму складі слово-архаїзм, відсутне в активному словнику сучасного мовця (збити з пантелику, дати одкоша /to rub on the /cut to the quick), або метафоричність виразу настільки відсунула значення слова у складі фразеологізму, що він уже ніяк не асоціюється з первинною денотативною його семантикою – beat about the bush, to rain cats and dogs / пекти раків, у сірка очі позичати. Такі фразеологізми у реченні виступають своєрідним синтаксичним монолітом, не допускають ніякої реструктуризації чи вкраплень у вигляді додаткових означень чи уточнень;

б) фразеологічні єдності – такі фразеологізми, що є семантично неподільними, але загальне значення мовцями все ж таки сприймається як мотивоване, асоціації не стерлися – (передати куті меду, мухи не зобидити,

міняти шило на мило / to be on the seventh heaven of delight, to see red). Такі фразеологізми теж є семантично непо-дільними та синтаксично невідільними, у мовленні з'являються готовими, та метафоричність вислову все ж не доходить крайньої межі;

в) фразеологічні сполучення – один з компонентів є зв'язаним, а інший зберігає своє денотативне значення і легко дешифрується (кидати погляд, пробігти очима, насупити брови / to take to heart, to cast a glance, to shrug one's shoulders). До таких сполучень часто входять слова, що мають обмежену валентність супити можна тільки брови, а shrug вживається виключно зі словом shoulders. Кількість фразеологічних сполучень у такому розумінні надзвичайно велика; сюди звичайно відносять дієслівно-іменні пери-фрази простих дієслів (to give a nod/a glance/a hug; to make haste/ an offer/sense/a promise/a pretence; take a look/a breath/a step/a vote; get a sleep/a nap/a squint – брати приклад/зобов'язання/розгін/ціль; давати приклад/допомогу/пораду; отримати визнання/високу оцінку/перемогу, поставити питання тощо), прикметникові сполучення з постійним епітетом (high life, high water, high treason; hot blood, hot head, hot money; bitter cold, bitter tears; – гарячі почуття, гарячі голови, чорна невдячність, холодний прийом тощо), прийменникові групи з усталеним порядком слів у функції прислівника чи прикметника (by chance, by all means, out of order, out of the ordinary, all of a sudden, with all one's might – з усіх сил, від щирого серця, до речі, у всякому випадку тощо).

They can choose to believe that one of their most trusted professional officers has committed high treason on an unprecedented scale (Clancy).

Невисоким ступенем ідіоматичності характеризуються парні сполучення слів будь-якої частини мови, компоненти яких є або синонімами чи антонімами, або словами спорідненими за значенням у якомусь іншому сенсі. Експресивні та емоційні, вони зустрічаються як в англійській, так і в українській мові, хоча ступінь вмотивованості може бути різним (odds and ends, bag and baggage, by fits and starts, kith and kin / ні сіло, ні впало, день і ніч, руками й ногами, хоч плач, хоч скач).

As for Muriel, that's all dead and past (O'Neill).

З усією повагою до висунутої класифікації все ж не можна не звернути уваги на те, що чіткої межі між цими типами фразеологізмів немає, часто все залежить від поінформованості та ерудиції мовця. Той, хто не знає українських звичаїв, може вважати немотивованим вираз давати гарбуза, to beat about the bush цілком зрозуміле мисливцям, що виганяють зайця з-під куща, тупцюючи навколо, а певні знання з історії мови дадуть ключ і до quick, і до пантелику. Люди, знайомі зі східними мовами, стверджують, що “собаку з'їсти” та “ось де собака заритий” можна доволі легко етимологізувати, якщо допустити, що вони зводяться до запозиченого абсабак – суть справи, знання про суть справи (справді, інші фразеологізми зі словом собака мають варіанти з його синонімом пес (злий як собака/пес, голодний як собака/пес тощо), а два вказані зрощення варіантів не мають.

Для контрастивного дослідження фразеологічної системи мови проблема вмотивованості все ж не настільки важлива, щоб порівнювати фразеологічні одиниці у двох мовах за цією ознакою, тим більше, що у реальному мовленні фразеологізми виявляються не настільки непорушними і можуть піддаватися перерозкладу та семантичному оновленню, особливо у художній літературі.

I'm enjoying myself, – she said. Heloise and I are having the time of our lives, aren't we, Heloise. Just a couple of bugs in a rug (Cheever) (as snug as a bug in a rug)

I can't say if a straw ever saved a drowning man. (Conrad). (A drowning man catches at a straw)

Тоді, коли фразеологізм вмотивований і має в другій мові аналог, що базується на інших асоціаціях, його перерозподіл у мовленні (тобто заміна якогось його одного компонента) призводить до того, що і він мусить відповідно трансформуватися:

I suppose you think I ought to be heartbroken about Muriel – a little coward that's afraid to say her soul's her own, and keeps tied to her father's apron strings! (O'Neill).

Фразеологізм *to be tied to one's mother's apron strings* має аналог в українській триматися за мамину спідницю, тобто бути інфантильним, несамостійним. Та коли маємо заміну *mother* на *father*, то аналог тут не спрацює – батько, як і мати, може носити фартух, але спідниці не носить, отже, при перекладі слід підібрати щось більш доречне для ситуації – за татові штани/татову руку.

Так, наприклад, в англійській мові широко відомі такі сполучення дієслова *give* з віддієслівним іменником (*give a nod, a glance, a shrug, a hug, to make a jump, a shot, to take a gulp, a leap, a breath etc.*), що мають майже граматикалізовану специфіку і служать для вираження однократної дії. Можна сказати, що такі структури характеризуються певним узагальненим значенням; іноді вони розглядаються як граматикалізовані структури, що слугують для вираження більш розчленовано основних граматичних значень. Цікаво, що такі структури в українській мові мають аналоги системно однослівних дієслів із суфіксом *-нути* (гульнути, стрибнути, пальнути, ковтнути, дихнути тощо).

Англійські дієслівно-іменникові перифрази простих дієслів з копонентом *give/offer – take, get* тощо мають додаткове значення стану (пасивний – активний) – *give advice – take advice*, легко співвідносяться з простими дієсловами у активній та пасивній формах *advise – be advised*, але мають більші можливості для уточнення (*give a good, timely, unwanted advice*). Для української мови теж характерні певні види сполучень давати раду, зівка, ляпаса, пораду. Такі сполучення можна вважати перемінно-стійкими з граматичною спрямованістю – тобто такими, що засобами лексики передають значення тієї чи іншої граматичної категорії (хай навіть і такої, що іншого способу, як лексичний, не має – аспектне значення однократності по-іншому, ніж *give + a N*, не виражається).

До фразеологічної системи обох мов відносимо і паремії – прислів'я та приказки, яким також властива відтворюваність і непряма номінація. Звичайно такі мовні утворення стоять у проміжному за вмотивованістю ешелоні фразеології, їх відносять до такого ж типу, як і фразеологічні єдності (two heads are better than one; better later than never / краще пізно, ніж ніколи; одна голова добре, а дві краще). Прислів'я та приказки (паремії) звичайно мають свою національну специфіку і відображають світобачення того чи іншого народу.

Крилаті слова – це стійкі афористичні вирази, що мають фольклорне, але частіше літературне походження, це слова якихсь відомих осіб у критичних чи типових ситуаціях; вони часто перекладаються дослівно (калькуються) і мають у багатьох мовах прямі еквіваленти (the die is cast; after us the deluge, Caesar's wife is above suspicion – жереб кинуто, після нас хоч потоп, дружина Цезаря поза підозрою). Велику групу крилатих виразів становлять крилаті слова і вирази, взяті з біблії – біблеїзми:

an eye for an eye and tooth for a tooth – око за око, зуб за зуб
the salt of the earth – сіль землі
man does not live by bread alone – не хлібом єдиним живе людина
to wash one's hands in innocence – умивати руки
to turn the other cheek – підставити другу щоку
to cast pearls before swine – розкидати перл перед свинями
manna from above – манна небесна
prodigal son – блудний син.

Для контрастивного аналізу фразеології англійської та української мов класифікація фразеологізмів за ознакою їх невмотивованості, безумовно, важлива – тоді, коли за фразеологізмом, крім власне фразеологічного значення, не стоїть нічого більше, годі шукати асоціації у порівнюваній мові, і єдиним критерієм еквівалентності буде експресивність та стилістична маркованість.

Два інші підходи до виділення окремих груп (без особливої уваги до однорідності групи) – структурний та семантичний.

За структурою фразеологізми бувають дієслівними, прикметниковими, прислівниковими та ко- мунікативними. Перші – виступають у реченні еквівалентами дієслова, другі і треті відповідно – прикметника, прислівника. Прислів'я та приказки стоять у функції коментаря до висловлювання чи й до ситуації мовлення, непрямого наказу, повчання.

Дієслівні фразеологізми в англійській мові складають левову частку всіх фразеологічних одиниць. Тут бачимо дієслова руху, мовлення, різноманітних дій, стану тощо. У постпозиції до дієслова може бути різна кількість залежних від нього слів, та загалом увесь вираз еквівалентний дієслову:

to go Dutch
to go into details
to go scot free
to go the way of all fresh
to run into debt
to run one's head into a noose

to run in the same groove
to dance on a tight rope
to cut one's nose to spite one's face
to give lose rein
to wash one's dirty linen in public
to cry wolf
to chatter nineteen to dozen

Українські: бити байдики, з'їхати з глузду, прикусити язика, виходити сухим з води, дати перцю, пекти раків, випасти з голови, попасти під гарячу руку, з'їсти пуд солі тощо.

Відзначимо, що англійському дієслівному фразеологізмові часто можна віднайти дієслівний відповідник в українській мові, хоча власне дієслово може належати до іншого семантичного поля:

to grease one's palm – дати хабара, дати на лапу
to meet the demands – відповідати вимогам
to take pleasure in something – діставати насолоду від
to shake like a leaf – тремтіти, як осиковий лист
to wind one round one's little finger – обкрутити навколо пальця
to take one at one's word – піймати на слові

Іменникові фразеологізми – це, як правило, такі, що мають у своєму складі ядерний іменник та виступають у реченні у функції іменника, як, наприклад англійські *sacred cow*; *baker's dozen*; *blue stocking*; *swan song* *black list* (укр. священна корова; чортова дюжина; синя панчоха; лебедина пісня, чорний список). Ті, що не мають відповідних фразеологічних еквівалентів, передаються описово, хоча можливі і кальки *blind date* – побачення з незнайомою людиною, побачення всліпу; *backseat driver* – непроханий порадник

Perhaps Mr Clinton should look at the way Mrs Thatcher's reputation plummeted (even among the faithful) when she tried to become John Major's back-seat driver (The Economist).

Прикметникові та прислівникові фразеологізми можуть мати у своєму складі як прикметники, так і інші частини мови, та виконують вони роль прикметника (переважно у функції іменної частини складеного присудка) чи прислівника:

high and mighty
stick in the mud
milk and roses
by hook and by crook
by all means
hand in hand

До фразеологічних одиниць належать і кому-нікативні фразеологізми – паремії. Хоча вони не еквівалентні словам, їх відзначає характерна для інших фразеологізмів відтворюваність у мові в готовому вигляді, образність і те, що

загальні їхні значення все-ж таки здебільшого не зводяться до значень їхніх компонентів.

У системі мови прислів'я та приказки займають особливе місце. Прислів'я – це короткий, усталений у мовній практиці, як правило, ритмічно організований вислів переважно повчального характеру, в якому зафіксовано багатовіковий досвід народу, має форму речення (простого чи складного). Приказка – це також короткий вислів, що може мати форму словосполучення чи неозначено-особового чи інфінітивного речення, усталеного та здебільшого повчального. На відміну від прислів'їв, що виражають судження метафорично (It's an early bird that catches the worm, he who pays the piper calls the tune / Рання пташка росу п'є, а пізня слізки ллє; Хто платить, той і замовляє музику), приказки можуть вживатися у своєму прямому значенні.

Паремії англійської та української мов можуть бути подібними за лексичним складом, комунікативним значенням та стилістичним забарвленням, та все ж значна частина і англійських, і українських прислів'їв мають свої особливості, і відповідник у порівнюваній мові часто буває тільки приблизним. При порівнянні паремій характерним є визначення спільного асоціативного значення, аналогічність ситуації, у якій доречним є вживання прислів'я. Ось, наприклад, як можна знайти аналог до англійського прислів'я, визначивши характер ситуації та тип паремії (в даному випадку візьмемо такі, що мають у своєму складі зоонім (назву тварини чи птаха):

ситуація: свій свого не видасть

англійські dog does not eat dog crows do not pick crow s eyes

українське ворон ворону око не виклює

ситуація: не слід сунутися у чуже товариство

англійське geese with geese and women with women

українське знайся кінь з конем, а віл з волон

ситуація: люди часто забувають, якими були в молодості

англійське old cow thinks she was never a calf

українське забув віл, коли телям був

ситуація: не слід нехтувати малим, коли велике недосяжне

англійські a bird in the hand is worth two in the bush a sparrow in hand is worth a pheasant that fly by

українське краще синиця в жмені, ніж журавель у небі

ситуація: людина мусить поводитися відповідно до товариства, в яке потрапила

англійське with foxes we must play the fox

українське між вовками по-вовчому вий

ситуація: тільки активність (робота) дасть засоби для життя

англійське the dog that trots finds a bone

українське вовка ноги годують

ситуація: подарунок є подарунок, не слід присікатися

англійське you should not look into the gift horse's mouth

українське дарованому коню в зуби не дивляться

ситуація: кожному своє, не слід очікувати несподіваних побажань

англійське *the sow likes bran better than roses*

українське кому що, а курці просо

ситуація: людину у скруті навіть слабкий допікає

англійське *flies go to a lean horse*

українське на похиле дерево і кози скачуть

ситуація: хоч якийсь зиск отримати у несприятливих умовах

англійське *what can you get of the cat but her skin?*

українське з поганої вівці хоч вовни жмут

Так, однією з характерних рис українських прислів'їв є те, що значна кількість повчальних елементів мають іронічний характер (бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте; не спіши поперед батька в пекло; гуртом легше й батька бити; пішов батько навпростець – не скоро повернеться; аж на небі чутно, як мухи кашляють; лаяв заєць вовка, тільки вовк того не чув; в гостях і жук м'ясо тощо).

Прислів'я та приказки можуть (і часто стають) джерелом фразеологізмів дієслівної чи іменної структури, у мовленні вони вживаються вже як окремі дієслівні чи іменні фрази:

pay the piper to pay the cost of something; to bear the unfavorable consequences of one's actions or pleasures.

У мовленні часто вживаються лише фрагменти прислів'їв, створюючи ефект алюзії – адже такі одиниці зазвичай добре асоціюються не просто з прислів'ям, а і з тією ситуацією, тим прагматичним значенням, яке воно має у повному вигляді. Оновлення (осучаснення) прислів'я чи просто фразеологізму, прив'язка його до будь-якої конкретної ситуації, буквализація компонентів і порушення усталеної структури робить його ще більш експресивним:

Cook arrived with coffee, and put down the tray with the air of a camel exhibiting the last straw. (Priestley) (від прислів'я *it is the last straw that broke the camel's back*) (в українській мові – остання крапля від прислів'я остання крапля переповнює чашу терпіння).

Do you think it would have been a success if I'd done what you wanted me to? We were dashed uncomfortable in the frying pan but we should have been a damned sight worse off in the fire (Maugham) – перерозкладення фразеологізму *out of the frying pan into the fire* (free of one predicament but immediately in a worse one) – з вогню та в полум'я, з дощу та під ринву).

Однак, що написано на офіційному сервері Верховної Ради, того сокирою не вирубаєш (ПіК, № 8. 2003) (написане пером сокирою не вирубаєш) – маємо оновлення фразеологізму, з урахуваннями еволюції способів запису інформації).

Усі троє багатіють думкою посісти крісло Президента (ПіК, № 8. 2003) (алюзія Дурень думкою багатіє).

3. Стійкість і варіативність фразеологізмів

Однією з характерних рис фразеологізму називають стійкість його структури, повторюваність у одній і тій же готовій формі. У той же час значна

кількість фразеологізмів має по кілька варіантів, причому змінними бувають не тільки граматичні форми компонентів, а й самі компоненти:

not to care a bit (a brass button, a button); not to care (give) a curse, a damn, a darn, a dern, a fig, a hang, a hoot (in hades), a pin, a rap, a rush, a straw, a tinker's curse, a tinker's damn, a whoop, tuppence, a blank in hell, a cent, a continental, a red cent for (мені байдуже, мене це не обходить, мені начхати, наплювати плюс сучасні сленгізми – мені паралельно, по барабану, фіолетово тощо)

as pale as a corpse/ghost/muffin/sheet/statue/ashes /death/ivory/paper блідий, як полотно/смерть/стіна

Часто у одного і того ж фразеологізму є значна кількість варіантів. Такі, наприклад, фразеологізми як

to give oneself /assume/put on airs

to be/get/on the high horse

to be on the high ropes

to get too big for one's shoes/boots

to look down one's nose at

to put on frills

to turn up one's nose

to put on side

об'єднує значення “гордувати, величатися, напускати пиху, задирати носа, гнути кирпу”. Синонімічні по денотату, однак, останні п'ять є розмовними, причому to put on side взагалі помічене як сленгове.

за царя Гороха, за царя Панька;

ні богу свічка ні чортові/лукавому/кочерга/каганець.

У мовленні стійкість фразеологізму часто є умовною – він може доповнюватися іншими елементами, реструктуруватися, мати інтенсифікатори, досить часто використовуються лише фрагменти того чи іншого фразеологізму, причому такому перерозкладеінню (чи вільному вживанню жорсткої усталеної структури) можуть підлягати і крилаті вирази у тому числі:

As Ellie prophesied, there was far more fuss on her side. We'd stirred up a regular hornet's nest of trouble (Christie) – фразеологізм to stir up a hornet's nest (розворушити осине гніздо) поширений інтенсифікатором regular (справжнє) та уточненням of trouble.

Давно нема маркізи Помпадур, і ми живем уже після потопу (Ліна Костенко) (після нас хоч потоп).

Слід зазначити, що така реструктуризація фразеологізму досить часто використовується як стилістичний прийом – фразеологізм як одиниця мови має властивості шаблону, часто експресивність його умовна, певною мірою “зачовгана” тривалим вжитком. І от тоді з'являються такі, наприклад, варіації як:

Але ж у дарованого коня карієсу не шукають, до того ж “кіношку” у будь-який момент можна зупинити добре перевіреним способом – фінансовим заморожуванням (ПіК, № 21. 2004) (дарованому коню в зуби не дивляться).

З точки зору порівняння фразеологічних систем цікавим видається вивчення семантичних груп фразеологізмів. Концептуально фразеологізми, що базуються на тих чи інших видах діяльності, природно відображають географічні та історичні умови розвитку народу. Так, Англія – острівна країна з м'яким вологим кліматом, що залежить від моря і морської професії – тож маринізми та фразеологізми, у яких використовується погодна лексика, займають важливе місце. Етніміми у фразеології – теж складова географічного положення та історичних зв'язків країни. Зоосемічні та ботанічні елементи так само певною мірою відмінні. Створення певного образу, акцентуація якості, інтенсивності дії чи процесу в англійській та українській мовах іде у подібних, сумірних напрямках, але часто базується на інших елементах.

Розглянемо кілька семантичних груп фразеологізмів.

Соматичні, тобто такі у складі яких є назва частини людського тіла:

hand

at hand within reach

at the hand or hands of by the action of

by hand by using the hands, as opposed to machines

change hands to pass from one owner to another

come to hand to come within one's reach or notice

eat out of one's hand to be totally submissive to another; be very attentive or servile

force one's hand to prompt a person to take immediate action or to reveal his or her intentions

from hand to hand from one person to another

from hand to mouth improvidently, with nothing in reserve

give one's hand on or upon to give one's word;

seal a bargain by or as if by shaking hands

hand and foot so as to hinder movement:.

hand and glove, hand in glove very intimately associated

hand in hand closely associated; concurrently

hand over fist speedily; increasingly

hands down effortlessly; easily

hands off! don't touch, strike, or interfere! keep away from!

hands up! hold your hands above your head! give up!

hand to hand in direct combat; at close quarters

have a hand in to have a share in; participate in

have one's hands full, to have a large or excessive amount of work to handle; be constantly busy

hold hands to join hands with another person as a token of affection

in hand under control, in one's possession

join hands to unite in a common cause; combine

keep one's hand in to continue to practice

lay one's hands on to obtain; acquire; to seize, esp. in order to punish

lend or give a hand to lend assistance; help out

lift a hand to exert any effort
 off one's hands out of one's charge or care; successfully completed; finished
 on all hands, on every hand by everyone; universally; all around
 on hand in one's possession
 on or upon one's hands under one's care or management; as one's
 responsibility
 on the other hand from another side or aspect
 out of hand beyond control
 shake hands to clasp another's hand in greeting, congratulation, or agreement
 show one's hand to disclose or display one's true intentions or motives
 sit on one's hands to be unenthusiastic or unappreciative; fail to applaud
 take a hand in to take part in; participate in
 take in hand to undertake responsibility for; assume charge
 throw up one's hands to admit one's inadequacy, exasperation, or failure;
despair
 tie one's hands, have one's hands tied to render one powerless to act thwart
 tip one's hand to reveal one's plans or intentions before the propitious time.
 to hand within reach; accessible or nearby in one's possession
 try one's hand (at) to test one's skill or aptitude for turn or put one's hand to to
 set to work at;
 busy oneself with wash one's hands of to disclaim any further responsibility
 for with a heavy hand with severity;
 oppressively a high hand in an arrogant or dictatorial manner;
 arbitrarily (під рукою, чужими руками жар загрібати, переходити з рук в
 руки, попасти в руки/до рук, з рук в руки, потиснути руку, взяти у свої руки,
 докласти рук, зв'язувати руки, викручувати руки, тверда рука, відбиватися
 руками й ногами, підняти вгору руки, руки опускаються, на руках, руки геть,
 мати на руках, мати руку в міністерстві тощо)
head
 come to a head to suppurate, as a boil; to reach a crisis; culminate
 get one's head together Slang, to have one's actions, thoughts, or emotions
 under control or in order
 give someone his or her head to permit someone to do as he or she likes allow
 someone freedom of choice
 go to someone's head to make someone dizzy or drunk; overcome one with
 excitement
 hang one's head, hide one's head to become dejected or ashamed
 head and shoulders far better, more qualified, etc.; superior
 head over heels headlong, as in a somersault
 heads up! Informal. be careful! watch out for danger!
 head to head in direct opposition or competition:
 keep one's head to remain calm or poised, as in the midst of crisis or
 confusion.
 keep one's head above water to remain financially solvent

lay or put heads together to meet in order to discuss, consult, or scheme
lose one's head to become uncontrolled or wildly excited
make head to progress or advance, esp. despite opposition
make heads roll to exert authority by firing or dismissing employees or subordinates

not make head or tail of to be unable to understand or decipher

off the top of one's head candidly or extemporaneously

one's head off extremely; excessively

on one's head as one's responsibility or fault

out of one's head or mind insane; crazy

over one's head beyond one's comprehension, ability, or resources

over someone's head to appeal to someone having a superior position or prior claim

pull one's head in to keep quiet or mind one's own business; shut up

take it into one's head to form a notion, purpose, or plan turn someone's head to cause someone to become smug or conceited (гарячі голови, голови полетять, з хворої голови на здорову (перекладати), заморочити голову, накласти головою, відповідати головою, не брати дурного в голову, в голові не вкладається, сушити голову, вбити (собі) в голову, на голову вище, з голови до п'ят, хоч кілок на голові теши, з головою поринати, втратити голову/не втрачати голови, за дурною головою і ногам немає спокою – цікаво, що певні англійські фразеологізми, що мають у своєму складі соматичний компонент, мають еквівалентом слово, що називає функцію цього органа – спадати на думку, зтямити, несповна розуму)

face

face to face facing or opposite one another

face to face with in close proximity to; narrowly escaping; confronting: face to face with death.

fly in the face of to act in defiance of (authority, custom, etc.).

get out of someone's face (usually used imperatively) Southern U. S. go away!; leave. Slang. to stop bothering or annoying someone

in the face of in spite of; notwithstanding

lose face to suffer disgrace, humiliation, or embarrassment

make a face to grimace, as in distaste or contempt

on the face of it to outward appearances; seemingly

put on a boldface to give the appearance of confidence or assurance

save face to avoid disgrace, humiliation, or embarrassment

set one's face against to disapprove strongly of; oppose

show one's face to make an appearance; be seen

to one's face in one's presence; brazenly; directly

(обличчя не часто входить до складу фразеологізмів, тут їх еквівалентами є такі, до складу яких входять частини обличчя сказати прямо в очі, ховати очі, геть з очей, носа не показувати)

nose

count noses to count the number of people in attendance

cut off one's nose to spite one's face to create a disadvantage to through one's own spiteful action

follow one's nose to go forward in a straight course to guide oneself by instinct

keep one's nose clean to behave oneself; avoid trouble or scandal

keep or put one's nose to the grindstone to work, study, or practice hard and steadily or to cause someone, to do so

lead or lead around by the nose to exercise complete control over; dominate totally

look down one's nose at to regard with disdain or condescension.

on the nose Informal. precisely, correctly, or perfectly, exactly on time

pay through the nose to pay an excessive price

put someone's nose out of joint to annoy or irritate greatly, to supersede a person in another's regard, devotion, etc., to thwart someone; spoil someone's plans

rub someone's nose in to persecute or tease someone persistently about; nag someone about

turn up one's nose at to regard with contempt; scorn under someone's (very) nose plainly visible to; in full view of; in bold defiance of (сунути свого носа, відвертати носа, задирати носа, носа не показувати, та дієслова винюхувати, рознюхувати)

lip

bite one's lip or tongue to repress one's anger or other emotions

button one's lip Slang. to keep silent, to refrain from revealing information

hang on the lips of to listen to very attentively

keep a stiff upper lip to face misfortune bravely and resolutely

smack one's lips to indicate one's keen enjoyment or pleasurable anticipation of (молоко на губах не обсохло, на всю губу, губу закопилювати, з піною на губах, наче медом по губах, робити з губи халяву)

cheek

cheek by jowl in close intimacy; side by side

(with) tongue in cheek ironically or mockingly; insincerely

shoulder

cry on someone's shoulder to reveal one's problems to another person in order to obtain sympathy

put one's shoulder to the wheel to work energetically toward a goal

rub shoulders with to come into association with; mingle with

shoulder to shoulder side by side; with united effort

straight from the shoulder without evasion; directly; candidly

(рубати з плеча, пліч-о-пліч, підставити плече, взяти на плечі тощо)

leg

leg up a means of help or encouragement; assist; boost

not have a leg to stand on to lack a valid or logical basis for one's argument or attitude

on one's or its last legs just short of exhaustion, breakdown, failure, etc.

pull someone's leg to make fun of someone; tease; to deceive someone; trick someone.

shake a leg Informal. to hurry up

stretch one's legs to take a walk; get some needed exercise after prolonged sitting (розім'яти ноги, простягнути ноги, взяти ноги на плечі)

finger

burn one's fingers to suffer injury or loss by meddling or by acting rashly

give (someone) the finger Slang. to express contempt for by or as by the obscene gesture of pointing the middle finger upward while folding the other fingers against the palm

have a finger in the pie to have an interest or share in something; to meddle in something.

keep one's fingers crossed to wish for good luck or success, as in a specific endeavor

lay or put one's finger on to indicate exactly; remember, to discover; locate

not lift a finger to make not even a small attempt; do nothing

slip through one's fingers to elude one, as an opportunity not taken; escape

snap one's fingers (at) to exhibit disdain or contempt (for)

twist or wrap around one's little finger to exert one's influence easily or successfully upon

(попав пальцем у небо, пальцем не поворухнути, крізь пальці дивитися, мізинця не вартий)

ear

be all ears Informal. to give all one's attention; listen

bend an ear to listen attentively

bend someone's ear Informal. to talk to someone uninterruptedly and often so as to induce boredom

by ear without reference to written or printed music

fall on deaf ears to be disregarded; pass unheeded

give ear, lend an ear to pay attention; listen carefully

go in one ear and out the other to be heard but ignored; be put out of mind

have one's ears on Slang. to be listening through earphones to a radio, cassette player, telephone communication, or the like.

have or keep one's ear to the ground to keep well-informed about current trends; be shrewd or astute

pin someone's ears back Slang. to give a person a sound beating; defeat a person utterly

set by the ears to cause to dispute or quarrel.

set on one's ear or ears to excite or stir up; shock; amaze

turn a deaf ear to to refuse to listen to or consider (a request, petition, etc.)

up to one's ears deeply involved or occupied to full capacity

wet behind the ears immature; naive; green

(вуха в'януть, вішати локшину на вуха, за вуха тягти, до вух дійти, за вуха не відтягти, і вухом не вести, і за вухом не свербить, сказати на вухо, вухо

ріже, аж за вухами лящить, мати довгі вуха, по самі вуха, почути краєм вуха, пропустити повз вуха, усміхатися до вух, нашорошити вуха, ведмідь на вухо наступив)

throat

cut one's own throat to bring about one's own ruin

jump down someone's throat Informal, to disagree with, criticize, or scold overhastily.

lump in one's throat a tight or uncomfortable feeling in the throat, as a reaction to an emotion:

ram or force (something) down someone's throat Informal. to force someone to agree to or accept (something).

stick in one's throat to be difficult of expression; cause to hesitate

(поперек горла стати, не лізти в горло, взяти за горло, на все горло, по горло, горло дерти, наступити на горло)

tongue

find one's tongue to regain one's powers of speech; recover one's poise

give tongue to utter one's thoughts; speak

hold one's tongue to refrain from or cease speaking; keep silent

lose one's tongue to lose the power of speech, esp. temporarily

on the tip of one's (or the) tongue on the verge of being uttered, nimble to be recalled; barely escaping one's memory

slip of the tongue a mistake in speaking, as an inadvertent remark

(плескати язиками, прикусити язика, на язиці, язик до Києва доведе)

tooth

by the skin of one's teeth barely

cast or throw in someone's teeth to reproach someone for (an action)

cut one's teeth on to do at the beginning of one's education, career, etc., or in one's youth

in the teeth of so as to face or confront; straight into or against, in defiance of; in opposition to

long in the tooth old; elderly

put teeth in or into to establish or increase the effectiveness of

set one's teeth to become resolute; prepare for difficulty

set or put one's teeth on edge to induce an unpleasant sensation, to repel; irritate

show one's teeth to become hostile or threatening; exhibit anger

to the teeth entirely; fully

(зціпити зуби, вишкірити зуби, мати зуб на когось)

arm

an arm and a leg a great deal of money

arm in arm with arms linked together or intertwined

at arm's length not on familiar or friendly terms; at a distance.

in the arms of Morpheus asleep

on the arm Slang. free of charge; gratis

put the arm on Slang. to solicit or borrow money from; to use force or violence on; use strong-arm tactics on

twist someone's arm to use force or coercion on someone.

with open arms cordially; with warm hospitality

(викручувати руки, руками й ногами)

knee

bring someone to his or her knees to force someone into submission or compliance.

cut (someone) off at the knees to squelch or humiliate (a person) suddenly and thoroughly

on one's or its knees in a supplicatory position or manner, in a desperate or declining condition

(поставити/ставати на коліна)

hip

shoot from the hip Informal. to speak or act bluntly or rashly, without deliberation or prudence:

smite hip and thigh to attack unmercifully; overcome

Порівнюючи англійські соматичні фразеологізми з українськими, бачимо, що значна кількість їх має відповідники в українській мові, хоча далеко не всі. А ось, скажімо, фразеологізми зі словом heart дуже часто відповідають українським зі словом душа:

at heart in reality; fundamentally; basically (в душі)

break someone's heart to cause someone great disappointment or sorrow, as to disappoint in love (розбити серце)

by heart by memory; word-for-word (напам'ять)

cross one's heart to maintain the truth of one's statement; affirm one's integrity (їй-богу)

do someone's heart good to give happiness or pleasure to; delight

eat one's heart out to have sorrow or longing dominate one's emotions; grieve inconsolably (кряти душу)

from the bottom of one's heart with complete sincerity (з глибини душі)

have a heart to be compassionate or merciful (бути милосердним)

have at heart to have as an object, aim, or desire (в душі)

have one's heart in one's mouth to be very anxious or fearful

have one's heart in the right place to be fundamentally kind, generous, or well-intentioned

heart and soul enthusiastically; fervently; completely (душею і серцем)

in one's heart of hearts in one's private thoughts or feelings; deep within one (в глибині душі)

lose one's heart to fall in love with (прикипіти серцем/душею)

near one's heart, close to one's heart of great interest or concern to one (до душі)

not have the heart to lack the necessary courage or callousness to do something (не вистачати духу)

set one's heart against to be unalterably opposed to (з душі верне)
 set one's heart at rest to dismiss one's anxieties (заспокоїти серце)
 set one's heart on, have one's heart set on to wish for intensely; determine on
 take heart to regain one's courage; become heartened (зібратися з духом)
 take or lay to heart to think seriously about; concern oneself with
 to one's heart's content until one is satisfied; as much or as long as wishes (від

душі веселитися тощо)

wear one's heart on one's sleeve to make one's intimate feelings or personal affairs known to all; to be liable to fall in love; fall in love easily

with all one's heart with earnestness or zeal, with willingness; cordially (від щирого серця).

В той же час кількість фразеологізмів із ключовим словом soul в англійській мові значно менша. Порівняймо:

душа болить	not a living soul
бісова душа	not a soul to be seen
відкрита душа	poor old soul
горить душа	true soul of Japan
душа в душу	he's the very soul of discretion
душа в п'яти (втекла, сховалася)	bless my soul/upon my soul
душа геть	(surprise)
душа не на місці	keep body and soul together
душа перевертається	bare on's soul
душа співає	sell your soul to the devil
сохне	
стала на місце	
тішиться	
жива душа	
заяча душа	
пропаща душа	
скільки душа забажає	
з дорогою душею	
кривити душею	
над душею	
відлягло від душі	
гірко на душі	
з душі верне	
з каменем на душі	
зняти камінь з душі	
легко на душі	
ні живої душі	
посвітлішало на душі	
брати за душу	
брати гріх на душу	

виливати душу витрясти душу віддати богу душу лізти комусь у душу (з чобітьми) зігріти душу краяти душу надривати душу ні за цапову душу проймаєти душу як душу (люби як душу, тряси як грушу)	

Фразеологізми інших семантичних груп теж можуть мати як спільне, так і відмінне. У групі фразеологізмів із метеорологічним компонентом метафоричний перенос значення в англійській та українській мовах може збігатися, а може йти різними шляхами, у зв'язку з асоціаціями у кожній мові. У групі фразеологізмів зі словом *wind* – *how the wind blows or lies, in the teeth of the wind, in the eye of the wind, in the wind's eye, in the wind, off the wind, on the wind, on a wind, sail close to the wind, sail close on a wind, take the wind out of one's sails, between wind and water* більшість одиниць відображають особливості менталітету жителів морської острівної держави; в українській маємо відповідники – знати, звідки вітер дує, проти вітру (хоча скоріше проти течії), але є і свої вітер в голові, в кишнях, тримати ніс за вітром, шукай вітру в полі, не кидати слів на вітер, наче вітром здуло, свіжим вітром повіяло, яким вітром при- несло, хилитися од вітру тощо.

Rainy day в англійській фразеологічній системі синонімічний *black day*, в українській же з її посушливим кліматом дощ не викликає ніяких негативних асоціацій, у такому значенні вживається лише чорний день.

Так само є спільне та відмінне і у фразеологізмах із зоосемізмами, ботанізмами тощо.

Зрозуміло, що назви етнонімів у складі фразеологізмів теж будуть дещо відмінними:

it's Greek to me – китайська грамота

Indian summer – бабине літо

Цікаво, що у фразеології ще з часів англо-голландської конкуренції на морях та війн XVII ст. існує значна кількість фразеологізмів зі словом *Dutch* – *Dutch auction* (такий аукціон, що почи- нається з високих цін, а закінчується хоч би якою, аби знайшовся покупець), *Dutch comfort* (слабка втіха), *Dutch concert* (спів, коли кожен співає, як уміє) *Dutch consolation* (слабка втіха), *Dutch defense* (удаваний захист), *Dutch feast* (бенкет, на якому хазяїн стає п'яним раніше гостей), *Dutch treat* (гулянка вскладчину), *Dutch reckoning* (рахунок, який трактирник збільшує в разі протесту відвідувача проти великої суми), *Dutch courage* (хоробрість напідпитку), *Dutch bargain* (угода, що закінчується випивкою чи угода, вигідна тільки одній стороні). Зневажливе ставлення до

сусідів чи конкурентів характерні для будь-якої мови (в українській є чого стоїш, як турок; у сучасному російському фольклорі таким еталоном недотепкуватості є чукча).

У порівняльних фразеологізмах англійської та української мов основа для порівняння теж часто не співпадає:

as black as a cinder (a crow, crow's wing, as a raven, as coal, as ink, as jet, as soot, as the ace of spades) (чорний як смола, сажа); sober as a judge (тверезий як скельце), good as gold (золото, а не...), snug as a bug in a rug (зручно та затишно); fresh as a daisy (свіжа, як квіточка); bright as a button (блищить, як нова копійка); pale as death (блідий, як смерть); cool as a cucumber (дуже спокійний – з огірочком порівняння йде за ознакою свіжості); keen as mustard (ентузіаст своєї справи); dead a doornail (зовсім мертвий); large as life (як живий); mad as a hatter (mercury made them have hallucinations) (не при своєму розумі); fit as a fiddle (в доброму здоров'ї); bold as brass (безсовісний); pretty as a picture (гарна, як намальована); poor as a church mouse (голий як бубон/миша); hard as nails (черствий, нечутливий, як камінь); drunk as a fiddler/lord/fish (п'яний як чіп, як хлющ тощо); free as air (вільний як вітер); cross (glum, sulky, surly, vicious) as a bear (with a sore head; as cross as nine highways, as cross as two sticks) (злий як собака); as slippery as an eel (верткий, мов в'юн); as deaf as an adder (as a post, as a stone) (глухий, мов пень); as sound as a bell (дужий, як віл); as soft as butter (down, velvet) (м'який, як пух/віск/шовк); as wet as a drowned rat (мокрый як хлющ); as old as hills (as time) (старий як світ).

Власні імена у складі фразеологічних зворотів, прислів'їв, приказок характерні для української мови, мають мало відповідників в англійській мові. В українській мові вони рідко мають якийсь прототип, найчастіше вживаються для узагальненого позначення людини – (англійська мова у цій функції використовує займенник one) і часто вживаються для рими:

на бідного Макара всі шишки летять	flies fo to the lean horse
На Миколи та й ніколи	on the Greek calends; when the Ethiopian changes his skin; when the moon turns green cheese
у всякого Мусія своя затія	every cock sings in its own manner
у всякої Федорки свої одговорки	idle folk lack no excuses
що буде, то буде, а ти, Марку, грай	we shall see what we shall see
за царя Панька	When queen Anne was alive
казала Настя як удасться	there's many a slip between the cup and the lip
Кожен Івась має свій лас	tastes differ/ there is no accounting for tastes
на безлюдді й Хома чоловік	among the blind one-eyed man is king
не вмер Данило, так болячка задавила	as broad as it is long / it is six and half a dozen
який Сава, така й слава	crooked stick throws a crooked shadow

Питання для самоконтролю:

1. Предмет фразеології.
2. Класифікація фразеологізмів.
3. Стійкість і варіативність фразеологізмів.

Лекція 10. Етимологія

ПЛАН

1. Класифікація лексики.
2. Асимільоване запозичення.
3. Семантична асиміляція.

Література: 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10

Поняття і терміни: *етимологія, асиміляція, запозичення.*

1. Етимологія – розділ лексикології, що вивчає походження слів у мові. За своїм походженням лексика обох мов має такі пласти:

а) спільна індоєвропейська лексика. Відповідники у двох мовах можуть бути схожими (nose, son, mother, brother /ніс, син, мати, брат) або ж мати розбіжності у звуковій формі, що відбивають історичні фонологічні процеси, які у двох мовах проходили по-різному (three, full, apple / три, повний, яблуко). До того ж семантичний розвиток теж дав значні відмінності у значеннях слів – нелінгвісту непросто знайти спільне у словах stone і стіна, sit і сидіти, work і вергати, answer і сварити (хоча слово swear залишилося на відчутно близькій асоціативній відстані);

б) у англійській мові питомий германський, а в українській питомий слов'янський елемент;

в) запозичення.

Слова питомі (як індоєвропейського, так і германського в англійській мові та слов'янського походження в українській) належать до базового словника, стилістично нейтральні чи розмовні, а у випадку їх застарілості належать до книжної лексики. У запозичень, залежно від того, коли запозичення увійшло до мови і наскільки воно асимільоване, статус і стилістична маркованість можуть бути різними.

Для контрастивного вивчення статус іншомовного слова та специфіка семантики і вживання запозичень є важливою і має певні особливості у двох порівнюваних мовах.

Запозичення у мові з'являлись протягом всього процесу її розвитку. Джерела запозичень були різними, як різними були і причини появи у мові іншомовних лексем. Так, процеси християнізації в англійській мові дали значний латинський елемент для позначення понять даної доктрини і релігійних ритуалів, що цілком закономірно, адже у язичницьких віруваннях не було відповідних понять. В українській мові цю нішу заповнили грецизми, та якщо подивитися глибше, то багато латинських слів, запозичених англійською мають грецьке походження (єпископ і bishop, апостол і apostle) і спорідненість таких слів теж досить прозора.

Закономірними є запозичення із мов сусідніх народів, запозичень, отриманих внаслідок завоювань (французькі в англійській, полонізми чи

тюркізми в українській). Новітня історія розвитку мов дала потужний пласт запозичень для позначення нових філософських, економічних, юридичних і технічних понять, явищ та предметів. Ці запозичення мають термінологічний характер, використовуються у спеціальних терміносистемах, у кожній з яких мають чітко визначене значення, проте з розвитком суспільства можуть перетинати чисто термінологічні межі і входити до нейтральної, а іноді і до розмовної сфери вжитку.

Давні запозичення давно асимілювалися у мовах, стали природним її компонентом, увійшли до базового словника і не сприймаються носіями мов як слова іноземного походження (наприклад, слова *street, table, chair, cousin* etc; українські *кума, праця, хлопець, казан, хліб, хворий, хватати*). Пізніші запозичення можуть бути не повністю асимілюваними, мати особливості фонетичного та граматичного характеру.

2. Повністю асимілюване запозичення сприймається природно, входить у регулярну парадигму своєї частини мови, є активним компонентом словотворчих процесів (тобто є базою для подальшої деривації, словоскладення та семантичного розширення) і не має нехарактерних для даної мови звуків.

Запозичені в англійську мову з латинської ще у першому тисячолітті н. е. такі слова, як *dish (discus), cheese (caseus), chalk (calcium), mile (mila passum)*, чи на початку другого тисячоліття скандинавські *skirt, sky, window, fellow, egg, give, they* – та навіть і більш пізні фра-цузькі, такі як *parliament, gentle*, давно стали невід’ємною частиною англійського словника і фактично не мають слів з аналогічним значенням власне англійського походження.

А в українській мові такі слова, як *хлопець, зичити, сподіватися, мешкати, в’язень, застава, пильнувати, блазень, вирок, необачний, прикрий, шаленство, ліжко, кпини* – польського, а *брама, вагатися, влада, власний, ганьба, гасло, замок, постать, праця, смутний, табір* – чеського походження, та вони увійшли до основного лексичного фонду мови, не мають інших найменувань і природно сприймаються як свої, питомі. Те ж саме можна сказати про досить-таки численні тюркізми, так як *торба, батіг, казан, кайдани, отаман, баран, беркут, бугай, кабан, ковбаса, бурлака* – вони так давно запозичені, увійшли до усної народної творчості – народних казок, пісень, дум, що можемо говорити про їх повну асиміляцію.

З іншого боку, в обох мовах існують слова і вирази, що зовсім не є асимілюваними. Це варваризми, що в англійській мові графічно виділяються курсивом, а в українській зберігають (здебільшого) латинську графіку. Значна кількість таких слів належить до книжної лексики і має латинське, італійське чи французьке походження. Слід зазначити, що ці слова входять як до англійського, так і до українського словника – це частина юридичних термінів, а також спеціальних термінів у музичній, медичній та інших терміносистемах: *alter ego, status quo, bona fide, condicio sine qua non, ad hoc, ad infinitum, honoris causa, persona non grata, modus vivendi, mutatis mutandis, vox populi; enfant terrible, tet-a-tet, bon vivant, cordon bleu, merci, Grand Prix; a cappella, andante, presto, consiglieri* тощо.

How could a bona fide poverty lawyer say no? (Grisham).

... you remember that old rhyme... the one that goes “Big fleas... got little fleas... to bite em... and so on and so on... and so on ad infinitum?” (King).

In one way Hopley was just another species of trained dog whose most urgent directives were aimed at preserving Fairview’s well-oiled status quo (King).

“Спосіб голосування визначається не Конституцією, а регламентом, де можна застосувати процедуру ad hoc”, – пояснив Олександр Мороз (УМ, 07.06).

А кроманьйонці – це фактично сучасний вид homo sapiens (людина розумна) (День, 07.06).

У той же час в українській мові багато з таких запозичень, хоч і фіксуються словниками іншо- мовних слів як варваризми у їх висхідній формі, у щоденному вживанні проходять стадію графічної асиміляції, як, наприклад:

Демонтовані ворота де-юре були оприбутковані як цілісна металева конструкція і відправлені на склад; де-факто ж їх порізали на шматки вагою від трьох до десяти тонн (УМ, 07.06)

Працюючи над власним варіантом “Пісні...”, я вирішила її виконувати а капела, щоб слухачів від тексту не відволікала мелодія (День, 11. 00)

І, як бажають школярам в їхніх альма матер, успіхів вам у навчанні та побільше поваги до своїх вчителів (УМ, 06.06).

Частково асимільоване запозичення може мати певні відхилення у звуковій формі, входженні у граматичну парадигму тієї чи іншої частини мови, словотвірних можливостях тощо.

Часткова асиміляція спостерігається тоді, коли слово:

а) зберігає фонетичні особливості мови, з якої воно запозичене. Так, в англійській мові значна частина пізніх французьких запозичень має наголос на останньому складі (police, machine), німий приголосний у кінці (ballet, coupdetat) та звук z (garage, bourgeois). Ці особливості нехарактерні для слів питомих, чи тих, що повністю асимілювались у мові. Українські слова іншомовного походження, хоч і можуть зберігати наголос мови-джерела, мало відрізняються фонетично від слів українських, де наголос не є фіксованим (пор. кіно/село). Фонетичні особливості мови-джерела спостерігаємо тільки у частини французьких запозичень, де після б, п і в зберігаються нехарактерні для української мови звуки: бюро, карбюратор, вестибюль, пюре тощо.

б) Часткова асиміляція слова, що виявляється у граматичних обмеженнях на вживання слова, характерна для української мови і дуже мало виявлена у англійських запозичень.

В англійській мові існує група іменників, запо- зичених з латинської мови ще у XVI-XVII ст., що зберігають латинські закінчення множини radius, bacillus, cactus, coccus; datum, colloquium, auditorium, memoran dum – radii, bacilli, cacti, cocci; data, colloquia, auditoria, memoranda. Ці слова переважно належать до лексики книжної; тоді, коли вони входять у широкий вжиток (як, напри- клад, radius чи cactus), то отримують англійські закінчення і, можна сказати, стають повністю граматично асимільованими – radiuses, cactuses. Що стосується переважної частини інших запозичень, то вони легко вписуються у

парадигми будь-якої частини мови навіть тоді, коли мають фонетичні особливості мови-джерела.

Have you rendezvoused the Ice Hunter (Cussler).

В українській мові частково асимільовані слова можуть мати обмеження на відмінювання (це стосується тих іменників, що не мають відповідних звуків у закінченнях українських іменників (-у,-і) та частини запозичень, що мають кінцеві -о, та -е: ноу-хау, рандеву, джакузі, метро, авокадо, галіфе, портмоне). Вони також не приймають закінчень для позначення множини.

Українські запозичені іменники, що закінчуються на приголосний досить легко вписуються у парадигму другої відміни:

Після того, як всюдисущий у Києві Віктор Некрасов “засвітив” садибу на Узвозі, 13 нарисом “Дім Турбіних” в “Новом мире”, не відвідати дім Булгакових стало моветоном (УМ, 06.06).

Ми вже бачили багато сіквелів: наприклад, “Міцний горішок-2” (УМ, 05.06).

Запозичене слово може втратити ознаки гра- матичної форми слова. Так, наприклад, бактерія (лат. *bacteria* множина від *bacterium*) – при запозиченні набуває граматичного значення однини, а форма множини вкладається у систему іменників I відміни. Чіпси, джинси та памперси отримали українські закінчення множини попри вже наявну в англійській формі (*chips, jeans, rappers*) флексію з відповідним значенням.

Оскільки дієслово завжди оформлюється суфіксами, то дієслова іноземного походження граматично мало чим відрізняються від слів питомих – моніторити, рикошетити, лобіювати.

в) Запозичення в українській мові також можуть мати обмеження у словотворі (хоча тут вони менш виражені бордо – бордовий, темно – бордовий, але хакі, ноу-хау, от кутюр, прет- а-порте). У розмовному чи неофіційному мовленні словотворчі обмеження поступово зникають, від іменників та прислівників утворюються прикметники, дієслова тощо.

Фольклорні співаки цим самим ідуть на популяризацію того, що виконують винятково самі, тобто традиційної (переважно акапельної) пісні, що вони вимушені це робити (УМ, 06.06) – від словосполучення, запозиченого з італійської *a cappella* – а капела – без музичного супроводу.

3. Особливо слід відзначити питання семантичної асиміляції – слова іноземного походження, якщо вони позначають якесь явище чи предмет, характерний тільки для мови-джерела, і завжди мають “екзотичну” конотацію. Їх іноді називають екзотизмами (регіоналізмами чи етнографізмами). Так, наприклад, запозичення з російської та гінді *knut* і *muzhik*, *nabob* *raja* хоч і вживаються Теккереєм у книзі “Vanity Fair”, вони стосуються тільки російських чи індійських реалій. Такі за-позичення як *Verkhovna Rada*, *hetman* чи *temnyk* не стали в англійській мові словами без українського колориту, отже їх можна вважати семантично не асимільованими (хоча граматично вони можуть мати всі ознаки англійських слів).

До таких регіоналізмів, що не втрачають зв'язку з територією, для якої вони характерні, належать назви рослин, тварин, географічних особливостей, титулів чи соціальних інститутів. Вони запозичуються в інші мови зі збереженням звукової форми, наголосу мови джерела, переважно є частково асимільованими фонетично чи граматично і мають однаковий статус в англійській і українській мовах. Це kangaroo, iguana, baobab, wigwam, rajah, sheikh, kneset, maquis (укр. кенгуру, ігуана, баобаб, вігвам, раджа, шейх, кнесет, макі). Про семантичну асиміляцію можна говорити тоді, коли слово набуває метафоричного переосмислення:

In the city he naturally gravitated to the life of a vagrant, one of the invisible men of the concrete jungle – unnoticed, friendless, safe (Koontz) (укр. кам'яні джунгли, бізнес-леді, уряд камікадзе)

Мене давно цікавила східна музика. Якось так сталося, що з'явилися у мене інструменти – тамбак, ситар, тамбур і даф (УМ, 06.06).

Деякі з таких запозичень можуть асимілюватися повністю, якщо поняття, позначене цим словом, набуває поширення за межами регіону: parliament – парламент, shampoo – шампунь, ketchup – кетчуп.

Запозичення іншомовного слова має певні обмеження – так, якщо слово багатозначне, то при запозиченні воно може вживатися тільки в одному чи двох значеннях, наприклад, прикметник legal в англійській мові має принаймні 5 значень:

1. permitted by law; lawful: Such acts are not legal
2. of or pertaining to law; connected with the law or its administration: the legal profession
3. appointed, established, or authorized by law; deriving authority from law
4. recognized by law rather than by equity
5. of, pertaining to, or characteristic of the profession of law or of lawyers: a legal mind
6. Theol. of or pertaining to the Mosaic Law. of or pertaining to the doctrine that salvation is gained by good works rather than through free grace.

Англійське запозичення в українську мову – легальний – має лише перше з перерахованих значень.

Дуже близькими (власне, це і є підвид запозичень) до таких лексичних одиниць є кальки – утворення нового слова, фразеологізму чи нового значення слова шляхом буквального перекладу відповідної іншомовної одиниці. Тут ми маємо:

а) словотворчі кальки sui + cide – само + губство, sub + ject – під + мет (ати);

б) фразеологічні кальки rest on one's laurels – спочивати на лаврах; англ. wet work з російської “мокрое дело”:

Cutter didn't have the balls for wet work, he probably knew that, anil people probably were afraid he'd crack because he just didn't have the nerve (Clancy).

Even the KGB rarely involved itself in “wet work” any longer – a Russian phrase from the thirties, denoting the fact that blood made one's hands wet (Clancy).

Фразеологічні кальки – найчастотніша структура з-посеред так званих крилатих виразів, фраз, часто метафоричних і близьких до прислів'їв чи фразеологізмів структури словосполучення. Як правило, вони мають автора, та мовець, що вживає його, не завжди знає це.

Фр. *apres nous le deluge* – *after us the deluge* – після нас хоч потоп (слова пані Дюбаррі, звернені до Людовіка XV)

Лат. *alea iacta est* – *the die is cast* – жереб кинуто (Юлій Цезар при переході через Рубікон)

the lion's share – лєвова частка (з грецької, з відомої байки Езопа)

в) семантичні кальки – *hot news* – гарячі факти (новини), *hot line* – гаряча лінія.

Adjoining the NMCC is a smaller room in which one can see a set of IBM PC/AT personal computers – old ones with 5.25-inch floppy drives – that constitute the Hot Line, the direct communications link between the American and Soviet presidents (Clancy).

МЗС ввело в дію гарячу телефонну лінію для наших співвітчизників

Детальніше вивчення лексики може дати приклади:

г) напівкальок: *workaholic* – трудоголік

д) псевдокальок, коли внаслідок неправильного поділу на морфеми іншомовного слова чи фразеологізму отримуємо *p'etre pas dans son siette* – бути не в своїй тарілці (у французькій мові слова тарілка (*assiette*) у фразеологізмі немає).

Частина слів, які є в англійській мові запозиченнями з інших мов, перейшли в інші мови, в тому числі і українську. Ці слова можуть зберігати певні особливості мови, з якої вони були запозичені, і певною мірою їх неанглійське походження є досить прозорим. Та, увійшовши в англійську мову, вони дуже швидко з неї були запозичені в інші мови, отже стали мажже інтернаціональними. Це такі слова, як *terrace* (порт.), *banana* (ісп. з африканських мов), *chocolate* та *cacao* (ісп. з мови цент-ральоамериканських індіців), *khaki* (з урду), *ikebana*, *judo*, *karaoke*, *karate* (всі чотири – з японської). В українській мові маємо – тераса, банан, шоколад, какао, хакі, ікебана, дзюдо, караоке, карате. Можна дискутувати, яким шляхом і з якої мови прийшли в українську ці слова, але при всій повазі до, скажімо, японської, все ж можна припустити, що прийшли ці слова саме через їхнє проникнення в англійську, можливо, згодом у російську, а те, що вони проникли також і до багатьох інших мов, дає підстави їх віднести до слів інтернаціональних.

Особливу групу слів в лексичній системі становлять так звані інтернаціональні слова або інтернаціоналізми. Інтернаціоналізми – це здебільшого термінологічні утворення з морфем грецького та латинського походження у різних сферах життя – науки, культури, політики тощо. Їх особливістю є те, що ні в грецькій, ні в латинській мові таких слів не було (скажімо, телефон, організація, інавгурація, консиліум / *telephone*, *organization*, *inauguration*, *consilium*). Такі інтернаціоналізми могли виникати у різних

мовах, та вони мають схожу форму і приблизно однаково звучать в українській та англійській мовах.

З-посеред інтернаціоналізмів та англійських запозичень в українській мові можна виділити такі, які відрізняються за значенням і можуть лише становити труднощі при перекладі, створюючи хибне уявлення про ідентичність значення, в той час коли в українську мову таке слово запозичене лише в одному сенсі (наприклад, *idiom* – ідіома). Англійською це слово, окрім позначення немотивованого фразеологізму, ще означає і стиль, і мову взагалі. Так само *cabinet* – кабінет, коли йдеться про уряд, кабінет міністрів, і шафа спеціальної конструкції з шухлядками. Такі інтернаціоналізми, що збігаються одним із значень і відрізняються іншими значеннями багатозначного слова, називаються частковими інтернаціоналізмами. Сюди входять, наприклад, такі: *construction, address, operation, stress, technical, concern, minister* etc.

Псевдоінтернаціоналізми, значення яких зовсім відрізняються у двох мовах – це класичний приклад хибних (чи фальшивих) друзів перекладача (*accurate, academic, technique, familiar, faculty, scholar, intelligence, composition, anonymous, figure, data, order*).

Псевдоінтернаціоналізми:

renta – вид прибутку з капіталу, землі, майна, який власники регулярно одержують незалежно від заняття підприємницькою діяльністю – *rent* (the money, that someone pays for the use of a room, a house etc);

complexion – the natural colour or appearance of the skin on your face – комплекція – будова тіла;

compositor – someone who arranges letters, pictures etc. On a page before they are printed – композитор – автор музичного твору;

ammunition – bullets, shells, etc. that are fired from guns – амуніція – речі (крім одягу і зброї), які становлять спорядження військовослужбовця;

prospect – a possibility that something you hope for will happen soon;

проспект – а) широка вулиця в місті; б) поширений виклад плану, зміст якої-небудь наукової праці, учбового посібника; рекламна листівка або брошура з описом товару або умов торгівлі;

pathetic – something or someone that is pathetic is so useless, unsuccessful or badly done that they annoy you causing or evoking pity, sympathetic sadness, sorrow, etc.; *pitiful; pitiable*;

патетичний – пристрасний, піднесений, пафосний, притаманний творам літератури, музики, кіно, театру тощо;

sympathetic – willing to try to understand someone else's problems and give them any help they need – симпатичний – який викликає почуття прихильності;

trivial – unimportant or of little value – тривіальний – звичайний, заяложений, позбавлений оригінальності.

Питання для самоконтролю:

1. Класифікація лексики.
2. Асимільоване запозичення.
3. Семантична асиміляція.

Лекція 11. Сленг як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень.

ПЛАН

1. Сленг як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень.
2. Процеси семантичної деривації в українському та англійському сленгу
3. Семантичні особливості перекладу сленгу

Література: 1, 2, 3, 5, 8, 10, 14

Поняття і терміни: *сленг, деривація, семантичні особливості.*

Вивчення сленгу з позицій лінгвокультурології видається надзвичайно плідним, оскільки, на відміну від мовного стандарту, який належить до офіційної культури, сленг є елементом культури неофіційної, сміхової. За словами Д. Ліхачова, сміховий світ є не опозицією світу офіційних відносин, а його зворотною стороною, “антисвітом”. “При цьому антисвіт протистоїть не просто звичайному світу, а ідеальному світу, як диявол протистоїть не людині, а Богу й ангелам”. Символом сміхової культури виступає карнавал, західноєвропейська специфіка якого докладно розглядалася відомим культурологом М. Бахтіним. “Головний герой карнавалу це сміх, який убиває, але водночас і породжує. По суті, сміх тотожний життю з його смертю й народженням. Водночас кожен народ має особливе, специфічне для нього відчуття гумору й комічного, які іноді незрозумілі для інших. У кожному конкретному випадку це пояснюється специфічними для відповідного етносу соціальними чинниками. Якщо європейське (ка-толицьке) суспільство протягом свого розвитку намагалось лише “приборкати” сміхову культуру, обмежуючи її вияви певними періодами (карнавалами “Octoberfest” у Німеччині, “Ferias”, “Fallas” в Іспанії тощо), то в православному суспільстві сміх уважався гріхом. Водночас у вітчизняній культурі існували й досі зберігаються звичаї та обряди, пов’язані зі сміхом та карнавалом. Так, наприклад, за часів Київської Русі існувала певна “процедура” боротьби з нечистою силою, зокрема з лісовиком: “Щоб лісовик не плував, потрібно роздягтися догола, весь одяг струсити, відійти вбік, матюкнутися або розсміятися, поплювати на нечисту силу, а потім одягнутися. Тоді вийдеш” (Обухов). Сміх, так само як і лихослів’я, є свого роду виявленням презирства і небоязні нечистої сили, усуненням від ситуації, піднесенням над нею шляхом її приниження (Аверинцев). Схожі тенденції спостерігаються й у наш час, наприклад, в обрядах, пов’язаних з другим днем весілля, коли гості перевдягаються нареченими, циганами тощо, тим самим висміюючи урочистість та піднесеність подій, що відбулися напередодні. Функції сміху й матюків у цьому випадку виступають своєрідними оберегами для молодят.

За спостереженнями О. Улибіної, своїми психологічними характеристиками сміхова культура відповідає рівню довербального інтелекту, рівню дій і образів, що формується на ранніх етапах розвитку психіки. Напевне,

тому сленг як фрагмент сміхової культури відтворює певні риси, притаманні первісному світом чуттю. Так, наприклад, В. Єлистратов зазначає, що “космосом арго є людське тіло. “Арго по суті мало цікавить решта світу, інформація з нього залучається лише настільки наскільки вона має відношення до тілесного буття. Але потенційно до людського тіла має відношення все, весь світ. Тому арго – це іманентне випробування світу крізь призму людського тіла, мовна спроба зробити весь світ величезним людським тілом. Це сміхове олюднення світу, його “втілення” (рос. “отелеснивание”) ... Світ осміюється через тіло, а відтак перестає бути страшним, чужим. Глибинно арго ... є грандіозною сміховою метафорою тіла” (Єлистратов). Первісне світовідчуття зумовлює існування особливої системи цінностей: цінним є те, що безпосередньо забезпечує виживання людини та продовження роду: фізичні характеристики людини та їхня відповідність або невідповідність нормі, сексуальні стосунки тощо. Інколи первісне світовідчуття виражає себе опосередковано, що виявляється, приклад, у сленгових номінаціях, які позначають особу за належністю до певної раси: людина, що відрізняється кольором шкіри, очей, вимовою тощо, кваліфікується як чужа, а отже, апріорі ворожа, що й відображається у відповідних СЛЮ (сленгових лексичних одиницях) та конотаціях, якими супроводжуються сленгові етноніми, наприклад, укр. хачик жрм; зневажл. ‘вірменин’, лумумба ‘представник негроїдної раси’; англ. God forbid зневажл.,образл. ‘єврей’, jungle bunny зневажл.,образл. ‘представник негроїдної раси, переважно з країн, що знаходяться в тропіках’ тощо.

Змістово й структурно карнавальна культура виявляється настільки подібною до несвідомого, що можна констатувати, що йдеться про той самий феномен (Улибіна). Водночас, якщо під “несвідомим” розуміти насамперед інстинкти людини, то в культурі карнавалу відбувається їх своєрідна взаємодія із законом. Закони та інстинкти, культура та природа за визначенням ворожі одне одному. Культура починається з приборкання природи, оволодіння інстинктами і стримування імпульсів, відмови від безпосереднього чуттєвого задоволення (Фрейд). Саме в цьому напрямку й відбувається її розвиток. Офіційна культура бере на себе функції стримування, встановлення норми і, володіючи остаточними відповідями на всі питання та знанням абсолютних істин, набирає жорсткості й сили. Їй протистоїть “ритуальний сміх ... спрямований на вище: ... висміювали сонце (вищого бога), інших богів, вищу земну владу, щоб змусити їх оновитися” (Бахтін). Результатом такого висміювання є подолання розриву між “офіційною культурою” і особистістю з її несвідомим. Висміяні й принижені цінності стають більш близькими й зрозумілими, а дотримання норм, які було зневажено й зруйновано протягом карнавалу, – більш природним. На думку М. Бахтіна, “сміх має глибоке значення світобачення, це одна з істотних форм правди про світ у цілому, про історію, про людину; це особливий універсальний погляд на світ, що бачить світ інакше, але не менш (якщо не більш) істотно, ніж серйозність”. Екстраполюючи вищезазначене твердження на сленг як один з невід’ємних

складників сміхової культури, можна припустити, що останній формує власну мовну картину світу.

Зважаючи на “синкретичність” цього лінгвального феномену, на те, що в ньому “в один жмут зібрано мову (з усією екстралінгвістичною семіотичною палітрою засобів), побут, соціальні відносини, соціальну та індивідуальну психологію і культуру в найширшому розумінні цього слова” (Єлістратов), доходимо висновку, що для пояснення його природи недостатньо ані вузьколінгвістичних, ані вузько-соціолінгвістичних досліджень. Застосування лінгвокультурологічного підходу до порівняльного вивчення сленгу видається нам надзвичайно плідним, оскільки він спроможний дати системний опис мовних картин світу, у тому числі національних мовних картин світу, які моделюються українським та англійським сленгом.

2. Процеси семантичної деривації в українському та англійському сленгу

Незважаючи на те, що сленг багато хто з дослідників вважає мовною грою, що підтверджується наявністю новотворів, які існують виключно в ньому, на кшталт, коркодитель ‘один з батьків’, pot and pan ‘чоловік (так називає його дружина)’, ball and chain ‘дружина (так називає її чоловік)’, тощо, переважна більшість сленгових лексичних одиниць утворена внаслідок семантичної деривації, тобто використання уже існуючого слова для номінації нового об’єкта (вторинної номінації – термін В. Телія).

Найбільш розповсюдженим для вторинної номінації є мотивування за певними ознаками, коли об’єкт піддано деталізованій інтелектуальній обробці, виділено його ознаки, включено у класифікаційні зв’язки і т. п. Серед таких ознак визначаються наступні:

функція, яку виконує об’єкт номінації і “донор” назви: хліборізка ‘рот’, м’ясорубка ‘рот’, радари ‘вуха’, локатори ‘вуха’, антена ‘вуха’ mush ‘рот’ (вірогідно, від діалектизму “кришити, давити”), hooter ‘ніс’, lamps ‘очі’;

зовнішня ознака (безпосередньо форма предмета, колір, розмір тощо), яку можна спостерігати візуально: жбан ‘голова’, черепок ‘голова’ баняк ‘голова’, макітра ‘голова’, ступа ‘голова’. казан / казанок ‘голова’, каністра ‘голова’, каструля ‘голова’, клуня ‘голова’, чайник ‘голова’, баштан / башта ‘голова’, диня ‘голова’, купол ‘голова’, гарбуз ‘голова’, качан ‘голова’, кавун ‘голова’, глобус ‘голова’, табло ‘обличчя’, шлюз ‘рот’, амбразура ‘рот’, піддувайло ‘рот’, флюгер ‘ніс’, бушприт ‘ніс’, bean ‘голова’, lemon ‘голова’, nut ‘голова’, loaf ‘голова’, knob ‘голова’, block ‘голова’, chump ‘голова’, filbert ‘голова’, gob ‘рот’ (вірогідно, від гальського та ірландського “дзьоб”), onion ‘голова, мізки, здоровий глузд’, crumpet ‘голова, мізки, здоровий глузд’, clock , ‘обличчя’, dial ‘обличчя’, gate ‘рот’, hole ‘рот’, trap ‘рот’, lug ‘вухо’, choppers ‘зуби, особливо штучна щелепа’;

внутрішня ознака-властивість, притаманна об’єкту номінації об’єктивно або на суб’єктивну думку номінатора: криша ‘голова, мізки, здоровий глузд’, дах ‘голова, мізки, здоровий глузд’, шифер ‘психіка’, шарики ‘мізки’, планка ‘психіка, самоконтроль, свідомість’, стріха ‘психіка’, вивіска ‘зовнішній вигляд

або обличчя', мітла 'язик', дуля з рота 'висунутий язик'; hat-rack 'голова', паррег 'голова';

подібність рухів, інших зовнішніх виявів, подібність якостей, внутрішніх властивостей і под. На цьому рівні мотиваційні ознаки не такі очевидні, як у номінаціях на основі зовнішньої ознаки. Визначитися допомагає певний модус фіктивності: "начебто, якби, ніби": кабіна мол. 'голова', злітна смуга 'язик після перепою', рег 'зуб, особливі молочний'.

В окремих випадках установа ознак, які "вмикають" механізм вторинної номінації є, на перший погляд, неможливим. Це пояснюється тим, що об'єкт-донор був сприйнятий неподільно-цілісно (на рівні "добре – погано", "потрібно – не потрібно" – тобто, "первинного бачення"). Переважна кількість сленгових одиниць, створених унаслідок геш- тальт-мотивування (мотивування цілісним образом "за першим враженням") зафіксовано у межах мікрополя "Оцінно-характеризувальні назви" українського й англійського сленгу, представленого лексичними одиницями типу: ляля 'гарний, чарівний – найвищий ступінь захоплення', бомба 'щось неймовірне, сенсаційне', жир / жирос 'дороге, багате, заможно зроблене або обставлене – все найкраще', the dog's bollocks 'щось чудове, гідне високої оцінки', riprin 'щось чудове, неймовірно гарне', the cat's meow / the cat's pyjamas / the cat's whiskers / the cat's nuts / the cat's balls / the cat's ass 'щось або хтось, гідні захоплення', the bee's knees 'щось визначне'.

Схема утворення семантичного деривата виглядає наступним чином:

1) узагальнена ідеографічна віднесеність мотивуючого й похідного значень, донорська і реципієнтна сфери (напр.: живе > неживе);

2) лексико-тематична віднесеність мотивуючого й похідного значень (напр.: живий організм > артефакт);

3) лексичне значення мотивуючого й мотивованого значень (напр.: жучок 'комаха' > 'підслухувальний пристрій');

4) змістовна характеристика семантичних формантів (тієї частини мотивуючої семми, яка, входячи до мотивованої семми, служить для зв'язку між семмами, які перебувають у мотиваційних відношеннях, і є основою для розвитку похідного, мотивованого значення) (жучок 'підслухувальний пристрій': 'маленький розмір' і, як наслідок, 'непомітність');

5) формальна характеристика семантичних формантів (наприклад, у випадку з жучком семантичний формант у структурі мотивуючої семми 'комаха' має статус потенційної семми ('маленький розмір', 'непомітність') у структурі похідної семми 'підслухувальний пристрій' здобуває статус диференційної семми) [Тропіна].

Розглядаючи моделі семантичної деривації, не можна не звернути увагу на регулярність деяких з них, тобто, входження до одних і тих самих парадигм мотивуючих і похідних значень. Наприклад, семантична деривація за моделлю "біоморфізм (тварина, риба, птах, комаха, рослина) > людина", який реалізується, зокрема, у формулах "зооніми > назви особи" або "фітоніми > назви особи". Менш продуктивні формули "зооніми > назви предметів

господарської діяльності людини” та “фітоніми > назви предметів господарської діяльності людини”. Деякі з лексем, утворених внаслідок вторинної номінації, у сленгу виступають як полісемічні, наприклад, коза ‘дівчина, жінка’, коза ‘причіплива, занудлива дівчина’, гірський козел ‘особа кавказької національності, яка спекулює на базарі квітами і фруктами’, козел ‘зрадник, донощик’, козел ‘найобразливіша лайка, адресована особі чоловічої статі, у злочинному середовищі’, фазан ‘китаєць’, фазан ‘недосвідчений злодій’, фазан ‘солдат строкової служби від року до півтора’, жаба ‘негарна людина’, жаба ‘жадібна людина’, жаба ‘двостулковий (із фліпом) мобільний телефон (наприклад, Motorola V50, Samsung A100, LG 5300)’, баклан ‘нечесна, підла людина’, баклан ‘балакуча людина’; pigeon ‘дурень, легковірна людина, яку легко ошукати’, pigeon ‘зрадник, донощик, інформатор’, pig ‘вперта, жадібна, надокучлива людина’, pig ‘людина, яка багато їсть’, pig ‘автомобіль для перевезення озброєного персоналу’.

Ураховуючи те, що кліматичні умови Великої Британії та України докорінно не різняться, не дивно, що донорами виступають тотожні номінації тварин. При цьому деривати в багатьох випадках будуть значно різнитися, наприклад, в українському сленгу лексема баран ‘дурень’, gam ‘чоловік, який виявляє агресію в сексі, спокусник’, роиле ‘сексуально приваблива молода жінка’, куриця / курка зниж. ‘дурна, легкодоступна жінка’ тощо.

Серед сленгових одиниць, які є результатом вторинної номінації, непоодинокі випадки використання власних імен у функції загальних на кшталт капоне ‘італієць’, повний повалій ‘стан сильного алкогольного сп’яніння’, Abdul ‘турок’ тощо. Це явище слід розглядати як різновид метонімії – антономазію (при цьому внаслідок метонімічного переносу у власній назві закріплюється характерна ознака, властива референту, а потім наявність цієї яскравої ознаки створює передумову для метафоризації власної назви).

Перенос найменування може відбуватися за наступними моделями:

1) “назва особи (власна назва)” —> “назва частини тіла”: женя ‘сідниці’, willy ‘чоловічий статевий орган’;

2) “назва особи (власна назва)” —> “назва особи”: андерсен мол. ‘брехлива особа’, Mick ‘ірландець’, plain Jane ‘неприваблива жінка’;

3) “назва особи (власна назва)” —> “назви продуктів господарської, технічної та соціальної діяльності людини”: толя ‘телефон’, віка ‘ві- деокарта’, макар ‘пістолет системи Макарова’, баба-яга ‘підвісна дорога’, Charlie ‘кокаїн’, Adam ‘наркотик, екстезі’, Mary Ann / Mary Jane / Mary J / maryjane ‘марихуана’, jerry ‘унітаз’, Jimmy O’Goblin ‘фунт’, kitty ‘гроші, які ставляться на кін в азартній грі’;

4) “назва особи (власна назва)” ® “назви абстрактних понять: явищ, ситуацій, подій”: mike ‘стан апатії, збайдужілості, небажання щось робити’, the willies ‘збудженість, відчуття тривоги’, all tu eve (and Betty Martin) ‘дурниця, нісенітниця’.

У ситуації, коли мотивуючою є власна назва, перенос може відбуватися за функцією, яку виконує об’єкт номінації і “донор” назви, наприклад,

англійський сленгізм Dickless Tracy утворено від власного імені влучного, вправного і надзвичайно розумного детектива Діка Трейсі, персонажа американських коміксів, а згодом і художніх стрічок. Афікс -less, по-перше, несе значення ‘позбавлений чогось, менший за щось’ (як у лексемах helpless, successless), а по-друге, містить натяк на гендерну належність особи (-ess), тобто вся номінація – іронічний натяк на меншовартість, залежність жінки-поліцейського, що цілком укладається в межі сленгового світовідчуття. В українському сленгу серед таких одиниць відзначимо: кобзон мол. ‘співак, який працює в естрадному жанрі’ (від імені Й. Кобзона – популярного радянського й російського естрадного виконавця) або гапон крим. ‘місіонер’ (від імені Г. Гапона – російського православного священника, ініціатора першої російської революції, лідера християнської профспілки, якому за часів Радянської влади приписували зраду інтересів робочих, подвійну політичну гру тощо). Непоодинокими є випадки переносу за зовнішньою ознакою, яку візуально спостерігаємо: барбі ‘гарненька, але дурна, схожа на ляльку дівчина’, карл маркс ‘бородатий чоловік’, Flash Harry ‘людина високої думки про себе, часто зухвало одягнена і з поганими манерами’ (від імені головного героя серіалу “St. Trinian’s” – Флеша Геррі, шахрая, високої думки про себе, зухвало одягненого і з поганими манерами). Значна кількість сленгізмів утворюється на основі внутрішньої ознаки-властивості, притаманної об’єкту номінації об’єктивно або на суб’єктивну думку номінатора: достоєвський ‘людина, яка набридає кому-небудь’, каїн ‘особа, яка скуповує крадені речі’, colonel Blimp / Blimp / blimp ‘політик з реакційними поглядами’ (від імені героя коміксів полковника Блімпа – пихатого, запального, егоїстичного і, зрештою, такого, що втілює найгірші стереотипні якості британського характеру. Образ Блімпа – сатиричне зображення реакційності британських правлячих кіл 1930–1940-х років). Продуктивним є перенос за подібністю рухів, інших зовнішніх виявів, якостей, внутрішніх властивостей і под.: плюшкін ‘єврей’, обломов ‘людина, яка завдає комусь неприємних переживань, несе негативні емоції’, Mother Bunch ‘огрядна або неохайна жінка похилого віку’ (від імені матусі Банч – героїні британського фольклору, письмова згадка про яку з’явилась, у 1604 р. у збірці “Pasquil’s Jests Mixed with Mother Bunches Merriments”). У творах письменників Єлизаветинської доби трапляються алюзії на сумнозвісну матусю Банч, яка торгували міцними алкогольними напоями, утримувала дім розпусти, відрізнялася брутальним почуттям гумору, не гребувала непристойними жартами і брудними анекдотами).

Як бачимо, механізм вторинної номінації у зазначеної категорії лексем є таким самим, як і в загальних імен. При цьому слід звернути увагу на таке явище, як ресемантизацію власних назв [Шаповал]. Ідеться про довільну етимологізацію за співзвуччям, яка особливо яскраво виявляється у власних назвах. Такі одиниці не слід плутати з розповсюдженими метонімічними переносами, типу катя / катінька ‘сто грошових одиниць’ (від зображення на банкноті цариці Катерини II), тарасик ‘купюра вартістю сто гривень’, Polly ‘мінеральна вода з джерела у Апполінарисбурзі’ тощо.

Більш розповсюджені сленгові номінації осіб і удавані “персоніфікації” предметів, донором яких виступають власні назви. Підґрунтям для довільного семантичного зближення і вторинної номінації є співзвуччя власної назви і лексеми стандарту, яка позначає те саме, що й сленгізм: авдотья ‘автомобіль марки “Audi”’, даша / дашка ‘автомобіль марки “Audi”’, нюся ‘автомобіль марки “Nissan”’, федя ‘автомобіль “Ford”’, чайковський ‘чай’, зося ‘низькосортне, кріплене вино “Золота осінь”’, ася ‘біле сухе вино “Аромат степу”’, дядько Сем ‘самогон’, гриня / гринька / грицик / грициха / гришик / гарік ‘гривня’, карабас ‘рубль’, дем’ян ‘димедрол’, діма ‘димедрол’, гера / герасим / герич ‘героїн’, мар’іванна / марія і хуана ‘марихуана,’ меріджейн / мері-джейн / мері джейн ‘марихуана’, Maggie Ann ‘маргарин’, Mary Ann / Mary Jane / Mary J / тагујапе ‘марихуана’ тощо. Кількість українських номінацій, утворених за таким принципом, значно більша, ніж англійських, а денотати – різноманітніші. При цьому англійський сленг має у своєму арсеналі інший принцип вторинної номінації, у результаті якого виокремлюється феномен, який у лінгвістиці отримав назву “римований сленг”. Незважаючи на те, що цей спосіб словотвору не властивий українському сленгу, за суттю – це та сама ресемантизація, про яку йшлося вище. За словами відомого дослідника британського сленгу Е. Партриджа, прагнення до римування притаманно людській расі взагалі, а для сміхової культури, елементом якої є сленг, римування стає інструментом “мовної гри”, спричиненої бажанням розважитися, висміяти об’єкт номінації. Зазвичай дуже складно встановити етимологію того чи іншого римованого сленгізму. Очевидним при цьому є факт продуктивності цієї моделі в англійській мові, адже перші приклади римованого сленгу було зафіксовано ще у 1857-1859 роках: apples and peers ‘stairs’, Billy Button ‘mutton’, east and south ‘mouth’ тощо, але й у сучасному британському сленгу кількість таких прикладів доволі значна.

3. Семантичні особливості перекладу сленгу

Досить значний проміжок часу сленг як лінгвальний феномен уважався майже “неперекладним”, “нестандартні” вислови героїв закордонних стрічок або художньої літератури перекладались переважно нейтральним (стандартним) відповідником, що позбавляло відповідні твори мовою перекладу експресії, спотворюючи задум автора. Останнім часом ставлення до зазначеного лінгвального феномену змінилося, хоча тенденції нівелювати експресивність, що є однією з головних характеристик сленгу як стилістичного засобу, зберігаються у підрядковому перекладі, який часто супроводжує показ художніх стрічок. Низька якість підрядкового перекладу, в якому зазначені вади зустрічаються найчастіше, зумовлена низкою факторів (у тому числі й матеріальним), однак, найбільшою проблемою є брак відповідних лексикографічних джерел.

На відсутності саме такого типу словників наголошують, зокрема, професіонали, для яких це питання не є теоретичною, відірваною від життя проблемою. Так Валентина Левицька, літредактор відділу дубляжу на каналі “1+1”, зазначає: “Передусім намагаємося подати адекватний (живий) переклад

– такий, щоб глядач не звертав уваги, якою мовою говорять герої фільму (серіалу)... Майже всі на початку роботи мали однакові проблеми: жаргонна (в нашому розумінні суб (нон) стандартна. – прим. наша) – жива – мова... Щоправда, нерідко нам закидають, мовляв, наш переклад надзвичайно делікатний, навіть цнотливий. Працюємо над цією вадою: вивчаємо всі можливі засоби, якими можна влучно передати дух фільмів, бо словники завжди відстають від життя. Все рухається вперед шаленими темпами, і нам часом доводиться послуговуватися словами й поняттями, які ще не ввійшли у словники” [Бондарчук].

Найочевиднішою з причин відсутності такого типу лексикографічних видань є нерівномірний розвиток британської та української лексикографії взагалі та “сленгографії” зокрема. Звичайно, це пов’язано з певними екстралінгвальними факторами, які докладно розкриваються в працях В. Мокієнка, Л. Ставицької та інших дослідників. Надзвичайно показовими в цьому контексті виступають спостереження В. Крупнова щодо прагнень упорядників “The Oxford English-Russian Dictionary” надати російський еквівалент англійському висловлюванню “I copped him over the head ” фразою “Я трахнул его разок по башке”: “Досить ризикованою виглядає спроба укладачів цього словника передати англійський сленг та жаргон відповідними російськими варіантами, що робиться не завжди зважено та коректно. Результатом цього стає надуманість деяких перекладів” [Крупнов].

Сленг є універсальним феноменом, наявним тією чи іншою мірою в усіх природних мовах світу, що не заперечує його лінгвокультурну зумовленість. Універсалією є не лише його присутність у корпусі тієї чи іншої мови, але й тенденції до вияву в тій чи іншій сфері буття людини (наприклад, активізації при неформальному спілкуванні), а також (що є чи не найважливішим у контексті нашого дослідження) актуалізація у номінуванні певних фрагментів дійсності (йдеться про надлишкову лексикалізацію частин людського тіла, особливостей поведінки, характеру тощо). Враховуючи останнє, можна припустити, що, якщо фрагменти дійсності, які активно номінуються сленгом, загалом є тотожними, підбір еквівалентів не виглядає настільки неможливим, хоча й потребує врахування певних аспектів.

Найважливішим є тотожність семного складу СЛЮ порівнюваних мов. Так, наприклад, українські лексеми диня, гарбуз, качан, кавун ‘голова’ можуть вважатися відповідниками англійській СЛЮ bean ‘голова’, але при цьому за семним складом не є тотожними лексемі onion, яка, окрім значення ‘голова’, містить додаткові значення ‘мізки, здоровий глузд’, а відтак, імовірніше, виступатиме відповідником до українських СЛЮ криша ‘голова, мізки, здоровий глузд’ або дах ‘голова, мізки, здоровий глузд’.

Інколи, щоправда, у процесі перекладу стовідсотково тотожний варіант поступається місцем неповному відповіднику з більшим експресивним потенціалом. Так, при перекладі діалогу героїв анімаційної стрічки “Cars” англійському: “ – How ‘bout some organic fuel? – That freak juice?” відповідає: “ – А домашнього бензину? – Отої бормотухи?”.

Англійська СЛЮ *freak juice* є варіантом сленгізмів *torpedo juice* ‘міцний самогон’ та *jungle juice* ‘алкогольний напій, особливо дуже міцний або вироблений нелегально’. Натомість бормотуха, згідно зі словником Л. Ставицької, – це ‘дешеве вино низької якості’, а еквівалентами зазначених англійських СЛЮ є самограй ‘самогон’, смердогон ‘самогон’, можливо, коньяк “Три гички” ‘самогон гарної якості’ [Ставицька] тощо.

Визначаючи співвідношення компонентів семантичного комплексу, безумовно, слід враховувати й відтінки значення, тобто конотативний компонент (конотеми) [Слова, с которыми мы все встречались, 1999]. У такому випадку лексеми типу хліборізка, хлібальник, гризло у значенні ‘рот’ не можуть уважатися еквівалентними англійській СЛЮ *mush* ‘рот’ (вірогідно від діалектизму “кришити, давити”), навіть незважаючи на спільність денотату та схожість мотивів номінації. Йдеться про те, що наведені українські сленгізми, на противагу синонімічним бульбоїд мол., жарт. ‘рот’, жувальник мол., жарт. ‘рот’, гиготальник мол., жарт. ‘рот’, в українському неформальному дискурсі вважаються вульгарними, а відтак такими, конотативний відтінок значення яких не співвідносний зі значенням англійських відповідників.

Показовий у цьому контексті діалог героїв стрічки “Cars”: “ – You need a little R and R. Recharge the old batteries. But you know, after a while, why didn’t you go back? – I fell in love. – Oh. – Yep. – Corvette? – No. I fell in love with this” та його переклад українською: “Іноді треба спинитись, підзарядити акумулятори. Але з часом? Чого ти не вернулась? – Я закохалась. – О! – Так. – Якийсь мерс? Ні. Я закохаюсь в ось це”. Лексична одиниця мерс, використана в якості відповідника лексемі *Corvette*, незважаючи на те, що, на відміну від англійської, є сленгізмом, містить схожу конотацію – “високої якості, гідне захоплення (а відтак і ревнощів з боку головного героя! – прим. наша)”. Натомість марка “*Corvette*” на українських теренах є маловідомою, а відтак такою, що не несе конотативного навантаження, а отже, не спроможною виконувати відповідну експресивну функцію.

Наступним аспектом, який безумовно, має братися до уваги при доборі відповідників є, звичайно, часовий аспект, адже, наприклад, російська лексема ништяк на сьогодні вважається застарілою, характерною для покоління, яке “хіпувало” в 70-80-ті роки ХХ століття. Тому відповідником для неї могла б стати також застаріла СЛЮ американських хіпі *groovy*. Як правило, британські словники фіксують застарілі сленгові лексеми, супроводжуючи їх примітками *dated*. На жаль, за відсутності в українській лексикографії усталених традицій фіксації сленгових одиниць, при доборі українських СЛЮ перекладачеві доводиться спиратися майже виключно на власний досвід. Інколи при доборі відповідника перекладач вдається до навмисного залучення застарілого сленгу задля відтворення відповідної атмосфери. Так, намагаючись передати колорит провінційного містечка, консервативність його мешканців, при відтворенні анімаційної стрічки “Cars” Олекса Негребецький передає репліку “The sixties weren’t good to you, were they?” українським “То ти, мабуть, обкурувся, хіпак”, залучаючи лексему хіпак, яка вже стала архаїзмом не лише в Америці та

Європи, звідки поширився рух хіпі, але й на теренах колишнього Радянського Союзу.

Однією з визначальних характеристик сленгізму є його експресивно-емоційна та евалюативна семантика, яка, не в останню чергу, зумовлена походженням СЛЮ. Загальновизнано, що за своїм походженням більшість сленгових лексичних одиниць – це колишні жаргонізми та арготизми, що часто-густо є причиною не лише термінологічної, але й фактичної плутанини з визначенням особливостей зазначених мовних феноменів. Звичайно, коли йдеться про етимологію лексичних одиниць взагалі та сленгових одиниць зокрема, дуже складно безпомилково виявити весь ланцюжок міграції з однієї лексичної підсистеми до іншої, що й виявляється, зокрема, у примітках, які подаються Л. Ставицькою до субстандартних лексем у “Короткому словнику жаргонної лексики української мови”: шнобель крим., мол., жрм., жарт. ‘ніс’, кегля крим., мол. ‘руки, пальці’, хавало, хава, хавальник, хавло, хайло крим., мол., згруб. ‘рот’, амбразура крим., мол. ‘рот’. Так, примітки “крим.” означає, що лексема походить з жаргону кримінальних злочинців, “мол.” – з загальномолодіжного жаргону тощо. Звичайно, “кримінальне”, “військове” або “наркоманське” походження лексеми не може не впливати на її функціонування в загальному вжитку, що відбивається насамперед у конотативних відтінках значення, необхідність врахування яких при доборі відповідників розглядалася нами вище.

У вже згаданому нами перекладі Олекси Негребецького еквівалентом англійській лексемі *show-off* стає СЛЮ фраєр, яка і в сучасному українському сленгу містить відчутне кримінальне забарвлення, оскільки походить від кримінального арготизму, що позначає 1) жертву злодія, шулера; 2) людину, яку легко надурити; 3) відповідального працівника, а в сучасному сленгу має, вочевидь, пов’язане з останнім значення ‘людина, яка багато з себе вдає і дуже себе любить’. Незважаючи на “кримінальне минуле” і неповну відповідність оригіналу зазначеного сленгізму, в контексті мультфільму він виглядає досить природно, оскільки використовується у сцені судового засідання, в якому головний герой виступає в якості звинувачуваного.

Ще одним важливим аспектом, який має братися до уваги перекладачем, є внутрішня форма сленгізму, шляхи його формування. З урахуванням цього аспекту близькими відповідниками можуть вважатися СЛЮ сливи ‘ніс алкоголіка’ *strawberry* ‘червоний ніс, особливо в алкоголіка’, кавуни / кавунцята ‘жіночі груди’, *melons* ‘жіночі груди, особливо великі за розміром’, амбразура крим., мол. ‘рот’, піддувайло ‘рот’, *gate* ‘рот’, *hole* ‘рот’, хрюндель мол., жарт. ‘ніс’ – *snorer* ‘ніс’, сопатка жрм. ‘ніс’ – *sniffer* ‘ніс’.

Врахування цього фактора, звичайно, відбувається не завжди, але інколи є конче необхідним, особливо у випадках з перекладом художніх стрічок або анімаційних фільмів, де звуковий ряд супроводжується зображенням або малюнком. Надзвичайно показовою у цьому контексті є наступна репліка з мультфільму “Cars”: “But remember, all that salt and grime...Can rust your bolts and freeze your...” та її український відповідник: “Та повно на трасах солі і

можна болта приморозити”. При перекладі автору вдалося зберегти і зв’язок з автомобільною тематикою (що зумовлено характером стрічки), і “перчинку”, яку англійською було передано за допомогою трьох крапок (напевно, на увазі малися певні частини тіла, що, як відомо, номінуються табуйованою лексикою) і навіть тотожність артикуляції, що зазвичай досягається за допомогою так званого “ліпсінгу”, тобто, синхронного вкладення тексту задля отримання повного враження, що персонаж насправді говорить рідною для глядача мовою. СЛО болт, використана О. Негребецьким, по-перше, означає ту частину тіла, яку можна приморозити (болт ‘чоловічий статевий орган’), по-друге, лексема утворена від назви технічної деталі (а відтак, пов’язана з автомобільною справою), по-третє, незважаючи на те, що англійську лексему bolt було використано у прямому значенні, а українське болт у переносному, у кінцевому рахунку це покращує якість вихідного тексту, адже відповідає принципам “ліпсінгу”, які, зрештою, спрямовані на досягнення комунікативної мети творців стрічки.

Як бачимо, добір сленгізмів-еквівалентів не є принципово немож-ливим. Оптимізувати цей процес і покликані двомовні словники, але такі, в яких окрім власне тлумачення сленгової одиниці, фіксування наявного синоніма стандарту, має подаватися (і це, напевно, найголовніше!) максимально широкий перелік еквівалентів або практичних відповідників мовою перекладу. При цьому процес формування “правої” та “лівої” частин словника має відбуватися незалежно одне від одного, що дозволить уникнути штучного дорівнювання компонентів. Моделлю для формування такого словника має стати незалежна від зіставлюваних мов, інтернаціональна система, що містить сукупність знань про дійсність, тобто, певний синопсис, змодельований за семантико-ідеографічним принципом.

Спосіб підстановки, який використовується за умови наявності в мові перекладу повного, часткового еквівалента, контекстуального або узуального відповідника, гіпероніма або гіпоніма до сленгізму в тексті перекладу, є оптимальним, але застосування його відбувається далеко не в усіх випадках. Тоді перекладач має вдаватися до трансформацій, на кшталт антонімічного, описового перекладу, калькування або елімінації національно-культурної специфіки.

Серед типових помилок при перекладі англійської субстандартної лексики В. Балабін, відзначав наступні: неврахування “часового фактора”, використання національно-специфічних відповідників, використання маловідомих відповідників, змішування американського й британського варіантів, “пастку” внутрішньої форми, підбір більш “сильного” за емоційним впливом відповідника, повне нівелювання емоційно-експресивного навантаження сленгізму при перекладі.

Питання для самоконтролю:

1. Класифікація лексики.
2. Асимільоване запозичення.
3. Семантична асиміляція.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основна література:

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. / И. В. Арнольд. – Москва: Высшая школа, 1986. – 296с.
2. Бондаренко К. Л. Зіставна лексикологія (гендерний та соціолінгвістичний аспекти): навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов / К. Бондаренко, О. Бондаренко – Вінниця : Нова Книга, 2011 – 168 с.
3. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. / Л. Г. Верба – Вінниця: Нова книга, 2003. – 160 с.
4. Квеселевич Д. І., Практикум з лексикології сучасної англійської мови. / Д. І. Квеселевич, В. П. Сасіна – Вінниця: Нова книга, 2001. – 126 с.

Додаткова література:

5. Аліфіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. – Х., 1987. – 135с.
6. Анікеєнко І. Г., Бойцан Л. Ф., Ганецька Л. В. Практикум з лексикології англійської мови. – Київ: КДЛУ, 1999. – 165 с.
6. Антрушина Г. Б., Афанасьєва О. В., Морозова Н. Н. English Lexicology / М.: Дрофа, 2000. – 287с.
7. Бугайчук О. В. Лексикологія англійської та української мов: Методичні рекомендації для студентів III курсу факультету лінгвістики, спеціальності “Переклад”. – Київ: Вид-во НАУ, 2004. – 56 с.
8. Ващенко В. С. Українська семасіологія: Типологія лексичних значень. – Дніпропетровськ, 1981. – 67 с.
9. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. – М.: Высш. шк., 1977. – 247 с.
10. Гвишиани Н. Б. Современный английский язык. Лексикология. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 221 с.
11. Oxford Collocations Dictionary for Students of English. – Oxford, New York: Oxford University Press, 2002.
12. Oxford Learner's Thesaurus: A Dictionary of Synonyms / Ed. by D. Lea, J. Bradbery, R. Poole, H. Warren. – Oxford, New York: Oxford University Press, 2008.
13. The Oxford Dictionary of Current English / Edited by D. Thompson. – Oxford: Oxford University Press, 1993.
14. Scribner Dictionary / Ed. by W.D.Halsey. – Mission Hills: Glencoe Publishing Company, 1986.
15. Warren H. Learner's Dictionary of English Idioms. – Oxford: Oxford University Press, 2003.
16. Webster's New World Dictionary of American English. Third College Edition. – New York: Prentice Hall, 1991.

Навчальне видання

Сіняговська Інга Юріївна

Кафедра іноземної філології,
українознавства та соціально-правових дисциплін

ПОРІВНЯЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ
АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Конспект лекцій

Формат 60×84/8. Ум. др. арк. 9

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
50005, Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг, вул. Трамвайна, 16.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4929 від 07.07.2015 р.